

ՎԱԼԵՆՏԻՆ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

ՁԿԻՊԻՍԻՍ ՎՅՂՈՅԻ

ՄԻՔԱՅԷԼ ԽԱԳԱՏՐՅԱՆ

ՎԱՆԵՆՏԻՆ ԹՈՎԱՍԱՅԱՆ

ԿՅԱՆՔԻ

ՈՒՐՎԱԳԻԾ

ՄԻՔԱՅԵԼ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ВАЛЕНТИН ТОВМАСЯН

КОНТУР

ЖИЗНИ

МИКАЕЛ ХАЧАТРЯН

«Հայրենիքին շա՛վ կը ծառայե՛ս այն գրագետրը,
որ ապրող տըկ Վր կը թողու՛ իր ապգին...»

Շահան Շահնազ

ՀՏԴ 891.981-94:008(479.25)

ԳՄԴ 84Հ7-4+71(2Հ)

Խ 282թ

Խմբագիր՝ արվեստագիտության քկնաժու
Ն.Վ. ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

Գրախոսներ՝ քանասիրական գիտությունների
քեկնաժու Ն.Մ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
երաժշտագետ Գ.Կ. ՇԱԳՈՅԱՆ

Համակարգչային՝ Հ.Ե. ԱԲԵԼՅԱՆԻ
ձևավորումը

Թովմասյան Վ.Խ.

Խ Կյանքի ուրվագիծ: Միքայել Խաչատրյան. - Եր.: ԵՊԿ
հրատ., 2004. - 176 էջ.

Գիրքն արտապուլում է ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, երաժշտական հասարակական գործիչ, անխոնջ մանկավարժ, Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր, փողային գործիքների ամբիոնի վարիչ, պրոռեկտոր տաղանդավոր շեփորահար, Միքայել Խաչատրյանի կյանքն ու ստեղծագործական, համերգային, հասարակական գործունեությունը: Միաժամանակ իր ժամանակի մշակութային, մասնավորապես երաժշտական կյանքի արտապուլքն է գրքում արտաբերվում՝ ազնիվ Մարդու, Զաղաքացու, Մանկավարժի, շիտակ ու բարեկիրթ և նվիրյալ անձնավորության նիստ ու կացը, ժամանակի անցուղարձը:

ԳՄԴ 84Հ7-4+71(2Հ)

ISBN 99941-9333-0-9

© ԵՊԿ հրատ., 2004

© Վ. Թովմասյան, 2004

Հայաստանի Հանրապետության արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր, հմուտ մանկավարժ, Հայֆիլիհարմոնիայի, ազգային օպերային թատրոնի սիմֆոնիկ նվագախմբերի երկար տարիների մենակատար, շեփորահար Միքայել Վահանի Խաչատրյանը մինչև իր կյանքի վերջին օրը շարունակում էր իր հարուստ փորձն ու գիտելիքները, նաև արժեքավոր խորհուրդները հաղորդել երիտասարդ երաժիշտներին՝ Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի փողային բաժնի ուսանողներին և դասախոսներին, այդ թվում նույնիսկ պրոֆեսորներին:

Տարիների վաստակով ու քրտնաջան աշխատանքով իմաստնալից տաղանդավոր երաժիշտ-արվեստագետի, հասարակական գործիչ անցած ուղու, բազմավաստակ մանկավարժի մասին, առավել ևս իր հուշերով համեմված գիրք գրելը և՛ անչափ դյուրին է, և՛ անչափ դժվար: Դյուրին, որովհետև հայտնի են նրա կյանքի բոլոր անցուդարձերը, նվաճումները, գրաված յուրաքանչյուր պաշտոնը: Երաժշտական միջավայրը՝ սկսած պատանեկան փողային նվագախմբից ու ավարտած օպերային թատրոնի մենակատար լինելուց ու կոնսերվատորիայի պրոռեկտորի ու Ազգային օպերային թատրոնի տնօրենի գործունեությունը, դրա հետ մեկտեղ, ընտանիքի ու հարազատների, հանդես նրա իրադարձություններով, հոգսերով ու շփուճը ականավոր դեմքերի հետ հարուստ կյանքի անքակտելի մասն են կազմում: Դժվարին, որովհետև յուրաքանչյուր արվեստագետ, բարձրագույն մակարդակի մասնագետ երաժիշտ իր ինքնատիպ ու յուրահատուկ մոտեցումն ունի ցանկապես մեծ ու փոքր կտավի ստեղծագործության մեկնաբանման ու ներկայացման, իրադարձությունների ու պատմական նշանակության դեպքերի ճիշտ ընկալման վերլուծման, հետո միայն արտահայտման ու փոխանցելու, ենթականերին ու սաներին հաղորդելու, պարզապես անբասիր, անաչառ ղեկավար լինելու պատճառով:

Քսաներորդ դարի առաջին տասնամյակները Հայաստանում, մասնավորապես 20-ական թվականների երաժշտարվեստի հիմնադրման ու բուռն զարգացման ժամանակաշրջանն էր: Դասական եվրոպական փողային գործիքները՝ ֆլեյտա, հորոյ, ֆագոտ, կլառնետ, գալարափող, շեփոք, տրոմբոն, բարիտոն, տենոր, դարասկզբին Հայաստան աշխարհ մուտք գործեցին, տարածքում տեղակայված ռուսական գորքերի մաս կազմող փողային նվագախմբերի շնորհիվ:

1912 թվականին Երևանի կայագործի հրավերով Թիֆլիսից ժամանեց զինվորական ծառայության մեջ գտնվող կապելմայստր Վիլհելմ Շպետլինգը², որն էլ հանդիսանում է Հայաստանում առաջին փողային նվագախմբերի հիմնադիրն ու փողային գործիքների տարածողը և Երևանի կոնսերվատորիայի հիմնադրման առաջին իսկ օրից միակ դասավանդողը:

Երկար տարիների խմբագրական աշխատանքի, լրագրողի և երաժշտի դիտարկում-գրույցների, ձայնագրությունների արդյունք այս գիրքը պետք է լույս տեսներ Միքայել Խաչատրյանի աշխատանքային գործունեության ընթացքում, առավելագույնը՝ գոնե կյանքի վերջին տարիներին, առնվազն Միքայել Խաչատրյանը պետք է տեսներ այս գիրքը: Սակայն մենք կանխատեսում ենք, իսկ Աստված տնօրինում: Եվ դեպքերի բերումով այնպես ստացվեց, որ գրքի տեքստն ամբողջությամբ ընթերցեցի իրեն, հայտնի պատճառներով ինքը չէր կարող կարդալ: Լսում էր ուշադիր, ու փոքրիկ դադարի ընթացքում անգամ, անմիջապես արձագանքում էր. «Հետո՞» ու հանգստանում, երբ շարունակում էի ընթերցումը: Մինչև գրքի ավարտելը հանդիպում էինք շաբաթը երկու անգամ, միացնում էի ձայնագրիչն ու սկսում հարյերը, որոնց պատասխանում էր անմիջապես, սթափ ուղեղով, թարմ ու զգոն մտածողությամբ, նույնիսկ չնոռանալով անգամ մանրությունները, որոնք, իհարկե, տեղ չէին գտնելու գրքում: Բոլոր դեպքերում իր կյանքն էր, իր

¹ Ազգային փողային գործիքները՝ դուդուկ, շվի, բլուլ, գուռնա, դարեր շարունակ հայ ժողովրդի երգի և ծեսերի հիմնական մասնակիցն ու ուղեկիցն են են եղել (տարբեր անասմբային կազմերում):

² Ավստրիայի երաժշտի կերպարն արտահայտվել է «Հայֆիլմի» նկարահանած «Նվագախմբի տղաները» գեղարվեստական ֆիլմում:

ապրումներն ու մտորումները, ինչու չէ՝ տանջանքները նաև: Գոհ էր
ամեն ինչից, կատակում էր ու շարունակում պատասխանել
առաջադրված հարցերին: Ու հաճախ կրկնում էր. «Մի քիչ ուշացրինք,
և դու հիվանդանոց ընկար և ես, բայց լավ է ավարտին հասցրինք»:

Մի անգամ ասաց. «Ձայնագրիչը չմիացնես, այլ բաների մասին
ենք զրույցելու, երաժշտության հետ կապ չունեցող: Գիտես ես երա-
զներում Իգորին եմ տեսնում, հայրիկիս հայրենիքը, միշտ մտածել եմ
անպայման այցելել նախնիներիս ծննդավայրը, սակայն չհասցրի:
Միշտ գործ, աշխատանք: Սա վերջացնեմ հետո, այս էլ վերջացնեմ,
հետո: Այդ հետոներին քիվ ու հաշիվ չկա»:

...Այո, կարոտ ուներ իր սրտում, հոգում, հայացքում, որը տարավ
իր հետ:

Պաշտում էր Կոմիտասին, Խաչատրյանին, Չոխաջյանին, հայ
երաժշտությունը: Երեխայի նման ուրախանում էր հայ երաժիշտների
ծեռք բերած հաջողություններով, հատկապես գնահատում էր երի-
տասարդ տաղանդներին:

Երբ արդեն չէր աշխատում, իսկ մեր հանդիպումները շարունակ-
վում էին, հարց ու փորձ էր անում կոնսերվատորիայում կատարված
փոփոխությունների, ուսանողների, դասախոսների, պրոֆեսորների,
բոլորի, բոլորի մասին ու բարևներ ուղարկում, մաղթում ամենայն
բարիք և բաժանվելիս ամեն անգամ ասում էր. «Հաջորդ այսդ ե՞րբ է
լինելու, չմոռանաս»:

Ձայնագրեցի՞նք շուրջ 15 կոմպակտ քասեթ՝ 90 րոպեանոց: Որոնց
վերծանման, շարադրման, խմբագրման աշխատանքը ավելի տևեց,
քան պետք էր: Ինչո՞ւ առաջին դեմքով գրվեց, ասել է թե որպես հու-
շեր, որովհետև այլ պարագայում մեջբերումների, ավելորդ շեղում-
ների քանակը միտքը խաթարելու, կամ անավարտ մնալու հակում
ուներ: Այդ իսկ պատճառով էլ գրվեց որպես հուշեր:

Ասում էր. «Հեղինակը դու ես, ինչպես կուզես»:

Ծնվել էր երաժիշտ, այդպիսին մնաց մինչև վերջին շունչը և շա-
րունակում է մեր մեջ մնալ որպես բարձրակարգ, նմանը չունեցող
երաժիշտ:

Ինքն իր աշխատանքով ու գործունեությամբ ստեղծեց իր անձե-
ռակերտ հուշարձանը:

Բնությունը Միքայել Խաչատրյանին օժտել էր ոչ միայն շեփոր «նվագելու» շնորհով, այլև որպես շրջակա աշխարհին իր բազմաբնույթ կողմերով ըմբռնելու, մարդկանց հետ հոգևոր շփման իր արտահայտման, նաև ինքնահաստատման և համամարդկային կատարողական արվեստին ներգրավվելով, իրեն հատուկ կատարողական պրոֆեսիոնալիզմով: Խորունկ ժողովրդական, մարդկային ապրումների ռոմանտիզմով լուսավորված, զգայուն և քննարկող առլեսյուն և շարժուն, ներազդեցության հզոր ուժով օժտված էր նրա կատարողական արվեստը:

Շեփորի հանրահայտ հայտագրի հիմնական ստեղծագործությունների մեկնաբանման ասպարեզում Միքայել Խաչատրյանը թողել է անմոռանալի օրինակներ: Սակայն, ինչպես հաճախ է պատահում արվեստագետ անհատականությունների հետ, իր սկզբունքները այլ կատարողների և աշակերտների մեկնաբանությունների վրա սահմանափակումների, կաշկանդող ազդեցություններ են թողնում, ոչ միայն այն բանի համար, որ գործիքին տիրապետման իր արվեստը անկրկնելի էր, այլև, որ մշտապես գեղարվեստական խորություններ, ստեղծագործական մտքի նոր ուղիներ, շեփորային արտահայտչամիջոցների այլ հորիզոններ էին բացում:

Նրա, դասավանդողի հատկապես այս հատկանիշը դեռևս տասնամյակներ շարունակ պետք է որոշակիորեն ազդի և ազդեցություն թողնի փողային գործիքների, մեկնաբանության նորանոր մոտեցումների սկզբունքային կողմերի որոնումների վրա:

Իր տաղանդի իրավունքով գրավելով առաջատարի պատվավոր տեղը, Միքայել Խաչատրյանն ընդհանրապես արվեստի անդաստանում, փողային գործիքների հայ կատարող երաժիշտների թվում եղել է Հայաստանի երաժշտասերների կողմից առավել սիրելի, քանզի ոչ միայն պահել-պահպանել ու փայփայել է երաժշտական մշակույթի և կատարողական արվեստի թանկարժեք ավանդույթները, այլև նոր արվեստի գեղարվեստական ընկալման նոր աշխարհի և մարդու որոնումների նոր ուղիներ է հարթել:

Նրա, արտիստի դիմապատկերը արտահայտվել է ամենուր և՛ անցյալում. և՛ ներկայում ստեղծված շեփորի գրականության հանճարեղ ընթերցումը, և կոմպոզիտորների հետ նրբանկատ համագործակ-

ցությունը՝ բազմաթիվ նոր ստեղծագործությունների ստեղծման և խմբագրման աշխատանքում, և համերգային կատարողական մեծ փորձի հաղորդումը Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի իր աշակերտներին՝ երաժշտության ու երաժիշտների, կատարողական արվեստի գաղտնիքների մասին իր իմաստուն, խորունկ գրույցներով:

Երաժշտության պատմության էջերում բազմաթիվ են հռչակավոր երաժիշտները, սակայն յուրահատուկ տեղ են զբաղեցնում այն եզակիները, ում վիճակված է ի վերուստ ստեղծել նոր, մինչ այդ անհայտ, կատարյալին հասնելու չտորված ճանապարհ: Հենց այդ պատճառով էլ Միքայել Խաչատրյանի անունը, որը շեփորի կատարողական արվեստում շրջադարձային դեր է կատարել. առաջին հերթին իր գործը շարունակող շեփորահարների, գալարափողահարների, տրոմբոնահարների, տուբահարների շնորհիվ՝ Անուշավան Գրիգորյան, Միքայել (Միմիկ) Փեշտմալջյան, Հակոբ Ագարյան, Վահան Տիրատուրյան, Նիկոլայ Խաչատրյան, Յուրի Բալյան, Հրաչիկ Փոթիկյան, Վալենտին Թովմասյան, Ֆելիքս Հայրապետյան, Ֆելիքս Մովսիսյան, Գուրգեն Մարգարյան, Կոնստանտին Խաչատրյան, Արթուր Մխիթարյան, Արմեն Արմենյան, Արա Խաչատրյան և շատ ու շատ ուրիշներ, ովքեր բարձր են պահում իրենց դաստիարակի՝ Միքայել Խաչատրյանի ստեղծած ավանդույթները:

Իր գործունեության ընթացքում, սկսած Հայաստանի ջագ-նվագախմբի մենակատար, Հայֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ նվագախմբի մենակատար, օպերային թատրոնի նվագախմբի մենակատար, Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի ամբիոնի վարիչ, դեկան և վերջապես ուսումնական և գիտական գծով պրոռեկտոր, Ալ. Մպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնի գեղարվեստական ղեկավար և տնօրեն, գերել է շրջապատին ազնիվ, անբասիր ու անմնայորդ նվիրյալ աշխատանքով:

Վալենտին ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

«**U** յօր 1995 թվականի դեկտեմբերի 29-ն է, լրացավ իմ 80-ամյակը: Պատկառելի տարիք, որը պարտավորեցնում է և ես որոշեցի գրի առնել անչափ դժվարին, բայց իրադարձություններով հարուստ կյանքիս էջերի հուշերը:

Կյանքս նկարագրելու եմ համեստորեն, առանց չափազանցությունների, ճշմարտություն և միայն ճշմարտություն:

Ծնվել եմ 1915 թվականի դեկտեմբերի 16-ին (նոր տոմարով՝ 29) Սարդարապատի շրջանի Շահիխար գյուղում, ուսույիչների ընտանիքում:

Հայրս՝ Վահան Խաչատրյանը, գյուղական դպրոցի ուսույչապետ էր (դիրեկտոր) և, գոյություն ունեցող կարգերի համաձայն, մեր ընտանիքն ապրում էր դպրոցի շենքում:

Ես ընտանիքի կրտսեր զավակն էի քրոջիս՝ Էմմայից (1911) և եղբորիս՝ Ալեքսանդրից (1913) հետո:

Իմ ծննդից հետո, երկրորդ տարում, ավելի ճիշտ՝ 1917 թվականի ամռանը, ծնողներիս՝ Վահան և Հայկանուշ Խաչատրյաններին աշխատանքի բերումով տեղափոխել են Կողբ գյուղ (Արաքս գետի ճիշտ հակառակ ափին):

1918 թվականի վաղ գարնանը թուրքական հրոսակների հարձակման պատճառով մենք ստիպված (իհարկե, ծնողներիս որոշմամբ) Կողբից տեղափոխվեցինք Էրիվան:

1918 թվականի աշնանը 33 տարեկան հասակում, թրքաբորբից հայրս վախճանվեց, և մենք ծանր դրության մեջ հայտնվեցինք: Հինգ ամիս հետո՝ 1919 թվականին, ծնվեց կրտսեր եղբայրս, նրան ի հիշատակ հայրիկիս անվանակոչեցինք Վահան:

Մեր ընտանիքը՝ չորս անչափահաս երեխա, մայրս և տատիկս, մնաց առանց ապրուստի միջոցի և անհույս՝ ապագայի նկատմամբ:

Խեղճ ու կրակ մայրս հարկադրված էր կարունճկի ուսույչուհի աշխատել ամերիկյան որբանոցներում, սկզբում Օշականում (1920-1922), իսկ հետո՝ Աշտարակում (1922-1926):

1922 թվականին Աշտարակում ես սկսեցի դպրոց հաճախել:

Չորս տարի հետո, Աշտարակի մանկատունը տեղափոխեցին Ստեփանավան, ուր և մենք էլ հարկադրաբար տեղափոխվեցինք, որտեղ և 1929 թվականին ավարտեցի յոթնամյա դպրոցը և ընդունվեցի գյուղատնտեսական տեխնիկում:

1931 թվականին մեր ընտանիքը վերադարձավ Երևան, և ես շարունակեցի իմ ուսումնառությունը: 1933-ին ավարտեցի Երևանի գյուղատնտեսական տեխնիկումը, որը գտնվում էր երկաթուղային կայարանի մոտակայքում: Դասերը՝ դասեր, ուսումնառությունը՝ ուսումնառություն, աշխատանքը՝ մինչև ժամը 5-6-ը, իսկ երեկոներն ազատ էի, քաղաքի կենտրոնում գոյություն ունեւ, այսպես կոչված՝ «միայնալ աչուներ», որտեղ փողային նվագախումբ էր գործում: Եվ իմ ընկերներից մեկը, որն արդեն անդամագրվել էր այդ նվագախմբին, մի օր ասաց.

- Միշտ, արի միասին գնանք, փորձիր, միգուցե նվագել սկսես:

Այդ նվագախմբի ղեկավարն էր իր ժամանակի համար կրթյալ մի անձնավորություն՝ Վաղինակ Խանգադյանը: Նա ինձ բացատրեց իմ անելիքը և միանգամից ինձ շեփոր տվեց: Փողային նվագախմբում ընդունված կարգ է, սկզբում ալտ կամ տենոր՝ եմ տալիս նվագել, ապա միայն, որոշ փորձառություն ձեռք բերելուց հետո, փոխում՝ շեփոր կամ բարիտոն: Մեկ տարվա ընթացքում բավականին վարժ նվագում էի: 1933-ին ես արդեն նվագախմբի առաջին շեփորահարն էի, իսկ 1935-ին իմ ղեկավարն ուղղակիորեն պահանջեց, որպեսզի ես թողնեմ ագրոտեխնիկական իմ աշխատանքը և ընդունվեմ կոնսերվատորիա: Ի դեպ, այն ժամանակ ուսումնառանն ու կոնսերվատորիան համատեղ էին գործում և գտնվում էր Սպանդարյան փողոցում: Մատուրո Վաղինակի առաջարկությունն ինձ մտատանջության մեջ գցեց: Տատանվում էի, չէ՞ որ ես արդեն աշխատում էի ագրոտեխնիկի իմ մասնագիտությամբ, օգնում էի մայրիկիս, վատ չէի վարձատրվում իմ կատարած աշխատանքի համեմատ: Մայրս արդեն չէր աշխատում, այլ հետևում էր մեր նիստուկացին:

Երկար մտատանջությունից հետո տեղի տվեցի Վաղինակ

¹ Խոսքը փողային ալտ, տենոր գործիքի մասին է:

Իսանգաղյանի հորդորներին, գնացի երաժշտական տեխնիկունի շեփորի դասարան ընդունվելու, դիմում գրեցի ու մասնակցեցի մասնագիտության ընդունելության քննությանը: Թե ինչ ծրագիր նվագեցի, երևի դժվարանամ ասել, որովհետև փողային նվագախմբի ընդունված ծրագրերին հրաշալի էի տիրապետում և երաժշտական ուսումնական հաստատություն ընդունվելու պարտադիր ծրագիր չէր պահանջվում, մասնավանդ փողային գործիքներ նվագողներից: Ինչ պահանջում էին, այն էլ նվագում էինք՝ գամմաներից սկսած: Իմ նվագը դուր եկավ հանձնախմբի անդամներին, որոնց, փաստ է, ես չէի ճանաչում: Իսկ ինչ վերաբերում է տեսական առարկաներին՝ սովորեցի, երաժշտական տարրական տեսությամբ, երաժշտական գրականությամբ, դրանց մասին ես գաղափար չունեի, ինչպես փողային ինքնագործ նվագախմբի ցանկացած մասնակից-երաժիշտ: Կարճ ասած՝ երևի հաշվի առնելով գործիքին տիրապետելու իմ հմտություններն ու երաժշտական որոշ ընդունակություններս, քննական հանձնախումբը որոշեց ընդունել ինձ, ասելով, թե տեսական գիտելիքներ ձեռք կրերեմ ուսման ընթացքում:

Ի դեպ, տեղին է ասել, որ այդ ժամանակ որպես կոմսերվատորիայի տնօրեն Մոսկվայից հրավիրվեց հիանալի մի անձնավորություն, բարձրակարգ պրոֆեսիոնալ դիրիժոր, երաժիշտ և հմուտ մանկավարժ Կոնստանտին Սարաջյանը¹: Նրա զլխավոր հատկությունը, իմ կարծիքով, այն էր, որ ամեն ինչ ինքնուրույն էր անում: Մեծ և

¹ Սարաջյան Կոնստանտին Սողոմոնի (Սարաջև, 1875-1954) - 1898 թ. ավարտել է Մոսկվայի կոմսերվատորիայի ջութակի բաժինը (Ի. Գրիեմալիի դասարանը, արժաքն մեծ մեդալով), ելույթներ է ունեցել որպես մենակատար ջութակահար և մասնավոր սիմֆոնիկ նվագախմբի կոնցերտմայստր: Դիրիժորության դասեր է առել Օտակար Շչեկլիցի: Դիրիժորական գործունեությունն սկսել է 1901 թ.: 1905-1906 թթ. կատարելագործվել է Արթուր Նիկիշի մոտ: 1911-1912 թթ. եղել է Սերգիև-Ալեքսեյան ժողովրդական տան սիմֆոնիկ նվագախմբի զլխավոր դիրիժոր: Ղեկավարել է 226 օպերային ներկայացում, այդ թվում նաև բենադրել: 1912-1917 թթ. համագործակցել է «Մուզիկա» ամսագրի հետ: 1918-1920 թթ.՝ Սարատովի սիմֆոնիկ նվագախմբի դիրիժոր (հիմնադիր): «Սարատովի սովետական օպերային» թատրոնի կազմակերպիչ ու դիրիժոր: 1920 թ. արժանացել է պրոֆեսորի կոչման: 1920-1922 թթ. Դոնի Ռոստովում կազմակերպել է նվագախմբեր, անասնբներ: 1921 թ. առաջինն է արժանացել «Աշխատանքի հերոսի» պատվավոր կոչման: 1922-1935 թթ. Մոսկվայի կոմսերվատորիայի պրոֆեսոր, դասավանդել է պարտիտուրի ընթերցում, տեսական առարկաներ՝ նվագախմբային, երգչախմբային, օպերային դասարաններում: Հիմնել է Մոսկվայի կոմսերվատորիայում դիրիժորության ֆակուլտետը: Եղել է դիրիժորական, նվագախմբային, խմբերգային և վոկալ բաժինների ղեկավար: 1924-1935 թթ. հիմնել է Ղեկավարել է Նոգինի ակումբի ինքնագործ սիմֆոնիկ նվագախումբը, որը հետագայում Սարաջյանի անունով է կոչվել:

հիմնավոր գիտելիքների տեր բարեկիրթ անձնավորությունը լսում և տեսնում էր ամեն ինչ ու սեփական որոշումներ կայացնում:

Ուսումնարան-տեխնիկումի մասնագիտության իմ դասատուն էր հրաշալի շեփորահար, օպերային քատրոնի մենակատար Գուգուշ Թառայանը¹, որը ծնունդով նույնպես իգորիցի էր: Նա անչափ խստապահանջ էր իր սաների նկատմամբ: Բարի ու քնքուշ էր պարապող սովորողների, խիստ ու անաչառ՝ ծույլերի հանդեպ, ընդհուպ մինչև նոտաները շարտելը, դասարանից դուրս վնդդելը և այլն, իսկ որ բարձրակարգ մասնագետ-շեփորահար էր՝ կասկածից վեր է: Ճիշտն ասած՝ տեսնելով այդ ամենը, նաև վախենում էի, որ ես էլ նրան չզայրացնեմ, ամեն դասի գալիս էի հանձնարարություններն անգիր սովորած: Փորձառու մանկավարժը պահանջում էր մեզնից, որ վարժությունները (էտյուդները) մենք անգիր նվագենք: Այդպես էլ ամուսն էի, իսկ եթե հանկարծ մեկը համարձակվեր նոտաներով նվագել, դասարանից վնդդում էր:

Երբ կոնսերվատորիայի ռեկտոր դարձավ Կոնստանտին Սարաջյանը, ուսման մասնագիտական մակարդակը միջինից բարձրացրեց; զավառայինից հասցնելով կենտրոնների երաժշտական կրթօջախների մակարդակին: Այդ բանը նույնիսկ մեզ՝ երիտասարդներիս, տեսանելի և շոշափելի էր: Իսկ որ նա հրաշալի գիտեր ուսումնառության, երաժշտական կրթության դրվածքն ու հիմունքները, մենք շատ լավ էինք զգում: Այդ բանն զգացվում էր ամեն ինչում:

Մեկ-երկու տարի ուսումնառությունից հետո հետաքրքրական մի մրցույթ տեղի ունեցավ. այն նվիրված էր սովետական կոմպոզիտորների ստեղծագործություններին: Իմ ուսույիչ Գուգուշ Թառայանն ասաց, որ պետք է մրցույթին նվագեն Ալեքսանդր Գեդիկեի²

¹ Թառայան Գուգուշ Ռուբենի (1898-1943)- շեփորահար, 1931-ին ավարտել է Երևանի պետական կոնսերվատորիան՝ Վիլիելմ Շպետլինգի դասարանը: Սովորել և ավարտել է 1931-ին Սանկտ Պետերբուրգի կոնսերվատորիան՝ Ա. Բ. Գորդոնի դասարանը: 1931-1943 թթ. դասավանդել է Երևանի պետական կոնսերվատորիայում (շեփորի դասարան): Ալ. Սպենդիարյանի անվ. օպերայի և բալետի պետական քատրոնի շեփորահարների կոնցերտմաստր, մենակատար:

² Գեդիկե Ալեքսանդր Ֆյոդորի (1877-1957), երգեհոնահար, կոմպոզիտոր, դաշնակահար, մանկավարժ: Ռ.ԽՖՍՀ ժողովրդական արտիստ (1946), արվեստագիտության դոկտոր (1940), Մոսկվայի կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր, երգեհոնահար, դաշնակահար, դասատու Կառլ Գեդիկեի որդին (1839-1916):

«Կոնցերտային էտյուդը»: Հետաքրքրական այն է, որ իմ ուսուցչի մոտ միայն շեփորի նվագաբաժինը կար նվագակցության նոտաները չկային, երևի թե հանրապետությունում էլ չկար: Գուգուշ Թառայանը ձայնապնակը տվել էր իր ծանոթ-ընկեր երաժիշտներից մեկին (Ռորբերտ Աթայանին-Վ.Թ.) ու խնդրել գրել նվագակցության նվագաբաժինը, և շուտով նոտաները մեզ մոտ էին:

Մրցույթը, որին մասնակցում էին և՛ դաշնակահարներ, և՛ լարային գործիքներ, և՛ այլ գործիքներ, մաս փողայիններ, և՛ արդյունքներն էլ ընդհանուր էին: Մրցույթը մեծ իրարանցում էր առաջացրել երաժիշտների և հատկապես փողային գործիքներ նվագող երաժիշտների շրջանում: Մրցույթը տեղի ունեցավ և առաջին մրցանակը շնորհվեց Առնո Բաբաջանյանին, որն այն ժամանակ էլ աչքի էր ընկնում կատարողական բարձր մակարդակով: Երկրորդ մրցանակ ստացավ Լենա Լեկգերը, պրոֆեսոր, ջութակահար Դմիտրի Լեկգերի՝ դուստրը: Երրորդ մրցանակն ինձ շնորհվեց: Առնոն ստացավ 300 ռուբլի, Լենա Լեկգերը՝ ջութակի շատ գեղեցիկ պատյան, իսկ ինձ տվեցին 150 ռուբլի: Ամենակարևորն այստեղ այն էր, որ ինձ որպես շեփորահարի ճանաչեցին: Սա ինքնահաստատման առաջին քայլն էր:

Այսպես սկսվեց իմ մուտքը երաժշտական կատարողական արվեստ: Մի քանի ամիս հետո ճանաչված, Մոսկվայի կոնսերվատորիայի շրջանավարտ, շեփորահար, «Հայաստանի ջազ» նվագախմբի դիրիժոր և մենակատար Յուլակ Վարդազարյանը² ինձ հրավիրեց

¹ Լեկգեր Դմիտրի Նիկոլայի (1896-1980) - ավարտել է Օդեսայի կոնսերվատորիան Ֆ. Յա. Ստուպկեի դասարանը (ջութակ): Երևանի կոնսերվատորիայում դասավանդել է 1927-1948 թթ.: 1948-1980 թթ. Դ. Լեկգերը դասավանդել է Լվովի պետական կոնսերվատորիայում: Նա Հայաստան աշխատանքի է հրավիրվել Քութաիսից: Երևանի պետական կոնսերվատորիայում նրան աշակերտել են Հրաչյա Բոգդանյանը, Կարեն Կոստանյանը, Ջոյա Պետրոսյանը, Ջուզե Մարգարյանը, Լևոն Մամիկոնյանը, Ջարեհ Սահակյանը:

² Վարդազարյան Յուլակ Մարտիրոսի (1910-1944) - շեփորահար, դիրիժոր, մանկավարժ: 1932-ին ավարտել է Երևանի երաժշտական ուսումնարանը (Գ. Թառայանի դասարան), 1932-1936-ին սովորել է ավարտել է Մոսկվայի կոնսերվատորիան (Մ. Տաբակովի դասարան): Պրոֆեսոր Տաբակովն իր սանի մասին ասել է. «Այս պատերն այսպիսի գեղեցիկ ձայն երբեք չեն լսել»: 1937-ին Հայաստանի օպերայի և բալետի նվագախմբի մենակատար, երաժշտական ուսումնարանի և կոնսերվատորիայի դասախոս, 1938 թ.՝ Հայաստանի ջազ-նվագախմբի մենակատար և դիրիժոր: 1943-ին՝ նորաստեղծ երաժշտական կոմեդիայի քաղաքային դիրիժոր: Պատերազմի տարիներին ղեկավարել է Հայաստանի սահմանապահ կայազորի երգի-պարի անսամբլը, ելույթներ ունեցել ինչպես սահմանապահների, այնպես էլ ռազմաճակատի զինվորների համար:

նվագելու առաջին շեփորի նվագաբաժինը, քանի որ ինքը և ղեկավարում էր, և մենանվագում, այդ իսկ պատճառով առաջին շեփորահարի տեղը ոչ թե թափուր էր մնում, այլ, պարզապես, չէր հասցնում և երաժիշտներին էլ հայտնի է, որ թե՛ ղեկավարել, թե՛ մենանվագել և թե՛ կատարել առաջին շեփորի նվագաբաժինը ոչ միայն դժվար է ու պատասխանատու, այլ և ֆիզիկապես անհնարին համագործակցություն է:

Մինչև այդ էլ ես նվագախմբում աշխատել էի և փորձ ունեի, թերթից վարժ կարդում էի:

Իմ նվագախմբային աշխատանքային փորձառությունն սկսվել է դեռևս Գաբրիել Մունդուկյանի անվան թատրոնի փոքր կազմի նվագախմբում, որտեղ մեկական փողային գործիք էր ընդգրկված: Եվ յուրաքանչյուրը յուրովի մենակատար էր: Այնպես որ, որոշակի փորձառություն ունեի արդեն և անսամբլի առումով, և մենակատարի առումով: Երբ Յուլակ Վարդազարյանն ինձ նվագախումբ հրավիրեց, ինքն այդ ժամանակ Գուգուշ Թառայանի հետ դասավանդում էր կոմսերվատորիայում և որոշ բաներ ցույց տվեց ինձ՝ մենանվագ կտորներ և խորհուրդներ տվեց, թե որ ստեղծագործությունն ինչպես կատարել, բացատրելով նաև գործիքի տեխնիկական հնարավորությունների իրեն հայտնի գաղտնիքները:

Ես սկսեցի աշխատել «Հայաստանի ջազ» նվագախմբում: Դա 1938 թվականն էր: 1939 թվականի հոկտեմբեր ամսին, մենք մեկնեցինք Մոսկվա՝ մասնակցելու հայ գրականության և արվեստի տասնօրյակին:

«Հայաստանի ջազ» նվագախմբի համերգները տեղի էին

¹ 1939 թվականի հոկտեմբերի 20-29, հայկական արվեստի և գրականության տասնօրյակ Մոսկվայում: Մասնակիցներ՝ Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական թատրոնի սիմֆոնիկ նվագախումբ, դիրիժորներ՝ Կ. Սարաջյան, Մ. Թավրիզյան, Գ. Բուդաղյան), երգչախումբ (խմբավար՝ Վ. Նիկոլսկի), Կոմիտասի անվան պետական լարային քառյակ (Ա. Գաբրիելյան, Ն. Բալաբանյան, Մ. Տերյան, Ս. Ասլամազյան), հայկական ժողովրդական երգի-պարի պետական անսամբլ (գեղարվեստական ղեկավար՝ Թ. Ալբունյան), Հայաստանի պետական ջազ-նվագախումբ (գեղարվեստական ղեկավար՝ Ա. Այվազյան), Հայկական աշուղական երգի անսամբլ (գեղարվեստական ղեկավար՝ Շ. Տալան), Հայաստանի ժողովրդական գործիքների անսամբլ (ղեկավար՝ Գ. Միրզոյան), Հայկական ռադիոկոմիտեի արևելյան անսամբլ (ղեկավար՝ Ա. Մերանգուլյան), Հայֆիլիարմոնիայի և օպերային թատրոնի մեներգիչներ, մենակատարներ: Ծրագրում՝ հայ կոմպոզիտորների և ժողովրդական ստեղծագործություններ:

ունենում Արտեմի Այվազյանի՝ ղեկավարությամբ, Յուլյակ Վարդա-
զարյանի դիրիժորությամբ և մենակատարմամբ: Տասնօրյակի
ավարտից հետո Կրեմլ հրավիրված արվեստագետների թվում էր
նաև «Հայաստանի ջազ» նվագախմբի կազմը: Կառավարական
ճաշկերույթին նաև նվագում էին: Դրանով նշվում էր հայ արվեստի
մեծագույն հաղթանակը, որը տեղի ունեցավ Մոսկվայի Կրեմլի Գե-
որգիկյան դահլիճում, և ես մեծ հետաքրքրությամբ դիտում և հետ-
ևում էի Խորհրդային Միության կառավարության և կուսակցության
ղեկավարներին, ովքեր իրենց բաժակաճառերում զովաբանում և
հորդորում էին հայ արվեստը, գրականությունը և արվեստագետնե-
րին՝ երաժիշտներին, երգիչներին, կոմպոզիտորներին: Քանի որ
ընթրիքի մասնակիցները բազմաբանակ էին, հայաչքով երկար
փնտրելուց հետո նկատեցի, որ առաջին շարքում նստած էին Ստա-
լինը, Վորոշիլովը, Միկոյանը և մյուսները, և Հայաստանի կոմկուսի
Կենտկոմի առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանը (Հարուք-
յունով), Հայկանուշ Դանիելյանը², ի դեպ, նա բաժակ բարձրացրեց
և փայլուն կենաչ խոսք ասաց հայ արվեստի, գրականության, երա-
ժիշտների, կոմպոզիտորների, երգիչների և, իհարկե, Սովետական
Միության կառավարության ղեկավարության և Իոսիֆ Ստալինի

¹ Այվազյան Արտեմի (Հարություն) Սերգեյի (1902-1975) - կոմպոզիտոր, թավջութակա-
հար, դիրիժոր: ՀԽՍՀ ժողովրդական արտիստ (1964): Ալ. Սպենդիարյանի (ստեղծագոր-
ծություն), և Ս. Մ. Կոզոլուպովի սանը (թավջութակ): Հայաստանի պետական էտորադային
նվագախմբի հիմնադիր, գեղարվեստական ղեկավար (1938-1956): Երևանի պետական կոն-
սերվատորիայի թավջութակի դասարանի հիմնադիր (1921) և առաջին սիմֆոնիկ նվա-
գախմբի թավջութակահարների կոմպերտմայստր: Խորհրդային Հայաստանի առաջին
օպերետների հեղինակ, որոնց թվում «Ատամնաբույժն արևելյան», (1943), երաժշտական
կոմեդիաների, ջազային ստեղծագործությունների, բազմաթիվ էստորադային երգերի հեղի-
նակ: Գրել է օպերաներ, սիմֆոնիկ ստեղծագործություններ, կինոերաժշտություն («Ինչու է
աղմկում գետը»), թավջութակի և նվագախմբի կոմպերտներ (պահպանվել է առաջին կոն-
ցերտի ձայնագրությունն իր կատարմամբ, Մ. Մալունյանի ղեկավարությամբ):

² Դանիելյան Հայկանուշ Բաղդասարի (1893-1958)- հայ մեծագույն երգչուհի (քնարա-
կան կուրդաստուրային տարածո), ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ (1939), Ն. Ա. Իրենյկա-
յայի աշակերտը: 1922-1932 թթ. Վրացական, 1933-1948 թթ՝ Հայկական օպերային թատրոն-
ների մենեժրոուհի: Հայտագրում հատուկ տեղ էին զբաղում հայ կոմպոզիտորների, այդ
թվում Անուշի Ա. Տիգրանյանի «Անուշ», ինչպես նաև ռուս և արևմտաեվրոպայի կոմպոզի-
տորների օպերաների դերերգերը: 1943-1951 թթ. դասավանդել է Երևանի պետական կոն-
սերվատորիայում: 1949-ին՝ պրոֆեսոր, 1943-1948-ին՝ ամբիոնի վարիչ, 1948-1951-ին՝ Երևա-
նի Չայկովսկու անվան մասնագիտացված երաժշտական դպրոցի տնօրեն: ԽՍՀՄ պետա-
կան մրցանակի դափնեկիր (1946):

մասին: Փայլուն ելույթ էր: Մենք էլ հպարտությամբ էինք լսում: Քանի որ ողջ ճաշկերույթի ժամանակ մենք նվագում էինք, խնջույթի ավարտից հետո մեզ սեղանի մոտ հրավիրեցին: Երբ բոլորս դուրս էինք գալիս Գեորգիկյան դահլիճից, մի քանի հոգով վերջում էինք մնացել, ես նկատեցի, թե ինչպես երկու հոգի՝ քաղաքացիական հագուստով, բեմահարթակի երկու կողմերից գնդայիքներ էին տանում: Այդ տեսարանն անասելի, աննկարագրելի ազդել էր ինձ վրա, և երկար ժամանակ ուշքի չէի գալիս, երբ պատկերացնում էի, թե անմեղ մի պատահարի արդյունքում ինչ կպատահեր հայ արվեստի, գրականության ընտրանու հետ, այն մի քանի հարյուր գործիչների, ովքեր փայլուն դուրս եկան փորձությունից: Առաջին անգամ կազմակերպվող Սովետական Միության հանրապետություններից առաջինը փառքով ու մեծ հաջողությամբ ներկայացնելով Մոսկվայում իր ազգային արվեստն ու մշակույթը, գրականությունը ներկայացրած հայ գրականության և մշակույթի գործիչների հետ ինչ ողբերգություն կարող էր տեղի ունենալ: Չէ՞ որ ողբերգական 37 թվականն այնքան էլ հեռու չէր:

*

* *

Մոնսերվատորիայի ռեկտոր Կոնստանտին Սարաջյանի հորդորներով ու հարկադրմամբ, որն արդեն ինձ լավ էր ճանաչում և նա էր վերը հիշատակված մրցույթի հանձնախմբի նախագահը և շատ լավ կարծիք ուներ իմ մասին, 1940 թվականի օգոստոսին ասաց. «Դու Երևանում արդեն անելիք չունես, պետք է մեկնես Մոսկվա, այնտեղ կոնսերվատորիայում կկատարելագործվես, լավ գիտելիքների տեր կդառնաս, բարձր մակարդակի կհասնես աշխարհահռչակ շեփորահար և մանկավարժ Միխայիլ Տարակովի ղեկավարությամբ: Ես քեզ նրա անունով նամակ կտամ, և նա բոլոր հարցերում կընդառաջի: Սակայն դու ոչ մի միջամտության կարիք չունես: Բո կատարողական մակարդակն արդեն իսկ մոսկովյան է»:

Իմ Մոսկվա մեկնելու գաղափարն իրագործելու համար նա՝ իմ

սիրելի ռեկտորը, գործուղում ձևակերպեց. քաջատեղյակ էր, որ ընտանիքի կերակրողը ես էի: Այո, այդ մեծ սրտի և հոգու տեր անձնավորությունն ամեն ինչի մասին մտածում էր, և ես բացառություն չէի: Գործուղումը ձևակերպել տվեց երկու շաբաթով, վճարելով և՛ ճանապարհածախսը, և՛ օրապահիկը, և՛ հյուրանոցը: Իսկ երկու շաբաթվա մոսկովյան գործուղումն այն ժամանակ հեշտ բան չէր:

...Մոսկվա: Այն էլ 1940-ական թվականների... Քիչ թե շատ տեղյակ մարդուն պարզ ու հասկանալի է, թե զավառից եկած պատանու վրա ինչ տպավորություն կթողներ աշխարհի մեկ վեյերոքոդ մասը կազմող անծայրածիր մի երկրի մայրաքաղաքը: Ոչ միայն երկրի, այլև խոշոր մի կենտրոն՝ իր յուրահատուկ մշակութային կյանքով, նիստուկացով, մարդկային հարաբերություններով ու կենցաղով, թատրոններով ու համերգասրահներով և, անշուշտ, ուսանողներով:

...Մոսկվայի Պյոտր Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայի փողային ամբիոնի հեղինակավոր հանձնախմբի առջև պետք է նվագելի Վասիլի (Կարլ Վիլիելմ) Գեորգիի Բրանդտի՝ Առաջին «Կոնցերտչույուկը»: Շեփորի գրականության լավագույն նմուշներից է և աչքի է ընկնում տեխնիկական հնարանքներով, ընդարձակ ձայնատարությամբ, զեղեչիկ մեղեդային կտորներով՝ վիրտուոզ ստեղծագործություն է: Նվագելիս աչքի տակով նայում էի հանձնախմբի անդամների դեմքերին:

Հայտնի է, որ ցանկացած երաժիշտ, ցանկացած երկ կատարելիս, ակնթարթային հայացքով անգամ կարող է որոշել, թե դիմացինի վրա ինչպիսի տպավորություն է թողնում իր նվագը, առավել ևս՝ քննական հանձնախմբի անդամների: Իսկ ես առաջին տակտերից հետո կարծես թե հանգստացա, ավելի վստահ շարունակեցի նվագել, այն աստիճան, որ երբ ավարտեցի, մի քանի ակնթարթ դեռ իմ պատկերացումներով էի՝ մտքով տուն էի գնացել, հանդիպել իմ մեծ բարեկամ Կոնստանտին Սարաջյանին և այնպիսի երախտապարտությամբ ու ինքնավստահ էի մտքով նրան պատկերացնում, որ

¹ Բրանդտ Վասիլի Գեորգիի (Կարլ Վիլիելմ, 1869-1923) - ազգությամբ գերմանացի, խորհրդային շեփորահար, մանկավարժ, 1890-1909 թթ. աշխատել է Մեծ թատրոնի սիմֆոնիկ նվագախմբում (1895 թ. մենակատար): 1900 թ. դասավանդել է Մոսկվայում, 1912-1923 թթ.՝ Սարատովի կոնսերվատորիայում: Շեփորի հանրաճանաչ ստեղծագործությունների հեղինակ (վարժություններ, մանրանվագներ, կոնցերտներ և այլն):

նույնիսկ ինքս զարմայա, երբ զգայի, թե որտեղ եմ և ինչու եմ այստեղ: Այս մտորումներով էի, երբ հանձնախմբի նախագահը պահանջեց էտյուդը նվագել, ու դեռ ավարտին չհասարած՝ Միխայիլ Տաբակովը՝ տեղից կանչեց:

- Նվագեցեք, խնդրեմ, ռե բեմոլ մասժոռ գամման երկու օկտավ:

Հանգիստ նվագեցի և քանի որ շուրթերս թարմ վիճակում էին, չէին հոգնել, մանավանդ «Կոնցերտշտյուկից» և վարժությունից հետո, նվագեցի պահանջված գամման, իր շրջվածքներով: Ավարտեցի նվագելն ու իջա բեմահարթակից, դուրս եկա միջանցք ու, մի կողմ

¹ Տաբակով Միխայիլ Ինդեկնտիկիչ (1877-1956) - խորհրդային շեփոքահար, մանկավարժ: Ռ.Ն.Ֆ.ՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ (1945), արվեստագիտության դոկտոր (1940): 1892 թ. ավարտել է Օդեսայի երաժշտական ուսումնարանի նվագախմբային ֆակուլտետը, ավելի ուշ կատարելագործվել է Կ.-Վ. Գ. Բրանդտի (շեփոք) և Ֆ. Փոլքամերի (գործիքավորում) մոտ: 1891-1895 թթ. նվագել է երկրի տարբեր քաղաքների՝ Օդեսա, Յալթա, Սևաստոպոլ, Խարկով, Կիև, Թբիլիսի, Դոնի Ռոստով սինֆոնիկ և օպերային նվագախմբերում, 1896 թ. Մոսկվայի մասնավոր ուսակական օպերային քատրոնում: 1898-1938 թթ. (ընդմիջումներով) Մեծ թատրոնի նվագախմբի արտիստ, միաժամանակ 1922-1932 թ.՝ Պերսիմ-Ֆանսի (հիմնադիրներից մեկը): Պարբերաբար աշխատել է Ս. Ա. Կուսնիցկու ղեկավարած նվագախմբում (1911-ից սկսած): 1920-ից եղել է և Ռուսաստանի հեղափոխական զինվորական խորհրդի ցույցողական նվագախմբի արտիստ, հանդես է եկել մենահամերգներով: Տաբակովը եղել է վիրտուոզ շեփոքահար, նրա նվագը գերել է ձայնի անսովոր գեղեցկությամբ՝ հզոր, պայծառ և միևնույն ժամանակ նուրբ, նրա «երգող» ձայնը լսելի է եղել նվագախմբի ցանկալիքով fortissimo-ի ժամանակ: Տաբակովը համարվել է Ռիխարդ Վագների («Աստվածների կործանումը») և Սելբսանդր Սկրյաբինի («Էքստազ պոեմի») շեփոքի նվագաբաժնի լավագույն կատարողը: 1902-1914 թթ. դասավանդել է Ս. Ն. Լեոնտովյան-Տենենտկյան երաժշտական դասընթացներում, 1914-1919՝ Մոսկվայի ֆիլիարմոնիկ ընկերության երաժշտաթատերական ուսումնարանում, 1915-ից՝ Մոսկվայի կոնսերվատորիայում (որ տեղափոխվել է ուսումնարանի իր դասարանի հետ միասին, պրոֆեսոր՝ 1923 թ.): 1928 թ. կոնսերվատորիայում վարել է զինվորական կապելմայստրների դասարանը, 1944-ից՝ զինվորական դիրիժորական ֆակուլտետի փողային գործիքների ամբիոնի վարիչ: Հարակից 1929-1943 թթ. դասավանդել է Գնեսինների անվան երաժշտական ուսումնարանում, 1944-1954 թթ.՝ Գնեսինների անվան երաժշտամանկավարժական ինստիտուտում (փողային գործիքների ամբիոնի վարիչ): Շեփոքահարների հայրենական դպրոցի հիմնադիրն է: Տաբակովն իր մանկավարժական բազմամյա գործունեության ընթացքում դաստիարակել է շատ երաժիշտներ, որոնց բնում անվանի մանկավարժներ և կատարողներ Գ. Ա. Օրվիլ, Տ. Ա. Դոկչիյեր, Մ. Վ. Խաչատրյան, Ա. Ն. Երլոմին, Լ. Գ. Յուրև, Ն. Է. Պոլոնսկի, Վ. Ի. Շչուրկով, Հ. Կ. Մեսիայան, Ա. Մ. Կարապետյան, Ա. Ղ. Գրիգորյան և այլն: Հեղինակել է «Շեփոքի սկզբնական առաջադեմ ձեռնարկ» (1946-1953, 1-4-րդ մասեր) մեթոդական ձեռնարկը, ինչպես նաև ուսումնամեթոդական «Շեփոքի ամենօրյա վարժություններ» (1952) ձեռնարկը և «Շեփոքի և դաշամուրի մանրանվագներ», «Շեփոքի մանրանվագներ, դաշամուրի ընկերակցությամբ (Օրվիլի հետ համատեղ, 1948): Տաբակովի խմբագրությամբ լույս են տեսել Վ. Վուրմի «Շեփոքի ընտրանի էտյուդները (62): Նրան են պատկանում շեփոքի համար բազմաթիվ ստեղծագործությունների փոխադրություններ:

քաշված, սկսեցի սպասել: Հետո պետք է գիտակցեի, թե ինչ է տեղի ունենում, ինչ է կատարվում իմ ճակատագրի հետ, ինչպես է որոշվում իմ հետագա գործունեությունն ու ապագան:

Զննությունը դեռ շարունակվում էր, երկրի ամեն ծայրից եկել էին տարբեր գործիքներ նվագողներ, բայց մեծ թիվ էին կազմում մոսկվայիները, որոնք խեթ հայապքով էին մայում մեզ՝ զավառացիներիս վրա: Լեմինգրադյիներ, կիևյիներ, որոնք իրենց վեհանձն կեցվածքով մոսկվայիներից ետ չէին մնում:

Դե, միտք է, վայրկյանի հարյուրերորդականի ընթացքում աշխարհներ կարող է շրջել: Սպասողական ծանր վիճակը ավելի դժվարացավ, երբ վերջին երաժիշտը նվագեց, ու դրանից հետո սկսվեց քննարկումը, որի ավարտից հետո դուրս եկավ Սերգեյ Երյոմինը՝ Տաբակովի նախկին ուսանողը, որը փողային բաժնի ամբիոնի վարիչն էր ու սկսեց ընթերցել, թե ով ինչ գնահատական է ստացել: Եվ վերջապես հերթն ինձ հասավ:

- Խաչատրյան, մենք ձեզ գերազանց ենք նշանակել և որոշել ենք ձեզ միանգամից երկրորդ կուրս ընդունել, պայմանով, որ մինչև 1941թ. հունվարի 1-ը պարտադիր պետք է հանձնեք առաջին կուրսի քննություններն ու ստուգարքները:

Պատկերացնո՞ւմ եք իմ վիճակը: Ի՞նչ էր կատարվում ինձ հետ, ի՞նչ էր կատարվում իմ ներսում: Կարկամել էի և ոչ մի բան չէի կարողանում արտաբերել:

Ահա այսպես ես դարձա Մոսկվայի Պյոտր Չայկովսկու անվան պետական կոնսերվատորիայի նվագախմբային ֆակուլտետի փողային բաժնի շեփորի դասարանի ուսանող:

Այդ տարի ինձ հետ Մոսկվայի կոնսերվատորիա ընդունվող հայագոյի երաժիշտ չկար: Հետագայում եկավ Աշոտ Կարապետյանը, որը Երևանում Յուլյա Վարդազարյանի աշակերտն էր, իսկ Հայկազ Մեսիայանը Մոսկվայի կոնսերվատորիայի երրորդ կուրսեցի:

¹ Երյոմին Սերգեյ Նիկոլայի (1903-1975) - շեփորահար, մանկավարժ: ՌԽՖՍՀ վասակավոր արտիստ (1936), Մ. Ի. Տաբակովի աշակերտը: 1928-1935 թթ. Մոսկվայի ֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ, 1929-1947 թթ. միաժամանակ և Մեծ թատրոնի նվագախմբերի մենակատար: 1935 թ. երաժիշտ-կատարողների համամիութենական մրցույթի երկրորդ մրցանակակիր: Աշակերտներից է Յու. Ուսովը՝ մեթոդական ձեռնարկների, մի շարք փոխադրությունների հեղինակ:

եր: Մինչ այդ ավարտել էր կոնսերվատորիային կից երաժշտական ուսումնարանը, ապա ընդունվել կոնսերվատորիա:

Ուսումնառության առումով իմ բախտը չբերեց: Կոնսերվատորիայում ես սովորեցի երեք տարի: Ընդունվեցի երկրորդ կուրս, և երբ երրորդ կուրսի ավարտական քննությունը նվազեցի, նվազախմբային ֆակուլտետի ղեկամն էր հայտնի քալջութակահար, Սլավա (Մստիսլավ) Ռոստրոպովիչի պրոֆեսոր Սեմեոն Կոզլուպովը՝ քննության արդյունքները հայտարարելով, իմ ազգանվանը հասնելով ասաց.

- Խաչատրյան, 5-ին գումարած, և մենք որոշեցինք ձեզ փոխադրել հինգերորդ կուրս:

Արդեն Մոսկվայում բնակվող ուսանող, համարձակություն էի ձեռք բերել և համարձակվեցի միջամտել, թե ես ղեռ պետք է սովորեմ և համաձայն չեմ այդպիսի որոշման հետ: Սեմեոն Կոզլուպովը շրջվեց ղեպի ինձ և մի քիչ կռախտ տոնով նշեց.

- Որոշողը մենք ենք: Չեզ չենք հարցնում:

Պարզ է, էլ ոչինչ չէի կարող ասել, առավել ևս՝ հակաճառել: Միայն երբ Տաբակովը դուրս եկավ, բացատրեց, որ բնական հանձնախմբի միաձայն քվեարկությամբ է կայացվել այդ որոշումը, այնպես որ, մի հուզվիր, ամեն ինչ լավ կլինի:

Կատարվածն այնպիսի անակնկալ էր, որ երկար ժամանակ խեթի չէի գալիս և ոչինչ չէի կարողանում պատասխանել:

Ինձ հաջողվեց Դմիտրովյան նրբանցքում, Մոսկվայի կենտրոնում գտնվող հանրակացարանում տեղավորվել (Պետրովկա և Պուշկինի փողոցների արանքում, ՄԳԱԹ-ից ոչ հեռու): Այնպես որ, կոնսերվատորիա ուղքով 10-15 րոպեում էի հասնում:

¹ Կոզլուպովներ՝ խորհրդային երաժիշտների ընտանիք Սեմեոն Մստիսլայի Կոզլուպովը (1884-1961), քալջութակահար, մանկավարժ, Ռ-ԽՖՍՀ ժողովրդական արտիստ (1946), արվեստագիտության դոկտոր (1941): Ա. Վ. Վերքիլովիչի և Ի. Ի. Ջայֆերաի աշակերտը: Խորհրդային քալջութակային դպրոցի հիմնադիրներից մեկը: Հանդես է եկել որպես մենակատար և անամբիխտ Ս. Ի. Տանեևի, Կ. Ն. Իգումնովի, Ա. Բ. Գորդենկովսկիի և այլոց հետ: 1908-1931 (ընդմիջումներով) Մեծ քաղաքի նվազախմբի մենակատար Մոսկվայի Ռ-ՄՕ-ի բաժանմունքի 50-ամյակի պատվին կայացած քալջութակահարների մրցույթի առաջին մրցանակակիր (1911): 1912 թ. դասավանդել է այդ քվում 1922-1961՝ պրոֆեսոր, Մոսկվայի կոնսերվատորիայում (1936-1954 թթ. քալջութակի և կոնտրաբասի ամբիոնի վարիչ): Աշակերտներից են՝ Մ. Լ. Ռոստրոպովիչը, Վ. Յա. Ֆեյդինը, Ն. Ն. Շախովսկայան:

Մշտական աշխատանք չգտա և ապրում էի իմ ոչ բարձր կրթա-
քոշակով, բայց շատ հաջող պարապում էի: Պրոֆեսորս անհրա-
ժեշտ համարեց ինձ հանձնարարել դասականների գործերը. Բախ-
Մեներգ, Հենդել՝ ջութակի թիվ 6 Սոնատը, շեփորի Կոնյերտը, Մո-
ցարտ՝ Մեներգ և այլ ստեղծագործություններ, որոնք ես նվագեցի
1940-1941 ուսումնական տարվա առաջին կիսամյակի ընթացքում:
Երանք ինձ օգնեցին կատարելագործելու կատարողական շնչառու-
թյունս, ընդլայնելու ձայնատարողությունս, ձայնաշարի ողջ տա-
րածքում հավասար հնչողության հասնելուն, գեղեցիկ հնչողություն
և, իհարկե, դասականների ոճին տիրապետելու, որն ինձ շատ օգնեց
իմ հետագա կատարողական և մանկավարժական գործունեության
ընթացքում:

Երբեք չեմ մոռանա այն դեպքը, երբ Կ. Ս. Սարաջյանն այն
ձմռանը Մոսկվայում գտնվելիս այցելել էր Տաբակովի դասարան
ինձ լսելու: Նա շատ գոհ էր իմ հաջողություններից և օգտակար մի
քանի խորհուրդ տվեց:

Այսպես, ջանադիր պարապելով մինչև տարվա վերջ, հանձնեցի
առաջին և երկրորդ կուրսերի բոլոր քննությունները: Բայց ահա մի
կիրակի, առավոտյան ժամը 6-ին, հանրակայարան մտան զինկոմի-
սարիատի աշխատակիցներ, արթնացրեցին բոլոր տղաներին և
հայտարարեցին, որ Գերմանիայի հետ պատերազմ է սկսվել, մենք
պետք է գնանք զինկոմիսարիատ և զորակոչի ծանուցագրեր տարա-
ծենք: Դա 1941 թվականի հունիսի 22-ն էր: Անտանելի օրեր սկսվե-
ցին, զիշերային հերթապահություն հանրակայարանի տանիքում,
դժվարություններ մթերքի հայթայթման գործում և այլն:

Որոշ ժամանակ անց մայրիկիցս նամակ ստացա: Նա գրում էր,
որ ավագ եղբորս՝ Սաշային էլ են զորակոչել (կրտսեր եղբայրս՝ Վա-
հանը, 1939-ից ծառայում էր Կիևում և արդեն մասնակցել էր ֆիննա-
կան պատերազմին), և խնդրում էր Երևան վերադառնալ, քանի որ
ինքն էլ հիվանդ էր: Հարկադրված էի գնալ զինկոմիսարիատ, ամեն
ինչ բացատրել և Երևան մեկնելու իրավունք ստանալ:

Զինկոմիսարիատից թույլտվություն ստանալով՝ ես մեծ դժվա-
րությամբ Մոսկվա-Երևան գնացքի տոմս ձեռք բերեցի և հաջորդ օրը
Մոսկվայից մեկնեցի: Գնացքը լեփ-լեցուն էր, քնելու մասին խոսք

լինել չէր կարող, և ես հարկադրված չորս օր նստած վիճակում հասա Երևան:

Աշխատանքի անցա Հայֆիլիարմոնիայի սիմֆոնիկ նվագախմբում, և մենք, չնայած ամենաանհրաժեշտի բացակայությանը, քեք-կայանք: Մի քանի ամիս անց մեր հին տուն եկավ մի կին, ասաց, որ լենինգրադցի է, դաշնակահարուհի, ցանկություն ունի նվագախմբի հետ կատարել Դ. Դ. Շոտսկոպիչի դաշնամուրի և շեփորի թիվ մեկ Կոնցերտը, և որ Ցոլակ Վարդապարյանն իրեն խորհուրդ է տվել ինձ դիմելու: Ես հաճույքով համաձայնեցի և ծանոթանալու համար նա ինձ մոտ թողեց Կոնցերտի շեփորի նվագաբաժինը: Երկու օր անց սկսվեցին փորձերը սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ, համերգը տեղի ունեցավ շաբաթվա վերջին: Հաջողությունը մեծ էր, երկար ժամանակ մեզ ծափահարում էին: Ծանոթ-անծանոթ մեզ ջերմորեն շնորհավորում էին, ինձ հատկապես մենամնագ կտորների համար:

Ընդհանրապես, պատերազմի տարիներին Երևան ժամանեցին հայտնի շատ մարդիկ՝ ակադեմիկոսներ, մեծ երաժիշտներ (Իգումնով և այլք), և հատկապես երաժշտական կյանքը ծաղկում էր ապրում և՛ ֆիլիարմոնիայում, և՛ օպերային թատրոնում: Լեվի-լեյուն դահլիճներ, հետաքրքրական բեմադրություններ և համերգային ծրագրեր, աշխարհահռչակ երաժիշտներ, դիրիժորներ, երգիչներ էին գալիս Երևան հյուրախաղերի:

1942 թ. Մ.Ա. Թավրիզյանն ինձ հրավիրեց օպերային թատրոն: Աշխատանքային պայմաններն այստեղ ավելի լավ էին, և ես համաձայնեցի: Այն տարիներին օպերային թատրոնում շատ էին հայ, ռուս, արևմտաեվրոպացի կոմպոզիտորների նոր, հետաքրքիր օպերաների և բալետների ներկայացումները, հրավիրվում էին հայտնի երգիչներ, մենապարողներ, բեմադրիչներ: Դահլիճը միշտ լեվի-լեյուն էր հանդիսականներով, և մենք էլ հետաքրքրությամբ աշխատում էինք:

1943 թ. Մ. Թավրիզյանը բեմադրեց Ջակոմո Մայերբերի՝ «Հու-

¹ Մայերբեր Ջակոմո (Յակոբ Լիբման Բերո Բիր, 1791-1864 Փարիզ)- ֆրանսիացի կոմպոզիտոր, դաշնակահար, դիրիժոր, ֆրանսիական «Մեծ օպերայի» վառ ներկայացուցիչ: Պարապել է Մ. Կլեմենտիի մոտ (դաշնամուր), Կ. Յ. Յելտրբի, Բ. Ա. Վեբերի և Հ. Յ. Ֆոհլերի մոտ (երաժշտական տեսություն և ստեղծագործություն): 1811-ից Դարնշտադտում պալատական երաժիշտ: 1816-1824 թթ. ապրել է Իտալիայում: 1824 թ. Փարիզում նրա գրած իտալական օպերաներից առանձնահմում է «Խաչակիրը Եգիպտոսում» (1824): 1827-1842 թթ. և 1846-ից՝ Փարիզում քազալորական գվարճանքի թատրոնի գլխավոր տնօրեն:

զընոտներ» օպերան: Առաջին շեփորի նվագաբաժինն այս օպերա-
յուն շատ դժվարին է, հետաքրքիր և մասնավորապես նշեմ մեծ մե-
նանվագը («գնչուական պար»), փայլուն տեխնիկա պետք է ունե-
նալ այն կատարելու համար: Գլխավոր փորձին իմ մենանվագի
կատարումից հետո նվագախմբի կոնցերտմայստր Սահակ Արտեմի
Խորոզյանը ոտքի կանգնեց՝ «բռավո» քայականչելով, նրան հետ-
ևեց ողջ նվագախումբը և սկսեց ծափահարել ինձ:

Շատ հաճելի էր, չէ՞ որ այդպես հազվադեպ է լինում, որ նվագա-
խումբն իր գործընկերոջը բարձր գնահատի: Հետագայում այդպիսի
դեպքեր էլի են եղել, սակայն դրանց մասին՝ հետո:

Ցավալի է, բայց Մոսկվայի Պյոտր Չայկովսկու անվան կոն-
սերվատորիան ես ավարտեցի երեք ուսումնական տարում: Պարզ է,
որ ուսումնառության տարիներին ուսանողական բոլոր երեկոներին,
համերգներին, միջոցառումներին մասնակցում էի, և անվերապահո-
րեն վերջում էին թողնում ինձ, այսինքն՝ համերգները, երեկոները
եզրափակելու: Եվ միշտ աչքս, նվագելու ժամանակ, Միխայիլ Տա-
բակովի վրա էր, որ ինքնագոհ ժպիտը դեմքին շուրջն էր նայում: Եվ
պատահական չէր, որ երբ նշվում էր Մոսկվայի կոնսերվատորիայի
հիմնադրման 80-ամյա հոբելյանը, կոնսերվատորիայի բոլոր ֆա-
կուլտետներում մրցույթներ հայտարարվեցին: Սակայն, քանի որ ես
աշխատում էի Ն. Գոլովանովի՝ մոտ՝ սիմֆոնիկ մեծ նվագախմբում
և Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ավագ արտադրական սիմֆոնիկ
նվագախմբում, որին անդամագրվում էին չորրորդ, հինգերորդ կուր-
սի գրեթե բոլոր ուսանողները, միջազգային մրցույթների դափնեկիր-

¹ Գոլովանով Նիկոլայ Սեմեոնի (1871-1953) - խորհրդային դիրիժոր, դաշնակահար, կոնպոզիտոր, մանկավարժ: Խորհրդային Միության ժողովրդական արտիստ (1948): Վ. Ս. Օռլովի և Ա. Դ. Կաստալսկու սանը (դիրիժորություն): Խորհրդային Միության խոշորագույն դիրիժորներից մեկը: 1909 թ. հանդես է եկել որպես խմբավար, իսկ 1915 թ., Մեծ թատրոնի նվագախմբի դիրիժոր, խմբավարի օգնական, իսկ 1909-ից գլխավոր դիրիժոր: 1919 թ. գործուն մասնակցել է Կ. Ս. Ստանիսլավսկու հիմնած Մեծ թատրոնի օպերային ստուդիայի աշխատանքներին (1926-ից օպերային ստուդիա-թատրոն, 1929-ից՝ Մ. Ս. Ստանիսլավսկու անվան օպերային թատրոն, 1938-ից թատրոնի երաժշտական ղեկավար: Հանդես գալով որպես հիմնադիր դիրիժոր, 1937-ից Համամիութենական ռադիոյի սիմֆոնիկ մեծ նվագախմբի գեղարվեստական ղեկավար և գլխավոր դիրիժոր, խորհրդային շատ կոնպոզիտորների ստեղծագործությունների առաջին կատարողը: Բեմադրություններից են «Բորիս Գոդունով» (1948), «Սադկո» (1949), «Խոլանշչինա» (1950): 1907-ից մանկավարժ (1925-1948) Մոսկվայի կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր: 1916-1943 թթ. Ա. Վ. Նեժդանովայի կոնցերտմայստր: ԽՍՀՄ պետական մրցանակների դափնեկիր (1946, 1949, 1950, 1951):

ներ, արդեն հայտնի շատ երաժիշտներ: Եվ քանի որ երկու խմբում էլ առաջին շեփորի նվագաբաժինն էի կատարում, ապա խնդրեցի իմ պրոֆեսոր Տաբակովին՝ ինձ թույլ տա չմասնակցել այդ մրցույթին, չնայած գայթակղությունը շատ մեծ էր: Սկզբում կարծես թե համաձայնեց և ոչինչ չասաց, բայց մրցույթից ընդամենը մեկ օր առաջ հանդիպեցինք կոնսերվատորիայում և նա ասաց.

- Ի՞նչ լավ է Ձեզ հանդիպեցի, թե չէ հանրակացարան պիտի գանգահարեի: Հենց նոր ավարտվեց ամբիոնի նիստը, և որոշեցին, որ դուք (ինձ միշտ «դուք»-ով էր դիմում) պետք է մասնակցեք միջ-կոնսերվատորիական մրցույթին:

Ես հարցրի, թե ի՞նչ պետք է նվագեմ, պատասխանեց, թե այն, ինչ դասարանում եք նվագում:

- Ամեն ինչ ձեզ մոտ լավ է ստացվում, առավել ևս Շչոլովովի՝ «Սկերպոն»: Այն եռամսա ստեղծագործություն է: Այս բոլորը տեղի էր ունենում դեկտեմբեր ամսին, իսկ ձմեռները Մոսկվայում ցուրտ են լինում: Միակ բանը, որ ինձ անհանգստացնում էր, այն էր, որ մարդավայել նվագեմ և արժանապատվորեն դուրս գամ այդ փորձությունից, որովհետև լավ կարծիք ունեին իմ մասին կոնսերվատորիայի հեղինակավոր պրոֆեսորները, սա ես պետք է խոստովանեմ: Եվ չէի կարող իմ պրոֆեսորի վստահությունը անկատար թողնել: Կատարվելիք ստեղծագործությունը նրա դեկավարությամբ՝ մշակել էինք պարբերություն առ պարբերություն: Միամաս գործն իր մեջ ներառում էր եռամսա կառույվածք, ունենալով և տեխնիկական, և երգային մասեր, որոնք ես անգիր գիտեի, սակայն կարևորը վաղվա օրն էր: Այդ իսկ պատճառով վաղ գնացի հանրակացարան, որը գտնվում էր Դմիտրովյան նրբանցքում և վաղ պառկեցի, առավոտյան թարմ արթնանալու համար: Առավոտյան վարժանքները 10-15

¹ Շչոլովով Վյաչեսլավ Իվանի (1904-1975) - խորհրդային կոմպոզիտոր և շեփորահարմանկավարժ: 1931թ. ավարտել է Մոսկվայի կոնսերվատորիան, Մ. Տաբակովի դասարանը, ստեղծագործականը՝ Ա. Վ. Ալեքսանդրովի և Ան. Ն. Ալեքսանդրովի ղեկավարությամբ: 1939-1943 թթ. Սվերդլովսկի պատանի հանդիսատեսի թատրոնի երաժշտական մասի ղեկավար, այդ ընթացքում գրել է շուրջ 20 ներկայացման երաժշտություն: 1931 թ. դասավանդել է Սվերդլովսկի Պ. Ի. Չայկովսկու անվան երաժշտական ուսումնարանում, 1936-1975 թթ. Ուրալի կոնսերվատորիայում (պրոֆեսոր՝ 1947 թ.), ռեկտոր՝ 1951-1953 թթ., 1954թ.-ին՝ փողային գործիքների ամբիոնի վարիչ: 1948-1952 թթ. ՌուՖՅՍՀ կոմպոզիտորների միության Սվերդլովսկի բաժանմունքի նախագահ:

րոպէ կատարելույ հետո, մեկ անգամ էլ նվագելով վերհիշեցի Շչո-
լոկովի «Սկերպոն» և ոտքով հանգիստ գնացի կոնսերվատորիա:
Գեղարվեստական անցուղի, Գորկու և հետո Գերպենի փողոց և կոն-
սերվատորիա. այնքան հարազատ ու մոտ երթուղի, որ օրը մի քանի
անգամ էինք անցնում: Սակայն դեկտեմբերյան այդ օրն այնպիսի
սառնամանիք էր, որ այս հարազատ երթուղին տասնյակ կիլոմետր-
ների տարածություն թվայ: Համակուրսեցիներս ու մյուս ուսանող-
ներն արդեն հավաքված էին, և մտածեցի մի քիչ ուշքի գամ, տաքա-
նամ և հետո միայն գործիքը հանեմ: Սակայն չէի հասցրել այդ
մտածել, երբ դեկանի տեղակալը դուրս եկավ, թե Խաչատրյանն
այստե՞ղ է: Այստեղ է՝ եղավ պատասխանը:

- Եկեք:

Կոնսերվատորիայի հանրահայտ 47-րդ լսարանում էին տեղի
ունենում նվագախմբային ֆակուլտետի բոլոր միջոցառումները՝ հա-
մերգներ, բայ և փակ երեկոներ, հանդիպումներ, քննություններ և
այլն: Ներս մտա և, անցնելով հանձնախմբի անդամների կողքով,
տեսա ինձ հարազատ պրոֆեսորների բարյայական, ժպտալու
դեմքերը, ավելի սրտապնդեցի և բարձրացա բեմահարթակ: Հետո
իմացա, որ մինչ այդ Հայկազն արդեն նվագել էր, իսկ ես տեղեկու-
թյուն չունեի, և նվագակցող դաշնակահարուհին հրավիրեց Հայկա-
զին թերթելու նոտաները նվագելու ժամանակ:

Լարեցի գործիքը, սկսեցի նվագել: Ինձ մոտ սովորություն էր
դարձել արդեն՝ նվագելու ժամանակ հետևել Տաբակովի դեմքի ար-
տահայտությանը, որի մկանների մշանակությունն անզոր գիտեի:
Ավելի վստահ շարունակեցի ու ինձ թվայ, որ լավ ավարտեցի, հան-
գիստ իջա բեմահարթակից ու դուրս եկա: Գործիքը հավաքեցի,
գնացի հանրակացարան, մտածելով, որ ժամը երկուսին մասնագի-
տության դասի պետք է գնամ, կհանգստանամ, ուժերս ի մի կրերեմ
և երբ գնամ դասի, Տաբակովից էլ կիմանամ և՛ արդյունքների, և՛ դի-
տողությունների մասին: Չնայած, վաղույ արդեն գիտեի, եթե նվա-
գելու պահին նա մեղմ ժպիտով գլուխը տարուբերում էր, ուրեմն
ամեն ինչ կարգին է, և ինքն էլ գոհ է լինում կատարումից: Եվ երբ
հանձնախմբի անդամների կողքով էի անցնում, իմ հասցեին արված
այսպիսի արտահայտություն լսեցի.

- Ա՛յ քեզ շեփորահար:

Հանրակապարանում հանգստանում էի, երբ ներս մտավ իմ բա-
րեկամ-ընկերներից մեկը, որն ինձ հետ միևնույն սենյակում էր ապ-
րում, մրցույթի մասնակից ֆլեյտահար Վենյկովսկին և ասաց.

- Շնորհավորում եմ: Բոլոր հինգ շեփորահարներից դու միակն
էիր, որ անցար երկրորդ փուլ:

Ապշեցի և ասացի, թե չի կարող պատահել, հինգ շեփորահար,
արդեն երեք ամիս նախապատրաստվում էին ու հանկարծ ե՞ս ան-
ցա, ականջներիս չէի հավատում:

- Դե, եթե չես հավատում, այսօր մասնագիտության դաս ունես,
կզմաս, կիմանաս:

Արդեն սկսեցի ընկերոջս ասածներին հավատալ ու անհամբեր
սպասում էի ժամը երկուսին:

Գնացի կոնսերվատորիա, արդեն ցուրտն ու ճանապարհն ինձ
վրա ազդեցություն չունեին: Բացեցի դուռը, ներս մտա, Տաբակովն
իր սիրելի բազկաթոռին նստած սեղանի առջև, ինձ տեսնելով վեր
կացավ տեղից և ընդառաջ գալով սեղմեց ձեռքս ու ասաց.

- Շնորհավորում եմ, բոլոր շեփորահարներից միայն դուք ան-
ցաք երկրորդ փուլ:

Մտածեցի՝ ընկերս ճշմարտություն էր ասում: Իսկ մեր դասարա-
նում էին շեփորահար իմ դասընկերները, որոնց թվում և Հայկազ Մե-
սիայանը:

Տաբակովը խոսքը շարունակելով ավելացրեց. «Այսօր դուք
նվագելու պետք չունեք, հանգստացեք և նախապատրաստվեք
մրցույթի երկրորդ փուլին»:

Ինչպես և դրսում բոլոր հայերը միմյանց հարազատանում կամ
բարեկամներ են դառնում, մենք էլ Հայկազի հետ կարծես թե ջերմ
էինք և ես նրան դառնալով ասացի. «Հայկազ, տուն գալի՞ս ես»: Նա
շրջեց դեմքը և հեռացավ ինձանից մի կողմ՝ ցուցադրելով, որ նեղա-
ցել է: Ես էլ մտածեցի. «Ինչպես կուզես, ես քեզ հետ մարդավարի,
խսկ դու»... Այդ օրից էլ նա իր գայրույթն ու նախանձը մինչև օրս պա-
հում է իմ հանդեպ:

Միջկոնսերվատորիական մրցույթի երկրորդ փուլը, նվիրված էր
Պյոտր Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայի հիմնադրման

(1866 թ.) 80-ամյակին, շատ հաջող անցավ, անցա երրորդ փուլ, գովեստի շատ խոսքեր ասասյին իմ հասցեին թե հանձնախմբի անդամները, թե՛ հանդիսականները:

1946 թվականի դեկտեմբերի 18-ին երջանկության զգացումով նվազեցի կոնսերվատորիայի Մեծ դահլիճում, պատասխանատվության զգացումը մեծ էր, և ես պատվով կատարեցի իմ առջև դրված խնդիրը, արժանանալով բուռն ծափողջույնների:

Ի դեպ, մեկ անգամ համարձակվելով դիմեցի Միխայիլ Տաբակովին.

- Միխայիլ Ինոկենտիկիչ, ինչո՞ր բոլորին դու եք դիմում, իսկ ինձ՝ Դուք:

- Չէ՞ որ Դուք եվրոպացի եք,- ստացա պատասխանը: Իսկ մյուսները...

Ծիծաղելի է ինձ համար, բայց այդ լուրը շատ արագ տարածվեց շրջապատում, և տղաներն էլ միառժամանակ ինձ «եվրոպացի» էին կանչում:

Ահա այդպիսի բաներ:

Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ցանկացած ուսանողի համար մեծագույն երջանկություն է կոնսերվատորիայի Մեծ դահլիճում նվազելը, որը հայտնի է ամբողջ աշխարհում: Աշխարհի հայտնի շատ երաժիշտներ Մոսկվա հյուրախաղերի գալիս մեծագույն պատիվ են համարում այդ դահլիճում հանդես գալը, որը հիանալի հնչեղություն ունի և միշտ ընտրյալ հանդիսատես:

Երջանիկ բախտ վիճակվեց ինձ կես տարվա ընթացքում, դեկտեմբերի վերջից մինչև հուլիսի 1-ը, երկու անգամ նվազել Մոսկվայի Պյոտր Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայի Մեծ դահլիճում: Այլևս չեմ խոսում այն մասին, որ Մեծ դահլիճի բեմահարթակում հանդես էի գալիս կոնսերվատորիայի ավագ կուրսերի ուսանողներից կազմված արտադրական սիմֆոնիկ նվագախմբի կազմում, կատարելով առաջին շեփոթի նվագաբաժինը: Դա ինձ համար շատ սովորական էր թվում: Ուրիշ բան է այդ անվանի, հանրահայտ դահլիճում մենակատարել: Այդ պահին թեզ պատած զգացումը ոչ մի բանի հետ համեմատելի չէ և աննկարագրելի: Եվ երբ նվազեցի ավարտական պետական քննական ծրագիրը, որը համընկավ 13

Քվի հետ, պատկերացնում եք՝ հունիսի 13-ին, ինձ համար երջանկություն էր: Հետո պարզվեց՝ ինձ լսելու էր եկել իմ բարեկամ, անվանի շեփորահար, Մեծ թատրոնի մենակատար Տիմոֆեյ Դոկչիցերը, դա քիչ է, իր հետ բերել էր նաև թատրոնի նվագախմբի տնօրենին: Բնական ծրագիրն ավարտելուց հետո, համաձայն իմ սովորության, իջա երկրորդ հարկ, որտեղ հանդերձարանն էր, և սպասում էի իմ պրոֆեսորին:

Տեսնեմ՝ առաջինն իջնում է Տիմոֆեյ Դոկչիցերն ու դեռ հեռվից. «Ինչպես միշտ, քո համեստությունն ես դրսևորում, դահլիճում չես սպասում, որ շնորհավորենք», իր գիրկն առավ ինձ և համբուրելով ավելայցրեց. «Ես քեզ սրտանց շնորհավորում եմ, կեցցես, հրաշալի նվագեցիր»: Բնական իմ ծրագրում ներառել էի Պեսկինի առաջին Կոնցերտը, որի առաջին կատարողն իմ մտերիմ բարեկամն էր և որ մեր միջև մասնագիտական նախանձի նշույլ անգամ չկար: Ես հպարտանում եմ այդ բարեկամությամբ, որը մինչև օրս շարունակվում է: Կոնցերտ, որը ի հայտ է բերում շեփորի տեխնիկական, ձայնային, ձայնածավալային բոլոր հնարավորությունները:

Հետո եկան Մ. Ի. Տաբակովը և Ա. Ֆ. Գեդիկեն: Վերջինս պետական քննական հանձնաժողովի նախագահն էր: Ալեքսանդր Գեդիկեն մոտեցավ, գրկեց, համբուրեց, ջերմ շնորհավորեց, նույնը և Մ. Ի. Տաբակովը: Երկուսով էլ հուզվեցինք, մի պահ մնացինք գրկախառնված: Բոլորի ներկայությամբ իմ պրոֆեսորն ասաց. «Առանց մրցույթի և այլևայլի Չեզ հրավիրում են աշխատելու Մեծ թատրոնի նվագախմբում, որպես առաջին շեփորահար»:

Առաջարկությունն, անշուշտ, պատվաբեր էր ու անչափ գայթակղիչ. ցանկացած երաժշտի համար Մեծ թատրոնում աշխատելը մեծագույն հպարտություն է, նաև երջանկություն: Սակայն, ես պարտական էի Կոնստանտին Սարաջյանին: Հիշո՞ւմ եք, նրա հորդորներով ես Մոսկվա մեկնեցի սովորելու: Ուսումնառության տարիներին նրանից նամակներ ու գրություններ էի ստանում, նա մեծ հետաքրքրություն էր ցուցաբերում իմ առաջխաղացման, հաջողությունների նկատմամբ և անկեղծ ուրախանում:

Ընկա տարակուսանքի և մտատանջության մեջ, որոնց մասին ասացի իմ պրոֆեսորին: Երկար խորհելուց հետո նա ասաց. «Գի-

տեք, իհարկե այստեղ՝ Մոսկվայում, դուք երրորդը կլինեք, իսկ Երևանում՝ առաջինը և՛ նվազախմբում, և՛ կոմսերվատորիայում, որպես մանկավարժ: Այստեղ՝ կոմսերվատորիայում դասավանդելու հնարավորություն դեռևս չէք կարող հույս ունենալ, այնպես որ, մտածեք ու որոշեք»: Ես իրեն պատմել էի այդ մեծ Մարդու՝ Կոմստանտին Մարաջյանի իմ նկատմամբ ունեցած բարյալակամության և հայրական վերաբերմունքի մասին, մի խոսքով, ամեն ինչից քաջատեղյակ և իրազեկ էր: Եվ երբեք չեմ մոռանում, որ մեկ անգամ գործուղման էր Մոսկվայում, ու եկել էր մեր դասարան ինձ լսելու համար և որպես երաժիշտ նաև ջերմ հարաբերությունների մեջ էր Մ. Տաբակովի հետ: Նրանից էր հետաքրքրվել, իմացել իմ դասաժամերի մասին և երբ լսարան մտա, ապշեցի՝ իրեն տեսնելով, անսպասելի հանդիպում էր. «Այո, եկել եմ քեզ լսելու, գիտեմ հաջողություններիդ մասին»: Արդարացուցիչ հանգամանքներ միշտ էլ կարելի է գտնել, բայց իմ ներքին «ես»-ը ինձ կտանջեր ամբողջ կյանքում, եթե ես նրան տրված խոստումն դրժեի ու մնայի Մոսկվայում և որի համար դյուղն անգամ էլ չեմ ավառսում:

Պատերազմի տարիներին, երբ ընդհատվեց իմ ուսումնառությունը հայտնի պատճառներով՝ եղբայրներիս էին զորակոչել, մայրս էր հիվանդ, ես վերադարձա Երևան: Միմֆոնիկ նվազախմբում և օպերային թատրոնում աշխատելու հետ նաև դասավանդում էի երաժշտական ուսումնարանում և տասնամյա մասնագիտական երաժշտական դպրոցում: Երկու տեղում էլ աշակերտներ ունեի, լավերը և՛ այստեղ, և՛ այնտեղ կային: Տասնամյակը 1944 թվականին ավարտեց Անուշավան Գրիգորյանը, իսկ Միմիկը՝ ուսումնարանը: Մարաջյանը և պրոռեկտոր Կարպ Դոմբայանը ինձ աշխատանքի հրավիրեցին կոմսերվատորիա, մինչև կրկին Մոսկվա մեկնելս՝ ուսումնա շարունակելու:՝ Վերը հիշատակված տղաները խնդրում էին իրենց Մոսկվա տանելու մասին: Եվ այստեղ էլ ես խոստումս կատարեցի՝ Տաբակովին պատմեցի նրանց մասին: Նրանք եկան Մոսկվա, ներկայացան. նվազեցին և իմ պրոֆեսորը նրանց ընդառաջեց: Նրանք դարձան իր ուսանողները:

1944 թվականին, երբ աշխատում էի օպերային թատրոնի նվա-

¹ Այս մասին գրքի ռուսերեն տարբերակում ավելի մանրամասն է նկարագրված:

գախմբում, որի գլխավոր դիրիժորը Միքայել Թավրիգյանն էր, Թբիլիսիում կազմակերպվեց Անդրկովկասյան հանրապետությունների երաժշտության տասնօրյակ, որին պետք է նվագեինք Ա. Խաչատրյանի, Հ. Ստեփանյանի, Կ. Չաքարյանի և ուրիշների ստեղծագործությունները: Դե, իհարկե, հատկապես Արամ Խաչատրյանի Երկրորդ սիմֆոնիան, որը նաև «Չանգերով» է կոչվում: Բոլոր ստեղծագործություններն էլ մեծ հաջողություն ունեցան, անհամեստ չքվամ, գերազանց կատարեցինք հայ կոմպոզիտորների երկերը և հատկապես հայ սիմֆոնիկ երաժշտության անհապետի՝ Արամ Խաչատրյանի Երկրորդ սիմֆոնիան, որը հայ երաժշտության պատմության մեջ իմ կարծիքով անգերազանցելի է մինչև այժմ:

Բուռն ծափահարություններով ավարտվեցին մեր ելույթները և երբ համերգն ավարտվեց, կանգնած էինք երաժիշտներով Միքայել Թավրիգյանի հետ, մեզ մոտեցավ այսօր հայտնի թավջութակահար Ալեքսանդր Չաուշյանը, որը Թբիլիսիի կոնսերվատորիայի ուսանող էր և ասաց. «Միխայիլ Արսենիչ, մեր բոլոր երաժիշտները (Թբիլիսի), նաև Բաքվի նվագախումբը, բոլորն ասում են, որ Ձեր նվագախմբի երաժիշտները պետք է ծնկի գան առաջին շեփորահարի առաջ», որն, իհարկե, ես կատակի տեղ ընդունեցի: Իսկ երբ 1945-ին նորից Մոսկվայում էի արդեն, Երևանից հրավիրեցին Արամ Խաչատրյանի սիմֆոնիայի կատարմանը մասնակցելու, որը նվիրված էր Խորհրդային Հայաստանի 25-ամյակին:

Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ռեկտորի անունով նամակ էր ստացվել, որ ինձ թույլատրեն Երևան գալու հորեյլանական համերգներին մասնակցելու համար:

*

* *

Մոսկվայի կոնսերվատորիայի 80-ամյակին նվիրված հոբելյանական շաբաթն ավարտեց կոնսերվատորիայի ավագ նվագախումբը, որի կազմում ես նվագում էի առաջին շեփորի նվագաբաժինը: Համերգը, որը ղեկավարում էր Նիկոլայ Անոսովը¹, պրոֆեսիոնալ բարձր մակարդակով անցավ:

Որոշ ժամանակ անց, մոտավորապես 1947 թվականի հունվարի կեսերին, աշխատանքիս ուշ երեկոյան հանրակացարան վերադառնալով տեղեկացա, որ իմ ընկերներ Հայկազ Մեսիայանն ու Աշոտ Կարապետյանը կոիվ են գցել օսեթիայի ստուդիայի ուսանողների հետ (կոնսերվատորիային կից գործում էր ստուդիա, որի ուսանողները նույնպես ապրում էին մեր հանրակացարանում): Մեծ աղմուկ է բարձրացել, և բոլորն էլ մեղադրում էին իմ ընկերներին: Հաջորդ առավոտյան կոնսերվատորիայի ռեկտորի հրամանով իմ երկու ընկերներն էլ հեռացվեցին կոնսերվատորիայից և պետք է ազատեին հանրակացարանի իրենց զբաղեցրած սենյակները:

Կոնսերվատորիայի բոլոր հայ ուսանողների համար դա մեծ խայտառակություն էր: Բոլորս շատ ապրումներ ունեինք այդ կապակցությամբ: Իմանալով, որ Արամ Խաչատրյանի հետ լավ հարաբերությունների մեջ եմ, Աշոտ Կարապետյանն աղաչում էր ինձ զանգահարել մեծանուն կոմպոզիտորին, որպեսզի նա օգնի վերականգնելու ուսանողի իր իրավունքները, որովհետև տուժել է Հայկազի պատճառով և ինքը մեղք չունի:

Դեռևս Երևանում 1945 թվականի նոյեմբերին հոբելյանական համերգների օրերին Երկրորդ սիմֆոնիայի վայլուն կատարումից հետո Ա. Խաչատրյանն ինձ տվեց մոսկվյան բնակարանի իր հեռախոսի համարը և ասաց. «Եթե Մոսկվայում իմ օգնության կարիքն ունենաս, անպայման զանգահարիր ինձ»:

¹ Նիկոլայ Պ. Անոսով (1900-1962) - խորհրդային դիրիժոր, մանկավարժ: Ռուսաստանյան Դաշնության արվեստի վաստակավոր գործիչ (1951): 1930-ից դիրիժորական գործունեություն է ծավալել, այդ թվում 1943-1948 թթ. Մոսկվայի ֆիլհարմոնիայում: 1940-ից Մոսկվայի կոնսերվատորիայի օպերային ստուդիայի դիրիժոր և մանկավարժ (1950 թ.՝ պրոֆեսոր, 1945-ից օպերային-սիմֆոնիկ դիրիժորության ամբիոնի վարիչ, նրան աշակերտել են Գ. Ն. Ռոժդեստովենկին, Մ. Ժյուրալսիսը: Համերգներ է ունեցել արտասահմանում:

Երեկոյան առանց հապաղելու հենց հանրակայարանից Աշոտի ներկայութեամբ զանգահարեցի իմ սիրելի կոմպոզիտորին և խնդրեցի օգնել: Սակայն, չգիտեմ ինչու, նա ասաց. «Մեսիայանն իսկական խուլիզան է, իսկ իրենից ի՞նչ է ներկայացնում Կարապետյանը»: Ես, իհարկէ, ամեն կերպ զովարանում, արդարացնում էի Աշոտին ու Արամ Իլիչն ասաց. «Կիրակի Վիսարիոն Յակովլևիչն՝ ինձ մոտ ճաշի է, ես կաշխատեմ օգնել»:

Կիրակի երեկոյան ես նորից զանգահարեցի Արամ Խաչատրյանին և նա ուրախացրեց ինձ՝ ասելով, որ ամեն ինչ կարգին է, վաղը վերականգնման հրամանը կախված կլինի:

Եվ իրոք, երկուշաբթի առավոտյան անհամբերութեամբ կոնսերվատորիա գալով՝ տեսանք միայն Աշոտ Կարապետյանին վերականգնելու հրամանը, իսկ Հայկազ Մեսիայանը ստիպված վերադարձավ Երևան և աշխատանքի տեղավորվեց օպերային թատրոնի նվագախմբում:

*

* *

Ե կավ պետական բնութայուններին նախապատրաստվելու ժամանակը: Մոտավորապէս 1947 թվականի փետրվարի կեսերին ես սկսեցի Տաբակովի հանձնարարած ծրագիրը սովորել: Յո. Ս. Բախի սի բեմով մինոր «Պրելյուդը», այս ստեղծագործության

¹ Շերալին Վիսարիոն Յակովի (1902-1963) - խորհրդային կոմպոզիտոր, մանկավարժ, երաժշտական-հասարակական գործիչ, Ռուսաստանի Դաշնության ժողովրդական արտիստ (1947): Արվեստագիտության դոկտոր (1941): Ն. Յա. Մյասկովկսու աշակերտներից ԿՄ մուկոլյան բաժանմունքի նախագահ, 1941-1942: Շերալինն իր ստեղծագործության մեջ զարգացրել է ռուսական դասական երաժշտության ավանդույթները: Մեծ տարածում ունի նրա «Կամակոր կնոջ սանձահարումը» օպերան: Ավարտել ու խմբագրել է Մոստորգսկու «Մորոչիյան տոնավաճառը», Գուլակ Արտեմովսկու «Չապրոթցին Դանուքի այն կողմում» օպերաները, Գլինկայի «Ռուսական երկու րեմայով սիֆոնմիան»: 1928 (ընդմիջումով) դասավանդել է Մոսկվայի կոնսերվատորիայում (1935 պրոֆեսոր, 1940-1941 թթ. ստեղծագործական բաժնի ամբիոնի վարիչ, 1942-1948 թթ՝ ուսկտոր): Աշակերտներից են Յու. Մ. Ալեքսանդրովը, Լ. Աուստերը, Ս. Ա. Գուբայդուլինան, Կ. Վ. Դեմիսովը, Ն. Ն. Կառետնիկովը, Բ. Ի. Կորգանովը, Վ. Կուչերան (Չեխիա), Ա. Ա. Նիկոլսևը, Ա. Ն. Պախմուտովան, Վ. Թորմիսը, Տ. Ն. Խրեննիկովը, Կ. Ս. Խաչատրյանը: ԽՍՀՄ պետական մրցանակակիր (1943, 1947):

փոխադրությունը հրատարակվել էր դեռևս հեղափոխությունից առաջ, պետք է կատարեի նաև Պեսկինի նոր ավարտած, շատ բարդ և դժվարին կոմպերտը: Այն փայլուն կատարել էր միայն Տիմոֆեյ Դոկշիցերը և որը ես նույնպես արդեն կատարել էի և նաև Շչոլոկովի «Սկեպոն»։ Ծավալուն մի ծրագիր, որի պատրաստման համար բավականին ժամանակ ունեի, առավել ևս, որ աշխատում էի ամիսը 12-13 օր, երեկոյան ժամը 6-ից: Ես հանգիստ սկսեցի մշակել իմ պրոֆեսորի առաջադրած ստեղծագործություններն ամենայն մանրամասնորեն և պատասխանատվության մեծ զգայունով:

Շուտով հայտնի դարձավ, որ մասնագիտության ավարտական պետական քննության օրը նշանակված է հունիսի 13-ին (13 թիվն ինձ դուր չէր գալիս, բայց ինչ կարող ես անել): Պետական քննական հանձնախմբի նախագահին էր հանրահայտ երգեհոնահար, կոմպոզիտոր Ալեքսանդր Ֆյոդորի Գեդիկեն: Քննությունը տեղի էր ունենում կոմսերվատորիայի Փոքր դահլիճում:

Վերջապես եկավ քննության օրը, այս անգամ ինձ երջանկություն պարգևող 13 ամսաթիվը: Բարձրացա Փոքր դահլիճի բեմահարթակ, նվագեցի Յո. Ս. Բախի «Պրելյուդը», Պեսկինի եռամաս կոմպերտը և Գեդիկեն տեղից կանչեց. «Շնորհակալություն, բավական է»: Դուրս եկա դահլիճից, իջա երկրորդ հարկ և սպասեցի արդյունքներին: Այդ մասին առաջ անցնելով պատմեցի վերևում:

*

* *

աշվի առնելով բոլոր հանգամանքները, և՛ Կ. Սարաջյաննի տված իմ խոստումը, և՛ ֆիլիարմոնիայի տնօրեն Գրիգոր Դոմբաևի հորդորները, և՛ հարագատներին, որոնք սպասում էին ինձ, կշռադատելով բոլոր հանգամանքները և իմ պրոֆեսորի ասածը, որը վերը նշեցի, բայց ուզում եմ մեջբերել իր խոսքերը. «Իհարկե, Մեծ թատրոնում դուք Պոլոնսկույ (Տաբակովի աշակերտներից), Տիմոֆեյ Դոբշիցերից հետո կլինեք երրորդը, հազիվ թե Մոսկվայի կոմսերվատորիայում հաջողվի ձեզ դասավանդել: Երևանում դուք

առաջինը կլինեք և՛ նվազախմբում, և՛ կոնսերվատորիայում, որովհետև Հայկազը ձեզ մրցակից չէ, նա շեփորահար չէ, այլ կոռնետահար, բոլոր շեփորին չկաչի»:

Հարցը որոշված էր, և ես հեռագրեցի Երևան, Կոնստանտին Սարաջյանին, որ Երևանում կլինեմ հուլիսի սկզբին:

Պետական քննությունից մի քանի օր անց հայտնի դարձավ, որ իմ առիթով պետական հանձնախումբը երեք առաջարկություն է արել ռեկտորատին: Առաջին՝ ազգանունս մարմարե տախտակին գրել, երկրորդ՝ իմ մասնակցությունը Պրահայի միջազգային փառատոնին և երրորդ՝ հունիսի 30-ին Մեծ դահլիճում ավարտական համերգին մասնակցելը:

Առաջին առաջարկությունն անհնարին էր իրագործել, որովհետև ստուգումներից պարզվեց, որ ես երկու «բավարար» գնահատական ունեմ՝ դեռ առաջին կուրսում՝ հարմոնիայի և երրորդ կուրսում գերմաներենից: Երկրորդը նույնպես անընդունելի էր, որովհետև միջազգային փառատոններին մասնակցում եմ մինչև 30 տարեկան երիտասարդ երաժիշտները, իսկ ես 32-ի մեջ էի արդեն:

Մնում էր միայն երրորդը՝ Մոսկվայի կոնսերվատորիայի Մեծ դահլիճում հանդիսավոր երեկոյին իմ մասնակցությունը:

Անսամբլի և ՍՄԿԿ պատմությունից պետական քննությունները գերազանց հանձնելուց հետո ես սկսեցի հանդիսավոր համերգի համար նախապատրաստել Պետկինի կոնցերտի առաջին մասը, դաշնակահարի ընկերակցությամբ:

Վերջապես եկավ 1947 թվականի հուլիսի 1-ի երեկոն, Մոսկվայի կոնսերվատորիայի Մեծ դահլիճը լեվի-լեյուն էր լավագույն երաժիշտներով, կատարողական արվեստի գնահատողներով, պրոֆեսորներով, կոնսերվատորիայի ուսանողներով:

Անչափ ազդեցիկ էր հանդիսավոր մասը, ռեկտոր Վիսարիոն Շերալինը համերգի մասնակից շրջանավարտներին հանձնեց ավարտական դիպլոմները, և ես այն երջանիկների թվում էի, որոնց շնորհիվ Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ավարտական դիպլոմը:

Սկսվեց համերգը: Հանդես էին գալիս լավագույն շրջանավարտները՝ ջութակահարներ, մեներգիչներ, այլ կատարողներ: Հերթն ինձ հասավ, և ես մեծ հուզմունքով, կես տարվա ընթացքում

արդեն երկրորդ անգամ Մեծ դահլիճի բեմահարթակ բարձրացաւ:

Չնայած ինձ պատած մեծ հուզմունքին, հաջող նվագեցի: Ձերն ծափերով ողջունեցին իմ կատարումը հանդիսականները, համերգից հետո շատերը՝ և ծանոթ-բարեկամ, և՛ անծանոթ, սրտանց շնորհավորում և դրվատանքի խոսքեր էին ասում, սակայն ես, իհարկէ, հասկանում էի, որ հուզմունքի պատճառով դժվարին պասաժներից մի քանիսում պատահականություններ եղան:

Այդ հանդիսավոր երեկոյով էլ եզրափակվեց Մոսկվայի Պյոտր Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայում իմ ուսումնառությունը (յավոք՝ կարճատև):

Հաջորդ օրն առավոտյան՝ 1947 թվականի հուլիսի երկուսին ինքնաթիռով ես մեկնեցի Երևան:

*

* *

Այդ օրվանից էլ սկսվեց երկարամյա իմ աշխատանքային գործունեությունը Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայում, Հայֆիլհարմոնիայի պետական սիմֆոնիկ նվագախմբում, ապա օպերային թատրոնում, ավելի ուշ՝ Երևանի Չայկովսկու անվան երաժշտական տասնամյակում, զինվորական-երաժշտական գիշերօթիկ դպրոցում:

Մոսկվայից վերադառնալուց մի քանի օր անց ֆիլհարմոնիայում ես հանդիպեցի իմ ծանոթներից Մարգո Բրուտյանին, որն ինձ հայտնեց, թե «Սովետական կուլտուրա» թերթն է ստացել, որտեղ ընդարձակ գրախոսական է գետեղված Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ավարտական հանդիսավոր երեկոյի մասին, և որ իմ մասին էլ որոշ քաներ են գրել:

Թերթը ձեռքս առնելով՝ իմ մասին ընթերցեցի հետևյալ տողերը. «Նվագախմբային մասնագիտություններից լավագույն ներկայացուցիչներ էին շեփորահար Մ. Խաչատրյանը և ջութակահար Էմին Լեյվանդը: Խաչատրյանը, ինչպես յուրահատուկ է հեղինակավոր արտֆեստր Մ. Տաբակովի ուսանողների մեծամասնությանը,

գործիքի գեղեսիկ երգող ձայնի է տիրապետում և երաժշտական ֆրազի հիանալի զգայողություն ունի»։¹

1947 թվականի ամռան մի օր, «Ֆլորա» այգում գտնվող Հալֆիլհարմոնիայի ամառային դահլիճում փորձում էին Արամ Խաչատրյանի դաշնամուրի և նվագախմբի կոմպերտը Հայաստանի պետական սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ: Մեծակատարն էր կոմսերվատորիայի դաշնամուրային ֆակուլտետի շրջանավարտներից Մարիաննա Հարությունյանը: Ինձ շատ դուր եկավ նրա կատարողական արվեստը, և ընդմիջմանը մենք դեմ-դիմաց դուրս եկանք այգու ծառուղիներից մեկում, ես անկեղծորեն նրան շնորհավորեցի լավ կատարման համար:

Մի քանի օր անց մենք պատահաբար հանդիպեցինք Արոլյան փողոցում և նրա ընկերուհին, որ ինձ ծանոթ էր, մեզ ծանոթացրեց:

Այդ ժամանակ կոմսերվատորիայում դեռևս պետական քննություններ, հաշվետու համերգներ, տարբեր երեկոներ, նույնիսկ դիմակահանդեսներ էին տեղի ունենում, որոնց ժամանակ մենք Մարիաննայի հետ հաճախ էինք հանդիպում և ավելի մոտից ճանաչեցինք միմյանց: Մեր զգայմունքները միմյանց նկատմամբ աստիճանաբար աճում էին... Բայց այդ մասին հետո...

Իմ երաժշտական կյանքի ասպարեզում, հաջողությունների մեջ յուրահատուկ, առանձնակի դեր է խաղացել Երևանի Կոմիտասի անվան կոմսերվատորիայի ռեկտոր Կոնստանտին Սարաջյանը:

Արտակարգ երաժիշտ, դիրիժորը ժամանակ էր գտնում ներկա գտնվելու բոլոր քննություններին, դաշնակահարների, լարային, փողային գործիքների, մեներգիչների բոլոր փակ երեկոներին անխտիր, մասնակցում էր ետքնական և փակ երեկոների քննարկումներին, անում արժեքավոր դիտողություններ: Եվ պատահական չէր, որ մենք քննություններին, ստուգարքներին նախապատրաստվում էինք մանրակրկիտ, ամենայն խստագույն պատասխանատվությամբ: Ինձ նա վերաբերվում էր առանձնահատուկ ուշադրությամբ, բարձր էր գնահատում և որպես կատարող (նրա ղեկավարությամբ հաճախ էինք

¹ «Սովետական կուլտուրա» թերթի 1947 թ. հուլիսի համարներից, գրախոս՝ Ի. Պոպով: Թերթի այս համարի բնագիրը գտնվում է Երևանի կոմսերվատորիայի արխիվում, Մ. Խաչատրյանի այլոս:

մենք օպերային թատրոնի և պետական սիմֆոնիկ նվագախմբերով հետաքրքիր սիմֆոնիկ ծրագրեր կատարում), և որպես մանկավարժ, որովհետև շատ հաճախ լսում էր իմ դասարանի աշակերտ-ուսանողներին: Եվ պատահական չէր, որ կոնսերվատորիայում իմ մանկավարժական գործունեության յոթերորդ տարում (1947-1954 թթ.) ես արժանացա դոցենտի գիտական աստիճանի: Ինձ այդպիսի գնահատանքի էր արժանացնում նաև իմ ուսուցիչը, պրոֆեսոր Միխայիլ Տաբակովը, որի մասին վերը պատմեցի որոշ քաներ: Երբ ավարտեցի Մոսկվայի Պ. Չայկովսկու անվան պետական կոնսերվատորիան, նա ինձ նվիրեց իր լուսանկարը հետևյալ մակագրությամբ. «Միքայել Խաչատրյան տաղանդավոր շեփոքահարին, ի հիշատակ Մոսկվայի կոնսերվատորիան փայլուն ավարտելու Պրոֆ. Մ. Տաբակով»:

Առաջ անցնելով հատկապես ուզում եմ նշել, որ մի քանի տարի անց, երբ ես իմ ուսանողներից մի քանիսին տարա Մոսկվա և կոնսերվատորիայի նրա դասարանում ցույադրեցի նրան իմ կատարած աշխատանքը սաներիս հետ, նրան շատ դուր եկավ և նա հիացական հրաշալի բնութագրեց իմ աշխատանքը. «Գործիքի հիանալի հնչյուն ունեցող, արտակարգ տաղանդավոր շեփոքահար, իրեն դրսևորել է ամենալավագույն կողմերով: Նրա աշխատանքը աշակերտների հետ փայլուն արդյունքներ է տվել՝ նա գերազանց տվյալների տեր մանկավարժ է: Մ. ՏԱԲԱԿՈՎ»:

Կոնսերվատորիայում աշխատանքային գործունեությունս սկսելուց մեկ տարի անց՝ 1948 թ. իմ ավագ գործընկերները համոզեցին ԽՍՀՄ կոմունիստական կուսակցության շարքերն անցնել: Երկար-բարակ մտածում էի, առավել ևս, որ ես ոչ պիտներ էի եղել, ոչ էլ կոմերիտական: Իմ ծանր մանկությունն ու պատանեկությունը դրան չէին համապատասխանում, առավել ևս՝ մղում: Սակայն, ի վերջո, ես համաձայնեցի, քանի որ նաև այդ իրադարձությանը շատ կողմ էր Մարիաննան, իսկ նա արդեն Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության անդամ էր: Ես դիմում գրեցի, իսկ երաշխավորեցին Ելենա Մատվեևան (կուսբյուրոյի քարտուղարը) և էլի երկու ավագ գործընկեր, և ինձ ընդունեցին Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության շարքերը, որպես անդամության թեկնածու, իսկ մեկ տարի անց արդեն անդամ:

Այդ ժամանակաընթացքում Մարիաննայի հետ մեր փոխադարձ համակրանքը վերաճեց սիրո զգայունքի, և մենք որոշեցինք մեր ճակատագրերը խաչաձևելով՝ ամուսնանալ:

1949 թվականի դեկտեմբերի 12-ի ցերեկը մենք Մարիաննայի հետ պաշտոնապես ձևակերպեցինք մեր ամուսնությունը, նրան պաշտոնական բնույթ տալով, իսկ երեկոյան նրա ծննդյան տոնակատարության մասնակիցներին հայտնեցինք մեր ամուսնության մասին:

Այսպես սկսվեց Մարիաննայի և իմ համատեղ կյանքը:

*

* *

Յուրաքանչյուր ծնող յուրովի է ընդունում իր առաջնեկի ծնունդը: Ինձ համար ցնցող իրադարձություն էր պաշտելի առաջին զավակիս ծնունդը, որը տեղի ունեցավ 1950 թվականի հոտեմբերի 5-ին, նրան կոչեցինք անմման տատիկի, հրաշալի անձնավորության ու մարդու, Հայկանուշ Դանիելյանի՝ Պետերբուրգի կոնսերվատորիայի իր սիրելի պրոֆեսորի անունով՝ Նատաշա:

Իսկ երկրորդ դուստրս ծնվեց ժամանակային բավականին տարբերությամբ, 1963 թվականի փետրվարի 9-ին: Նուրբ, սպիտակամորթ, գեղեցիկ, անօգնական: Երեխաների համար խելագարվում էի, ոչ մի բանում ես նրանց չեմ սահմանափակում, քանի որ բարձր աշխատավարձ էի ստանում և երբ 1976 թվականի մայիսին պրոֆեսորի կոչման արժանացա, այդ ժամանակից սկսած որպես պրոֆեսոր ստանում էի 500 ռուբլի և 200 ռուբլի՝ կես դրույք որպես պրոֆեսոր: Ես ի վիճակի էի (նույնիսկ ավելին) ֆինանսական ամեն տեսակի խնդիրներ լուծել:

Երբ ես 1947 թվականին սկսեցի աշխատանքային գործունեությունս Երևանում, Մոսկվայից վերադառնալուց հետո, Մարիաննան աշխատում էր արդեն որպես նվագակցող իմ դասարանում՝ Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայում, այնպես որ, մեր ստեղծագործական համագործակցությունն սկսվել է առաջին իսկ օրից: Հետո

նա մեներգեցողութեամբ տարվեց (լավ ձայն ուներ՝ սուպրանո), երգում էր «Սևիլայի սափրիչում», հետո Անուշի դերերգը երգեց:

Մակայն օպերային թատրոնում գտնվեցին մարդիկ, ովքեր ջանքեր չխնայեցին, որպեսզի Մարիաննան հեռանա թատրոնից: Մանրամասներին չեմ անդրադառնում: Եվ այսօր էլ Մարիաննան և նաև ես դուրս անգամ չենք ավստում: Պրոֆեսիոնալ նվագակցությամբ զբաղվելը, դաշնակահարի համար, նվիրական և մենակատարի գործունեությունից չտարբերվող, նրան համազոր ոլորտ է, և այն բարձունքներին, որ հասել է դաշնակահարուհի Մարիաննա Հարությունյանը և՛ որպես նվագակցող, և՛ որպես մանկավարժ (վոկալ), ոչնչով չի զիջում մեներգչի կամ մենակատարի գործունեությանը: Այս ասպարեզում նա հիանալի սերունդներ է դաստիարակել և նրա սաները, մասնավորապես երգիչները իրենց երգչական արվեստը ցուցադրում են աշխարհի հայտնի օպերային թատրոններում՝ Ջուլիետա Գալստյան, Սուրեն Շահիջանյան, Անահիտ Ներսիսյան, Հասմիկ Միմոնյան և ուրիշներ:

Աշխատավայրից ինձ մեկ սենյականոց բնակարան հատկացրեցին արվեստի աշխատողների բնակելի շենքից, որտեղ ապրում էինք Մարիաննայի հետ, իսկ երեկոներն անց էինք կացնում երեխաներիս սիրելի տատիկի և իմ սիրելի գոքանչ մայրիկի՝ Հայկանուշ Դանիելյանի հարկի տակ:

Հայկանուշ Դանիելյանը խելացի, ամեն ինչ կշռադատող, սքափ մտքով, գործունյա ու բարի, ամենքին օգնության ձեռք մեկնող, էլ չեմ ասում՝ անգերազանցելի երգչուհի և արվեստագետ, մի անգամ ասաց. «Միշտ, ինչ միտք ունի ձեր այդ բնակարանում ապրելը, իմ տունը վաղը աղջկանս է պատկանելու, դուք ապրում եք մեկ սենյականոց բնակարանում, իսկ ես այստեղ միայնակ, մանավանդ երեկոյան ձեր գնալուց հետո անտանելի դատարկություն և տաղտուկ եմ զգում առանց ձեզ, խնդրում եմ, առանց քաշվելու և վատ զգալու տեղափոխվեք այստեղ ապրելու»: Այստեղ էին ապրում իր մորաքույրը և եղբայրը՝ Արմենակը, բայց նա այնպիսի թախանձանքով էր խնդրում, որպեսզի մենք Մարիաննայի հետ տեղափոխվե՞նք, որ սիրտս ճնվում էր: Եվ մերժել այնպիսի մի կնոջ, ինչպիսին Հայկանուշ Դանիելյանն էր, մեղմ ասած, անհնարին էր: Երկար մտո-

րումներից, ծանր ու թեթև անելույց հետո համաձայնեցինք: Եվ իրոք, գիշերում էինք մեր մեկ սենյականոց բնակարանում, գնում աշխատանքի, որից հետո գալիս Հայկանուշ Բաղդասարովնայի մոտ ճաշելու և երեկոն անցկացնելու... և այսպես շարունակ: Հաջորդ օրը զնայի մշակույթի նախարարության արվեստի վարչություն, որի պետն այն ժամանակ Գուրգեն Բորյանն էր և հայտնեցի, թե ուզում են ինձ պատկանող մեկ սենյականոց բնակարանը հանձնել: Նա քարացավ տեղում և ուշքի գալով ասաց. «Ուրիշները ջանք չեն խնայում, երազում են մի բան պոկելու, դուք ձեր հասանելի²քն եք հանձնում»: Բացատրեցի եղելությունն ու իրականությունը, և այդ օրվանից ապրում ենք այստեղ:

Անաչառ, բարի ու հասնող, անարդարության, ստի ու կեղծիքի դեմ պայքարող, լավն ու բարին գնահատող, գործընկերների ու ընդհանրապես մարդկանց մեջ լավը տեսնող, ամենքին մեցուկ էր անվանի երգչուհի, հայրենասեր ու ճշմարտախոս, ճշտապահ ու պարկեշտ, կենսախիճ, հայ մշակույթի նվիրյալ, սերունդներ դաստիարակած Հայկանուշ Դանիելյանը: Անչափ զարգացած և կրթված անձնավորություն, որն ուսումնասիրել էր հին հունական փիլիսոփայությունը, հրաշալի գիտեր գերմանացի փիլիսոփաներին ու նրանց ստեղծագործությունները: Նրա հետ զրույցելը մեծ հաճույք էր: Մեծ հումորի տեր անձնավորություն էր և հաճախ էր ինձ ասում. «Միշա, ստամոքսիս քաղանքը գինի է պահանջում»: Նույն պահին վագում էի խանութ, ամենալավ գինին բերում և նա գերագույն հաճույքով կում-կում խմում էր: Սթափ մտքի տեր, խելացի էր: Եվ երբ հիվանդացավ, իսկ դրա պատճառը 1948 թվականի կոմկուսի հայտնի պլենումի արվեստի գործիչներին նվիրված հայտնի որոշումներն էին: Այն իր որոշման կետերում խստագույնս ներառել էր և երաժշտական ուսումնական ֆակուլտետների ամբիոնի վարիչներին ու նրանց գործունեությունը: Մոսկվայի, Լենինգրադի, Կիևի, Լվովի, Խարկովի... և այդ շարքին Երևանի պետական կոմսերվատորիայի վոկալ ֆակուլտետի ամբիոնների վարիչներին հանեցին աշխատանքից՝ մեղադրելով գոյություն չունեցող քաղաքական-գաղափարական հանցանքներում:

Ճշմարտության առջև չմեղանչելով պետք է նշեմ, որ չար ու մա-

խանձներ ամեն տեղ գոյություն ունեն, որոնց մեղքով շատ ու շատ գործիչներ են տուժել (մեղմ ասած՝ եթե չասենք զոհ են գնացել) այդ մարդկանց ձեռքով:

Շատ ազնիվ մարդիկ էլ տխրել ու պարզապես ողբերգություն էին ապրում տեղի ունեցող անարդարություններից: Արվեստի, մասնավորապես, երաժշտարվեստի համար դա հետ քայլ էր:

Կարճ ասած՝ Հայկանուշ Դանիելյանը դա շատ ծանր էր տանում, մեծ ապրումներ ուներ: Հետո նրան առաջարկեցին ղեկավարելու Չայկովսկու անվան երաժշտական-մասնագիտացված տասնամյա դպրոցը:

Ղեկավարեց այդ դպրոցն ընդամենը երեք տարի՝ անբասիր, անաչառ ու աշակերտների ու մանկավարժների նկատմամբ անհուն սիրով գործունեություն ծավալած Հայկանուշ Դանիելյանին ծանր ապրումները չլքեցին և թողեց աշխատանքը ու տնից դուրս չէր գալիս: Ավելի շատ անկողնում էր անցկացնում:

Այդ ընթացքում ես մեքենա գնեցի: Լավ իմանալով, որ գոքանչ մայրիկս սիրում է բնության գրկում լինել, հրապուրվել իր շատ սիրելի հայրենիքի բնության տեսարաններով ու կառույցներով, տեսնել քչքչան առվակներն ու գետերը, մարգագետիններն ու անտառները և հատկապես Չանգուն: Մոտենում էինք գետի ափին, ես նրան ձեռքիս վրա էի առնում (հիվանդությունը շատ էր հյուծել նրան ու շատ թեթև էր), նստեցնում մեքենան ու շրջում հայրենի բնաշխարհում:

Նրա մահը (1958) մեծ ողբերգություն էր հայ արվեստի գնահատողների ու գործիչների, առավել ևս մեզ՝ հարազատներիս համար: Ծանր կորուստ էր: Սակայն կյանքն իրենն է վերցնում:

Երեխաներս ուսումնառությունն սկսել են երաժշտական տասնամյակում: Նատաշան դաշնամուրային բաժնում էր սովորում, սակայն, ինչպես հաճախ է պատահում, նրա մասնագիտության դասատուն անհաջող դուրս եկավ, գործիքի, երաժշտության նկատմամբ սեր արթնացնելու փոխարեն ատելություն էր սերմանում: Տասներորդ դասարանում Նատաշան ինձ խնդրեց, թե, հայրիկ, ես հետագայում երաժշտությամբ չեմ ուզում զբաղվել (դեռևս առաջին դասարանից ֆրանսերեն էր ուսումնասիրում ֆրանսիացի մի լեզվաբանի ղեկավարությամբ և կատարյալ տիրապետում էր ֆրանսերենին), ցանկություն ունեմ օտար լեզուների ինստիտուտում սովորել (Բրյուսովի անվան): Պարզ է, ես աղջիկներիս ոչ մի բանում չեմ մերժել, կատարելով նրանց ցանկությունները: Նատաշան հիանալի հանձնեց ընդունելության քննություններն ու դարձավ ուսանողուհի: Ավարտեց նաև ասպիրանտուրան, պաշտպանեց քեկնածուական թեզն ու մեծ հաջողությամբ զբաղվում է մանկավարժությամբ՝ իրեն նվիրելով սիրած գործին:

Երբ ծնվեց կրտսեր դուստրս՝ Աննան, մենք ցանկացանք նրան անվանել իր տատիկների անունով՝ Հայկանուշ, և երբ նա արդեն երկու-երեք տարեկան էր, մոտեցավ, թե, հայրիկ, ես Հայկանուշ լինել չեմ ուզում, Հայկանուշը ծեր կին է (նկատի ունեք մորս, իր տատիկին, որն այն ժամանակ ողջ էր և հաճախ էր մեզ այցելում): Հարցրի, թե հապա ի՞նչ ես ուզում: Ամփջապես պատասխանեց՝ Աննա: Այդպես էլ որոշեցինք, սակայն անձնագրում զբանցվեց Հայկանուշ՝ ի հիշատակ մեր՝ Մարիաննայի և իմ մայրիկների:

Աննան դաշնակահար դարձավ, ինչպես իր մայրը: Նրա պրոֆեսիոնալ վերաբերմունքն ու հատկանիշներն արտահայտվեցին նվագակցության ասպարեզում, որը նույնքան պատասխանատու և պատվաբեր է, որքան մենակատարությունը, և նա սիրով է այդ բանն անում և դասավանդում Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայում:

Հետո ծնվեց մեր բոլորի սիրելի Ջուդին՝ ավագ դստերս աղջնակը, մի առանձին ուրախություն ու ջերմություն լցվեց մեր տուն: Ընդհանրապես, ես թուլություն ունեմ փոքրիկների նկատմամբ:

Հետաքրքրականն այն է, որ ավագ և կրտսեր թոռնիկներին տարիքային տարբերությունը 20 տարի է: Սակայն նրանց նկատմամբ ունեցածս զգայնությունների մեջ տարբերություն չկա:

Ջուդին (Ջուլիետը) ծնվել է այս տանը, ինձ և Մարիանային հայրիկ-մայրիկ է կոչում, հասակ առել ու կրթվել է մեր տանը:

Ինձ համար երեխաները մեծագույն երջանկություն են եղել և կան, որոնց հաջողություններով մենք ուրախանում ենք:

*

* *

Իմ մերձավոր բարեկամներից են Արամ Շամշյանը, Հրայր Աբաջյանը, Լևոն Բրուտյանը, Առոն Բաբաջանյանը, որը նաև բարեկամ էր մեզ, Ադամ Խուդոյանը, Ալեքսանդր Հարությունյանը, մեծ բարեկամներիցս է նաև իմ գործընկեր (շեփորահար) Տիմոֆեյ Դոկչիցերը, որի հետ ստեղծագործական և բարեկամական սերտ կապը երբեք չի խախտվել: Մինչև վերջերս էլ նամակագրական կապ ունեինք իր հետ: Իմ մերձավոր բարեկամներից էր Մեծ քատրոնի մենակատար շեփորահար Նաում Պոլոնսկին: Մեկ անգամ նա ասաց. «Կան հրեաներ, որոնցից մեկը ես եմ, և կան ջհուդներ»: Շատերի հետ բարեկամներ էինք, սակայն իշխանափոխություններն ու հեղափոխությունները ամեն ինչ տակնուվրա արեցին և այդ ամենն ընդամենը հարյուր տարվա ընթացքում: Մեկ դարի ընթացքում վայրիվերումներն այնքան ցնցեցին հասարակությունն ու մարդկանց, որ ամեն ինչ տակնուվրա եղավ: Սակայն շատերը հավատարիմ իրենց հավատամքին՝ հարազատ մնացին բարեկամության ու մաքուր ընկերության իրենց սկզբունքներին:

Ես պաշտում եմ փայլուն, վիրտուոզ երաժիշտ-կատարողներին, ջութակահար, դաշնակահար թե շեփորահար, ֆլեյտահար թե մեներգիչ: Իսկ մեներգեցողությանը ես հատուկ վերաբերմունք ունեմ: Հիշատակեցի, որ դեռևս ուսումնարանի սովորողներ, օպերային քատրոնում ընկերներով անդամագրվեցինք որպես միանասներ, որպեսզի ամեն օր երգեցողություն լսեն, օպերային արվեստի հսկանե-

րի կողքին լինեն, առնչվեն նրանց հետ և հատկապես մեծն Հայկա-
նուշ Դանիելյանի երգարվեստին, երգելածին: Նրան լսելով հաս-
կանում էինք, թե ինչպես է կառուցվում երաժշտական ֆրազը, նա-
խադասությունը, պարբերությունը, շնչառության առանձնահատ-
կությունները և այդ ամենն աշխատում էինք ինքներս կիրառել:
Սրանք մեզ համար երաժշտական ակադեմիաներ էին: Ամեն ինչ
մանրուփյ է ստեղծվում, ապա ձևավորվում ուղեղում ու ամբողջա-
կանություն դառնում:

Երբեք չեմ մոռանա. 1947 թվականին, Մոսկվայի կոնսերվատոր-
իայի ավարտական կուրսում էի, երբ հանրակապարանում վեց հո-
գանոց սենյակից ինձ տեղափոխեցին երեք հոգանոց սենյակ: Ինձ
հետ մաս մի ջութակահար էր ապրում: Եվ մի անգամ, երբ մեր ռադի-
ոն միացված էր, հանկարծ հրաշալի մի ձայնագրություն սկսեցին
հաղորդել, կանաչի հրաշալի մի ձայն էր հնչում, որի մնանը երևի թե
մենք երկուսս էլ չէինք լսել: Հափշտակված լսում էինք, թե ինչպես է
երգում Ռիմսկի-Կորսակովի «Շամախանյան կայսրուհին» օպերա-
յից հայտնի մեներգը: Շատ էինք լսել, լավ զիտեինք հայտնի կատա-
րողների մեկնաբանությունները, բայց այս երգչուհու կատարմամբ
ուղղակի գերված քարայել էինք: Նա մեզ հայտնի ոչ մի մեներգչու-
հու մնան չէր և տարակուսանքի մեջ էինք, թե ո՞վ է, որտեղի՞ց, ինչ-
պե՞ս: Ընկերս ասում է. «Միգուցե արտասահմանցի՞ է»:

Ու այսպես ենթադրություններ էինք փոխանակում երբ վերջում
հայտարարեցին. «Մեներգը կատարեց ՍՍՀՄ ժողովրդական ար-
տիստ Հայկանուշ Դանիելյանը»:

Այստեղ իմ հպարտության զգացումը դուրս եկավ արիերից, թե
տես՝ ինչպիսին ենք մենք՝ հայերս...

*
* *

... Գարնանը (1950 թ.) տեղեկացա, որ իմ ուսումնառության շրջանի ավագ ընկերոջը՝ Հայկազ Մեսիայանին, օպերային թատրոնի սիմֆոնիկ նվագախմբից հեռացրել են աշխատանքից:

Մոտավորապես այդ դեպքից մեկ ամիս անց հայտնեցին ինձ, որ օպերային թատրոնի գլխավոր դիրիժոր Միքայել Թավրիզյանը խնդրում է իր մոտ անցնել: Գնացի թատրոն նրա մոտ: Պատմեց, թե ինչ «հերոսություն» է կատարել Հայկազը, ինչու են նրան հեռացրել աշխատանքից և առաջարկեց ինձ համատեղությամբ աշխատել թատրոնի նվագախմբում անչափ օգտավետ պայմաններով՝ երեք, չորս ներկայացում շաբաթվա ընթացքում, բայց կիրակի օրերից, երբ ֆիլհարմոնիայում համերգներ ունեի և լրիվ դրույք:

Մակայն ես բարեկրթորեն հրաժարվեցի, ասելով, որ եթե ես չհամաձայնեմ առաջարկությանը, միգուցե Հայկազին կվերականգնեն իր աշխատանքին: Ի պատասխան Թավրիզյանն ասաց. «Դուք շատ վեհանձն եք վարվում, բայց ես համոզված եմ, որ նա ձեր մասին այդպես չէր մտախոզվի»:

Մի երկու շաբաթ անց ֆիլհարմոնիայում նվագախմբի փորձի ընդմիջման ժամանակ ինձ մոտեցավ Հայկազը, խղճով տեսքով, չսափրված, սկսեց խնդրել, աղաչել, որպեսզի ես թողնեմ ֆիլհարմոնիայի աշխատանքը, այն նրան զիջելով, իսկ ինքս գնամ աշխատելու օպերային թատրոնում:

Բայց նա շարունակում էր աղաչել, պաղատել, երդվում էր, որ ողջ կյանքում շնորհակալ-երախտապարտ կլինի ինձ, որ նա շատ բաներով է պարտական ինձ և այլն, և այլն:

Իհարկե, շատ խղճացի նրան, անտանելի դրության մեջ էր և անշուշտ, որոշեցի տեղի տալ, օգնել նրան. համաձայնեցի տեղափոխվել աշխատելու օպերային թատրոնի սիմֆոնիկ նվագախումբ, Հայֆիլհարմոնիայի նվագախմբի տնօրենին խնդրեցի Հայկազին ձևակերպել իմ փոխարեն: Որոշ ժամանակ անց ես նորից համոզվեցի, որ նա հավատարիմ է մնացել իր բնավորությանը:

Ճիշտ է, երբ ես պատասխանատու պաշտոնների էի, նա ամեն

կերպ շողոքորթում էր ինձ առերես և այլն, բայց ես հիանալի գիտեի, որ դա կեղծ է, և արդեն նրա արարքներին ուշադրություն չէի դարձնում և նշանակություն չէի տալիս:

Ընդհանրապես 1950 թվականը հարուստ էր իրադարձություններով և նրանցից շատերն առնչվում էին իմ գործունեության հետ: Այսպես, կոմսերվատորիայի կուսակցական կազմակերպության հաշվետու-ընտրական ժողովին ինձ ընտրեցին կուսբյուրոյի կազմի մեջ, հետո նաև ընտրեցին քարտուղարի առաջին տեղակալ: Ես պետք է զբաղվեի ուսանողների և մանկավարժների ուսումնադաստիարակչական աշխատանքով, իսկ 1951-ից մինչև 1957 թ. ներառյալ ես ամեն տարի կուսկազմակերպության առաջին քարտուղար էի ընտրվում և պետք է զբաղվեի անվերապահորեն բոլոր հարցերով:

Այն տարիներին ցանկացած հիմնարկության կուսկազմակերպության քարտուղարը լայն իրավասություններով էր օժտված, բայց և պատասխանատու էր ամեն ինչի համար, հիմնարկության ղեկավարին համահավասար: Կուսակցությունն էր ղեկավարում երկիրը:

Հպարտությամբ եմ վերհիշում, որ ես բոլոր հարցերի մասին խորհրդակցում էի իմ սիրելի ռեկտոր Կոնստանտին Սարաջյանի հետ և մենք միասին բոլոր հարցերին լուծում էինք տալիս հօգուտ մեր հարազատ կոմսերվատորիայի: Ինձ հաճախ էին հրավիրում Կենտկոմի մշակույթի բաժին (Ռոբերտ Խաչատրյան, Կիմ Պողոսյան)՝ և պահանջում տարբեր հարցերի պարզաբանություն: Հաճույքով եմ մտաբերում, որ ինձ հաջողվում էր տրամաբանորեն, համոզիչ ապացույեւլ մեր բոլոր որոշումների և գործողությունների ճշմարտացիությունն ու անհրաժեշտությունը:

Սակայն, բոլոր ղեպքերում կուսբյուրոյի առաջին քարտուղարի աշխատանքն ինձ մեծապես օգնեց մանրակրկիտ ուսումնասիրելու ուսումնական, գիտական կատարողական, դաստիարակչական աշխատանքները, որոնք ինձ օգնեցին իմ աշխատանքային գործունեության ընթացքում:

Ցավով պետք է նշեմ, որ 1954 թվականին վախճանվեց Կոնստանտին Սարաջյանը: Նրան փոխարինեց ուսումնական գործառ-

¹ Կոմունիստական կուսակցության Կենտկոմի արվեստի բաժնի պատասխանատուներ:

նությանը վատատեղյակ մի անձնավորություն, որը դրա հետ մեկտեղ անսկզբունքային մարդկանց ազդեցության տակ էր ընկնում: Ուսումնական գործընթացի բնագավառում շատ սխալներ էր գործում, ո՛չ ուսանողների, ո՛չ մանկավարժների համակրանքը չէր վայելում: Սկզբնական շրջանում ես ջանում էի օգնել նրան, սխալներից զերծ պահել, բարձրացնել հեղինակությունը, սակայն աստիճանաբար համոզվեցի, որ ամեն ինչ անօգուտ է:

*

* *

Մոսկվայում, 1956 թվականին, կայացավ հայ արվեստի և գրականության երկրորդ տասնօրյակը, իսկ նրա ավարտից հետո օպերային թատրոնը հրավիրվեց Լենինգրադ հյուրախաղերի: Եվ Մոսկվայում, և Լենինգրադում ծանոթ և անծանոթ երաժիշտներ ու երաժշտասերներ դրվատանքի ջերմ խոսքեր էին ասում իմ կատարողական արվեստի մասին, որը շատ հաճելի էր:

Երևան վերադառնալուց հետո էլ ես շարունակում էի օպերային թատրոնի նվագախմբում իմ աշխատանքը: Որոշ ժամանակ անց հրապարակեցին Գերագույն խորհրդի պատվավոր կոչումներ շնորհելու հրամանը, որոնց թվում էին և նվագախմբի շատ երաժիշտներ: Բայց իմ ազգանունը նորից չկար: Շատերը գիտեին, այդ թվում նաև ես, թե ով է իմ անուն-ազգանունը պարզևատրվողների ցուցակից հանում և ինչի համար: Խղճուկ մի մարդու մանր, անարժեք, անձնական վրեժն էր դա:

Այդ ամեն ինչից ձանձրացել էի և աշխատանքից ազատվելու դիմում գրեցի՝ «ինքնակամ»: Սակայն և՛ Թավրիզյանին և՛ մյուս դեկավարներին հայտնի էր իմ հեռանալու բուն պատճառը: Այդ օրվանից ես թողեցի կատարողական արվեստը, որով զբաղվում էի 21 տարի շարունակ: Դրանից հետո նվագում էի դասարանում, իմ սաների համար, շատ հնարանքներ ու միջոցներ ցուցադրում նրանց: Մեկ-մեկ էլ ձայնագրվում էի հանրապետական ռադիոյում: Այս գործընթացը լավ արդյունքներ էր տալիս և ինձ շատ էին ուրախաց-

նում իմ ուսանողներն ու աշակերտները իրենց ձեռքբերումներով և հաջողություններով ինչպես կոնսերվատորիայում, այնպես էլ երաժշտական ուսումնարանում և երաժշտագիմվորական գիշերօթիկ դպրոցում:

Հուրախություն համընդհանուրի՝ 1960 թ. գարնանը կոնսերվատորիայի ռեկտոր Գ. Եղիազարյանին ազատեցին իր գրաված պաշտոնից և նրա փոխարեն նշանակեցին Մոսկվայի կոնսերվատորիայի շրջանավարտ, կոմպոզիտոր և երաժշտահասարակական գործիչ Ղազարոս Սարյանին, որն ինձ վաղուց և լավ գիտեր:

Շուտով ինձ նշանակեցին բոլոր ֆակուլտետների ղեկան: Այդ պաշտոնում ես աշխատեցի մինչև 1967 թվականը, որից հետո ինձ նշանակեցին պաշտոնավարելու որպես Երևանի կոնսերվատորիայի գիտաուսումնական աշխատանքի պրոռեկտոր:

Դեկանի աշխատանքներն ու պարտականությունները ես հաճույքով ու լավ իմացությամբ էի կատարում: Պարբերաբար ներկա էի գտնվում ամբիոնների միատերին, քննություններին, ստուգարքներին, մասնակցում էի արդյունքների քննարկմանը, ցույաբերում էի անհրաժեշտ օգնություն և նեցուկ էի լինում բոլոր դեպքերում:

1965-ին վերջապես ըստ արժանվույն գնահատվեց իմ կատարած աշխատանքը, արժանացա «արվեստի վաստակավոր գործիչ» պատվավոր կոչման և որոշ ժամանակ անց որպես դոցենտ պաշտոնավարելուց և ի տեղի պրոֆեսորի պարտականությունները կատարելուց 11 տարի անց, 1976 թվականին, որն ընդհանրապես ոչինչ չէր տալիս, սակայն պրոֆեսորի աստիճանին հասնելու պարտադիր նախապայմանն էր, ստացա կոնսերվատորիայի պրոֆեսորի գիտական կոչում:

1967 թվականի գարնանն ինձ նշանակեցին կոնսերվատորիայի գիտական և ուսումնական գծով պրոռեկտոր: Այդ պատասխանատու աշխատանքին անցա արդեն լավ նախապատրաստված, գործին քաջածանոթ և անհրաժեշտ գիտելիքների պաշարով. իսկ ամենակարևորը՝ հարազատ կոնսերվատորիայի ողջ աշխատանքները կատարելագործելու և առաջ մղելու բոլորն ցանկությամբ՝ չխնայելով իմ բոլոր ուժերն ու ժամանակը:

Սակայն 1970 թվականի հունիսի սկզբներին մշակույթի նախա-

քար Կամո Ուղումյանի առաջարկությամբ և բուռն աջակցությամբ, Կենտրոնի քարտուղար Անտոն Քոչինյանի պահանջով, հաշվի չառնելով իմ կարծիքը, որը հրաժարվելն էր, ինձ նշանակեցին Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական թատրոնի գեղարվեստական ղեկավար և տնօրեն:

Աշխատանքի անցնելով՝ հայտնաբերեցի, որ թատրոնն իր ծրագրում ունի ընդամենը 13 անուն օպերային և բալետային ներկայացում, որն անչափ քիչ էր շատ թե քիչ հայտնի օպերային թատրոնի ստեղծագործական կազմի համար: Իսկ ես շատ լավ էի հիշում և քաջ գիտեի այդ թատրոնի ծաղկման շրջանն ու լավ ժամանակները, երբ դիրիժորներ էին Միքայել Թավրիզյանը, Սուրեն Չարեքյանը, Գևորգ Բուդաղյանը, Ռուբեն Ստեփանյանը, բեմադրիչներն էին Արմեն Գուլակյանը, Վարդան Աճեմյանը և այլոք, որոնցից յուրաքանչյուրն անհատականություն էր:

Տասը տարիների ընթացքում օպերային թատրոնի սիմֆոնիկ նվագախմբի մենակատար լինելով. հիշողությանս մեջ թարմ էին թատրոնի հրաշալի երգիչները, հիանալի բեմադրությունները, լեփլեցուն դահլիճները, ամենօրյա ներկայացումները: Օպերային թատրոնում ստեղծագործական գեղարվեստական ղեկավարի իմ աշխատանքն սկսեցի նրանից, որ հանդիպումներ ունեցա մեներգիչների, երգչախմբի անդամների, նվագախմբի և բալետի արտիստների, բեմադրական մասի աշխատողների և թատրոնի ողջ կազմի հետ մանրամասն քննարկեցինք իրերի դրությունը, դրանց բարելավման միջոցները, ներկայացումների որակի բարձրացման խնդիրները, կարգապահության հարցերը և այլն:

Միաժամանակ ես համակ ուշադրությամբ լսում և դիտում էի ներկայացվող բոլոր բեմադրությունները և կազմակերպում ներկայացումից հետո քննարկումներ, որոնց մասնակցում էին տվյալ ներկայացումների դիրիժորները, խմբավարները, պարուսույցները, բեմադրական մասի ղեկավարները, իսկ ամենակարևորը՝ բոլոր մեներգիչները:

Այդ քննարկումներին ես մանրակրկիտ բնորոշում էի, թե ով ինչպես էր երգել (առաջին հերթին), ինչպես էր նվագախումբը նվագել, ինչպես էր երգել երգչախումբը, ինչպես էր պարել բալետային խում-

բը, ինչպիսի բացթողումներ, թերություններ ունեւ բեմադրական մասը և բացատրություն էի պահանջում բոլորից:

Այսպիսի մանրամասն քննարկումները շատ շուտով տվեցին իրենց դրական արդյունքները: Մարդիկ իրենց աշխատանքին սկսեցին մեծ պատասխանատվությամբ վերաբերվել, և ներկայացումների որակը զգալիորեն բարելավվեց:

Ես ստիպված էի ծրագրից հանել երկու ներկայացում՝ «Ալմաստ» և «Հտպիտներ» («Պայացներ») օպերաները, որոնց բեմադրությունները ոչ մի քննադատության փորձության չէին դիմանում և՛ բեմադրական, և՛ կատարողական բոլոր տեսանկյուններից: Ծրագրում մնացին ընդամենը 11 անուն օպերային և բալետային ներկայացում և անհրաժեշտ էր անհապաղ զբաղվել լավորակ նոր բեմադրություններ կատարելու գործով: Եվ գեղարվեստական խորհրդի առաջին իսկ նիստի ժամանակ ես մանրամասն զեկույցեցի այս ամենի մասին իմ նկատառումները և ի զարմանս, որ շատ հաճելի էր, գեղարվեստական խորհրդի անդամների գերակշռող մեծամասնությունը կողմ էր ու պաշտպան կանգնեց իմ առաջարկներին:

Ներկայացումների նոր բեմադրությունների համար անհրաժեշտ էին առաջին հերթին նոր դիրիժորներ, բեմադրիչներ, պարուսույցներ, նկարիչներ հրավիրել, և ես անհապաղ դիմեցի անհետաձգելի միջոցների այդ խնդիրները կատարելու համար:

Հանդիպումների ժամանակ օպերային թատրոնի ստեղծագործական բոլոր խմբերն ու նրանց անդամները դժգոհում էին, որ օպերային թատրոնն արդեն ինը տարի է հյուրախաղերի չի մեկնել: Այդ պարագան շատ մեծ նշանակություն ունի ստեղծագործական մթնոլորտը բարձրացնելու և հարստացնելու առումով:

Ես համարձակություն ունեցա հեռախոսով կապվելու ԽՍՀՄ կուլտուրայի նախարար Եկատերինա Ֆուրցևայի հետ այդ խնդրին ընթացք տալու համար: Նա ասաց, որ այս տարի արդեն ուշ է, որովհետև ամեն ինչ արդեն ծրագրված է դեռևս մեկ տարի առաջ, իսկ ապագայում, այն է. 1971 թվականի հուլիսին, Մոչխում, Հայաստանի օպերային թատրոնին հյուրախաղային ներկայացումներ ունենալու հնարավորություն կընձեռվի:

Մեծ ցանկություն ունեի նորից բեմադրելու Ալեքսանդր Սպեն-

դիարյանի, որի անունով էլ կոչվում է օպերային թատրոնը, հանճարեղ «Ալմաստ» օպերան: Այդ կոթողային ստեղծագործությունը ես շատ էի սիրում և բարձր գնահատում: Օպերայի բեմադրության աշխատանքները սկսելու համար հրավիրեցի մեծատաղանդ, հիանալի բեմադրիչ Վարդան Աճեմյանին: Մնում էր համապատասխան դիրիժորի ընտրությունը, որովհետև թատրոնում, իմ կարծիքով, մնանը չէի տեսնում:

Այդ ժամանակ Օհան Գուրյանը հայրենիքը լքել էր, իսկ նա ժամանակին լավ էր ղեկավարել Արմեն Տիգրանյանի «Անուշ» օպերայի ներկայացումները և որի համար բարեխոսում էր Էդվարդ Միրզոյանը, որպեսզի ես նրան որպես դիրիժոր հրավիրեմ աշխատելու օպերային թատրոն: Պետք էր Կենտկոմի թույլտվությունը խնդրել և ստանալ: Գնացի Կենտկոմի մշակույթի գծով քարտուղար Ռուբերտ Խաչատրյանին ներկայացնելու խնդրանքս:

Նա ինձ ուշադրությամբ լսեց և որոշ ժամանակ մտորելուց հետո ասաց. «Եթե ցանկանում ես, վերցրու, բայց լավ իմացիր, ընդամենը երեք ամիս հետո զոջալու ես արածիդ համար»:

Եվ, իրավ, ես զոջացի, բայց ոչ երեք, այլ ընդամենը մեկ ամիս համատեղ աշխատանքից հետո: Նա աշխատանքում իրեն դրսևորեց որպես կոպիտ, անգուսպ, անհավասարակշիռ անճնավորություն, վիճաբանում և կռիվներ էր սարքում նվագախմբի, երգչախմբի, բալետի արտիստների հետ՝ վիրավորում նրանց և շուտով նվաճեց օպերային թատրոնի ողջ կոլեկտիվի ատելությունը: Իսկ մի անգամ էլ Տիգրան Չուխաջյանի «Արշակ Երկրորդ» օպերայի երկրորդ գործողության ավարտից հետո վիճաբանության բռնվեց թատրոնի նվագախմբի արտիստներից մեկի հետ և, վերարկուն վերցնելով, խռոված հեռացավ թատրոնից: Անասելի դժվարությամբ գտա այն դիրիժորին, որն իմանար օպերայի պարտիտուրը, որպեսզի կարողանայիք փրկվել խայտառակությունից, որովհետև դահլիճը լեփլեցում էր, որոնց թվում այդ օրը շատ էին նաև արտասահմանցի զբոսաշրջիկները և անհամբերությամբ սպասում էին ներկայացման շաբուկությանը:

Այդ անելանելի վիճակից ստեղծագործական կազմին փրկեց երիտասարդ դիրիժոր Հերման Տերտերյանը: Նա հիանալի ղեկա-

վարեց «Արշակ Երկրորդի» երրորդ և չորրորդ գործողությունները և իրավամբ արժանացավ մվագախմբի, երգչախմբի և մեներգիչների լիարժեք համակրանքին և գովասանքի խոսքերին:

Այդպիսի անհավասարակշիռ ու մանկամիտ մարդու հետ, ինչպիսին իրեն դրսևորեց Օհան Դուրյանը, շատ դժվար էր աշխատել, չնայած ամեն անգամ հերթական հիմար արարքից հետո (մեղմ ասած) գալիս ներողություն էր խնդրում, թե այլևս այդպիսի արարք չի կրկնվի:

Ահա միայն մի դեպք, որը վերը նշածի վառ ապացույցն է: «Ալմաստ» օպերայի բեմադրության դիրիժոր նշանակեցինք Օհան Դուրյանին: Որոշ ժամանակ անց եկավ, թե՛ «որոշ փոփոխություններ պետք է անեմ՝ կրճատումներ, ավելացումներ և այլն»: Երբ ծանոթացրեց իր ծրագրին, մեղմ ասած՝ զարմացա, թե ինչպես կարելի է հայ սիմֆոնիկ երաժշտության հիմնադիր Ալեքսանդր Սպենդիարյանի գլուխգործոց ստեղծագործությունն այդ աստիճան բզկտել: Եվ երբ հերթը հասավ Նադիր շահի մենախոսությունը հանելու նրա առաջարկին, էլ չհամբերեցի ու որոշեցի երաժիշտների մի հանձնախումբ ստեղծել նրան համոզելու և ապացույցելու, որ անիմաստ և անմիտ առաջարկներ է անում և այդպես օպերան ներկայացնելն անհնարին է, չի կարելի հայ դասականի ստեղծած գործի հետ խաղեր խաղալ:

Եվ ահա քննարկում ենք Օհան Դուրյանի առաջարկները: Ամեն ինչ լսելուց հետո խոսքը տալիս եմ Էդվարդ Միրզոյանին և հարցնում, թե՛ «ընկեր Միրզոյան, Ձեր կարծիքն ինչպիսի՞ն է. հնարավոր է արդյոք Նադիրի մենախոսությունը կիսով չափ կրճատել»:

Եվ Միրզոյանն սկսում է Օհանին բացատրել, որ «Օհան, դու պետք է հասկանաս, որ դա անհնարին բան է, դու չես կարող ինքնագլուխ վերցնել ու խաղեր խաղալ այդպիսի կոթողային ստեղծագործության հետ: Դու պարտավոր ես հարազատ մնալ կոմպոզիտորի ստեղծած պարտիտուրին, չէ՞ որ դա հայ երաժշտության գլուխգործոցներից է և ոչ ոքի իրավունք չի վերապահվում նրա մեջ փոփոխություններ կատարել» և այլն:

Երբ Ղազարոս Սարյանին հարցրի, պատասխանեց, որ Միրզոյանի ասածներին համամիտ է և ավելացնելիք չունի:

Օհանը կատաղեց Էդվարդ Միրզոյանի ասածներից ու սկսեց վիրավորական խոսքեր ասել նրան, թե «Էդիկ, դու քեզ թագավորի տեղ ես դնում, ինչ ես քեզ երևակայում: Ոչ, ես էլ ոչ մի բան չեմ անի»:

Օպերայի պարտիտուրները (չորս գործողության չորս հաստափոր հատորներ) շարված էին աշխատասենյակումս գտնվող ռոյալի վրա: Մոտեցավ ու գոռգոռալով ձեռքն ընկածը վերցնելով խփեց գետնին: Բոլորս ապշահար նայում էինք նրան, թե ինչպես կարելի է այդպիսի արարք թույլ տալ: Կիմ Պողոսյանն էլ ամեն այսպիսի հարվածից հետո բարձրացնում, դնում է տեղը հերթական նետված պարտիտուրը, իսկ Օհանն էլ, մոլուցքի մեջ, կարծես ոգևորված շարունակում է այսպես շարունակ մի քանի անգամ: Մի քանի րոպեից կրկնվում էր նույն պատկերը, ճիշտ նախորդի հերթականությամբ: Մշակույթի նախարար Կամո Ուդումյանը, որ քիչ հեռու նստած էր, ասաց. «Ամեն ինչ ինձ համար պարզ է, ես հեռանում եմ, ավելի կարևոր գործեր ունեմ»:

Նայեցի Էդվարդ Միրզոյանին, գույնը գցել, ձեռքերը դողում էին, խոսքեր չէր գտնում ասելու (չէ՞ որ ինքն էր երաշխավորել Օհան Դուրյանին օպերային թատրոնում աշխատանքի վերցնելու համար):

Կանչեցի վարորդին (քարտուղարի միջոցով) և ասացի. «Էդիկ, դու գնա տուն, այդ վիճակով, որի մեջ դու ես, անհնարին է այս աշխատանքը շարունակել, հանգստացիր, միգուցե հետո կխոսենք, չնայած կարծում եմ՝ բոլորիս համար ամեն ինչ պարզ է և սրանով վերջացնում ենք: Եվ եթե Օհան Դուրյանը շարունակի այս անհեթեթությունները, ես նրան աշխատանքից կհեռացնեմ»:

Կիմ Պողոսյանը եկել էր Օհան Դուրյանին պաշտպան կանգնելու համար: Եվ երբ այս ամենին ականատես եղավ, առանց ծպտուն հանելու հեռացավ հավաքատեղից, Սարյանն էլ գնաց: Նվազախմբի տեսուչին խնդրեցի պարտիտուրները տանել և վստահելի տեղ դնել, թե չէ կարող է այս անգամ պատահոտել:

Սա երկրորդ դեպքն էր, որ ես վերջնականապես համոզվեցի, որ Օհան Դուրյանն անվստահելի, մանկամիտ, անհավասարակշիռ անձնավորություն է և նրան ոչինչ չի կարելի հանձնարարել: Եվ ընդհանրապես, պետք չէ նրա հետ գործ ունենալ: Իմ ուղեղում հասու-

նայել էր արդեն ինչ անելս, որ պետք է նրանից ամեն կերպ ազատվել: Նորից խառնվեց գործին Էդվարդ Միրզոյանը, թե լավ, պետք չէ հեռացնել, ես նորից կխոսեմ հետը, կարգի կհրավիրեմ, միգուցե խելքի գա:

Իսկ ժամանակն անցնում էր, հարկ էր հյուրախաղերի նախապատրաստվել: Սակայն նորից պետք է վերադառնամ Օհան Դուրյանին: Ցերեկը նվազախմբի արտիստների հետ ֆուտբոլ էր խաղում, իսկ գիշերները նույն արտիստների հետ խաղաթուղք: Առավոտյան արդեն ինձ հայտնում էին, որ խաղամուլ է և շատ այլ բաներ: Հայտնում էին նույնիսկ, թե Օհանը որքան է տանուլ տվել, իսկ ֆուտբոլ խաղում էին առավելապես նվազախմբի տղաները և այնպես էին անում, որ գնդակով անընդհատ Օհանի գլխին էին խփում, այդ բանն ավելի կատաղի և ուժգին էին անում նրանք, ում փորձերի ժամանակ վիրավորել էր (հատկապես հյուրախաղերի ժամանակ):

Բոլոր ներկայացումները, որպես կանոն, ես լսում էի տնօրենին հատկացված օթյակում նստած: Նման բան պարտավոր էր անել և գլխավոր դիրիժորը, սակայն Օհան Դուրյանը ոչ մի ներկայացում չէր լսում:

Մեկ անգամ հրավիրեցի և հարցնում եմ. «Ոչ բարով, դու գլխավոր դիրիժոր ես և պետք է բոլոր ներկայացումներին պարտադիր ներկա լինես»: Պատասխանում է, թե «ես ինչ ընեմ, չեմ գիտեր» և այլ պատճառաբանություններ:

Այդ ընթացքում օպերային թատրոնում աշխատանքը եռում էր: Ամենօրյա պարտադիր ներկայացումներ, հայտնի մեներգիչների, դիրիժորների, բալետի հայտնի պարողների հյուրախաղային ներկայացումներ: Կազմակերպել էինք տոմսերի կոլեկտիվ վաճառք, որը շատ օգտավետ էր թատրոնի համար նրանով, որ թատրոնը միշտ լեփ-լեցուն էր հանդիսականներով:

Հատկապես արտակարգ նշեցինք հայկական օպերայի ծննդյան 100-ամյա հոբելյանը՝ Տ. Չուխաշյանի «Արշակ Երկրորդ» օպերայի բեմադրությամբ, որին հրավիրել էինք Սովետական Միության օպերային բոլոր թատրոնների տնօրեններին: Նրանց ես ծանոթացնում էի Հայաստանի պատմական տեսարժան վայրերին, հյուրընկալվեցինք Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, Վեհափառ հայրա-

պետ Տեր, Տեր Վազգեն Առաջինի մոտ, որը, ի դեպ, հաճախ էր ունկնդրում մեր ներկայացումները, իսկ ես նրան և ուղեկից հոգևորականներին տրամադրում էի տնօրենական օթյակը, ստանում նրա օրհնությունը:

Իսկ մեկ անգամ Երևանում գտնվելիս օպերային թատրոն այցելեց Սովետական Միության մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանը՝ դիտելու և լսելու Էդգար Հովհաննիսյանի «Անտունի» բալետը: Եկել էր մենակ, առանց ուղեկցողների կամ թիկնապահների: Մարշալի խնդրանքով ես նստել էի կողքին կառավարական օթյակում և պատասխանում էի իրեն հետաքրքրող բազմաթիվ հարցերի և բացատրություններ ու տեղեկություններ տալիս մեծն Կոմիտաս վարդապետին նվիրված ներկայացման, նրա երաժշտության հեղինակի մասին, լսում նրա տպավորությունները: Ինձ համար մեծ պատիվ էր: Այսպիսի հանդիպումներ օպերային թատրոնում շատ ու շատ են եղել ու ժամանակին նշանավոր, խոշոր իրադարձություն էր Հայաստան աշխարհի համար, երբ մեր հինավուրց հողը հյուրընկալել էր Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատման 50-ամյա հորեկյանի տոնակատարությունների առիթով, 1970 թվականի նոյեմբերի 29-ին Լեոնիդ Բրեժնևին և հանդիսավոր մասից հետո ինձ հրավիրեցին այն հարկաբաժինը, որտեղ գտնվում էր Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի գլխավոր քարտուղարը, Հայաստանի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Անտոն Քոչինյանի հետ միասին:

Անտոն Քոչինյանն ինձ ներկայացրեց բարձրաստիճան հյուրին, որից հետո Բրեժնևն ասաց, «Ա՛-ա՛-ա՛, թատրոնի տեր ու տիրակա՞նն է: Շնորհավորում եմ Ձեզ այս հրաշալի տոնի առթիվ, խմեք մեզ հետ»: Եվ ինձ մեկնեց ընտիր կոնյակով լիքը մի գավաթ, մենք բաժակները խփեցինք ու շնորհավորելով միմյանց երեքով խմեցինք: Այն ժամանակ դա մեծ պատիվ էր համարվում: Դե, այսօր էլ քչերը կարող են հպարտանալ, որ բաժակ են բարձրացրել երկրի առաջին ղեմների հետ:

Դեռևս 1970 թվականի հունիսին, թատրոնում աշխատանքիս առաջին օրերին, ես թատրոնի դիրիժորների, բեմադրիչների, երգչախմբի, բալետային խմբերի ղեկավարների, ինչպես նաև բեմադ-

րական բաժնի պետ Օսիկի և գլխավոր էլեկտրիկ Էդիկի հետ խորհրդակցություն էի անցկացրել, որի ժամանակ պլանավորել և նշել էինք բեմադրվելիք նոր ներկայացումների և հները փոխելու, քարնայնելու հատակ ժամկետներ: Ինչպես և պահանջվում էր, որոշեցինք առաջին տարում հենց բեմադրել հինգ նոր ներկայացում և հիմնական բարեփոխման ենթարկել երկու-երեք բեմադրություն: Այսպես, խստագույն որոշակի պլանով նշված ծրագրով էլ առաջ էինք տանում մեր աշխատանքը:

Հատկապես իմ հիշողության մեջ մխրճվել են մի քանի հրաշալի ներկայացում, որոնց թվում և Պյոտր Չայկովսկու «Կարապի լիճը» բավեռի հրաշալի բեմադրությունը: Այդ բեմադրությունն իրականացնելու համար Երևան էի հրավիրել Սովետական Միության բալետային արվեստի նշանավոր դերեր Ե.Մ. Դուդինսկայային և Կ.Ս. Սերգենին: Երկամսյա քրոնաջան և ջանադիր, անընդմեջ աշխատանքի շնորհիվ նրանք հասան զարմանալի, փայլուն արդյունքների և Սոչի հյուրախաղերի մեկնելու մախօրեին նրանք առաջին անգամ ցույադրեցին հրաշալի մի բեմադրություն, որին ես հրավիրել էի երկրի կառավարության բոլոր անդամներին, հանրապետության երաժշտական և թատերական նշանավոր գործիչների ու ներկայացուցիչների:

Բոլորն անխտիր հիացած էին բեմադրությամբ և այն «մայրաքաղաքային ներկայացում» անվանեցին:

Բառացիորեն առաջին ներկայացման հաջորդ օրը Հայաստանի օպերային թատրոնի տեղծագործական, բեմադրական կազմը մեկնեց Սոչի և ամբողջ մեկ ամիս մեծ հաջողությամբ էր ցույադրում մեր ծրագրում ունեցած առաջնակարգ բեմադրությունները՝ արժանանալով համընդհանուրի ջերմ ընդունելությանը: Ի դեպ, մեր թատրոնի կազմին էր հատկացվել, որոշակի ջանքեր թափելուց հետո, «Պրիմորսկայա» հյուրանոցը, որը թե լողափին, թե թատրոնին շատ մոտ էր:

Տեղական և համամիութենական թերթերը խրախուսական ու գովեստի բազմաթիվ գրախոսականներ էին գրում մեր բարձրորակ էլոյթների մասին, իսկ հյուրախաղերի ավարտին Սոչիի քաղկոմը մեր թատրոնին հանդիսավոր պայմաններում պարգևատրեց քաղաքային կոմիտեի պատվոգրով:

Սոչիում ունեցած հյուրախաղերն այնպես ոգևորեցին օպերային քատրոնի ստեղծագործական կազմին, որ ինձ ստիպեցին ծրագրելու հաջորդ՝ 1972 թվականի ամռանը հյուրախաղային ներկայացումներ կազմակերպել հանրապետության երկու գլխավոր քաղաքներում ևս՝ Լենինականում և Կիրովականում:

Մշակույթի նախարար Կամո Ուրումյանի շնորհիվ և նշված քաղաքների ղեկավարության հետ, դեռևս գարնանը, ինձ հաջողվեց տեղերում նախապատրաստել հյուրախաղերին առնչվող բոլոր հարցերն ու խնդիրները՝ հյուրանոց, քատրոնների դահլիճներ, անհրաժեշտ ղեկորների փոխադրությունը, նվագախմբի և երգչախմբի բաժանումը, որովհետև նշված քաղաքների քատրոններում նվագախմբի համար նախատեսված փոսերը փոքր էին և կարող էին տեղավորել առավելագույնը 30-35 երաժիշտ, իսկ բեմահարթակին կարող էին լինել երգչախմբի 25-30 երգիչ: Այդ պատճառով էլ հարկադրված էի վաղօրոք տեղերում՝ քաղաքների և քատրոնների ղեկավարների հետ լուծել ու համաձայնեցնել անհրաժեշտ հարցերը:

1972 թվականի հուլիսի 1-ից Լենինականում և Կիրովականում միաժամանակ սկսվեցին հյուրախաղային ներկայացումները: Միայն ականատեսը լինեիք, թե ինչպիսի ոգևորություն էր ապրում այս քաղաքների ազգաբնակչությունը: Ժողովուրդը խուռներամ գրավում էր դահլիճները, ցմծությամբ ու մեծ ոգևորությամբ լսում ու դիտում սեր ներկայացումները, որովհետև դրանք իրենց համար եզակի երևույթ էին և պարզ է. դահլիճներն էլ բոլոր ներկայացումներին, ասել է թե՛ ամեն օր լեփ-լեցուն էին: Ես հարկադրված էի օրվա ընթացքում մի քանի անգամ երկու քաղաքներում էլ լինել և լուծել ոչ միայն ստեղծագործական, այլև կազմակերպչական, տեխնիկական բազում հարցեր: Ճիշտ է, երկու քաղաքների միջև հեռավորությունն այնքան էլ մեծ չէ և ես 30-40 րոպեի ընթացքում հասնում էի մեկից մյուսը:

Ի լրումն այս ամենի՝ հուլիս ամսվա ընթացքում օպերային քատրոնը Լենինականում և Կիրովականում ցուցադրեց վաթսու ներկայացում և արժանայալ տեղական իշխանությունների պատվոգրերին:

Մենք Մարիաննայի հետ երջանիկ մի օր էլ ունեցանք, որը անն-

կարագրելի ուրախություն բերեց մեր ընտանիքին՝ 1971 թվականի դեկտեմբերի 20-ին ծնվեց մեր առաջնեկ, սիրելի բոռնուհին՝ Ջուդին: Ավելի ճիշտ՝ ոչ թե բոռնուհին, այլ երրորդ դուստրը, որովհետև ծննդյան օրից նա մեզ հետ էր ապրում և մենք Մարիաննայի հետ նրան վերաբերվել ենք որպես մեր զավակ, դաստիարակել, կրթել և ամեն ինչ: Եվ պատահական չէ, որ նա մեզ մայրիկ և հայրիկ է կոչում:

*
* *

Իսկ օպերային թատրոնում այդ ընթացքում եռուն աշխատանք էր տարվում. ամենօրյա պարտադիր ներկայացումներ, լեփ-լեյուն դահլիճների առկայությամբ: Դահլիճի պատասխանատու աշխատակիցները պատասխանատվության մեծ զգացումով էին վերաբերվում իրենց աշխատանքին:

Մեկ անգամ ինձ հրավիրեցին մշակույթի նախարարության միացյալ նիստին: Այլազան հարցերի հետ քննարկվելու էր նաև օպերային թատրոնի (ինչպես և բոլոր թատրոնների) 1972 թվականի և 1973 թ. սկզբի պլանների կատարման արդյունքները: Երբ գեկույման հերթը հասավ օպերային թատրոնին, ֆինանսական բաժնի պետը հայտարարություն արեց. «Օպերային թատրոնի պատմության մեջ առաջին անգամ պլանները ոչ միայն կատարվել, այլև առավելագույնս գերակատարվել են բոլոր առումներով» և ներկայացրեց հաշվետվությունը:

Միացյալ նիստի ավարտից հետո իմ խնդրանքով հանձնեցին ինձ այդ թվերը պարունակող ցանկը: Ահա այն.

- 1972 թ. ֆինանսատնտեսական պլանի կատարման ցանկ
- Պլանով նախատեսված ներկայացումների քանակը՝ 322 - իրականում՝ 368 (+ 46)
- Հանդիսատեսների թիվը՝ 292.0 - իրականում՝ 295.004 (+ 3.004)
- Հավաքված գումարը՝ 248.0 ռ.- իրականում՝ 301.312 (+ 53.312 ռ.)

Ընդհանուր եկամուտը՝ 290.0 ռ.- իրականում՝ 325.629
(+ 35.629 ռ.)

1973 թ. հունվար (ընդհանուր եկամուտներ՝ 23.0 - իրականում՝
65.843 ռ.)

Պլանով նախատեսված ներկայացումների քանակը՝ 33 -
իրականում՝ 79 (+ 66)

Հանդիսատեսների թիվը՝ 30.1 - իրականում՝ 80. 555 (+ 50.455)
Ընդհանուր եկամուտը՝ 25.0 ռ.- իրականում՝ 65.456
(+ 40.456 ռ.)

Բացի դրանից, Երևանի քաղաքային կոմիտեի քարտուղար
Լյուդվիգ Ղարիբջանյանի միջնորդությամբ ինձ հաջողվեց շրջկո-
մների միջոցով տարածել 1973 թ. բոլոր ներկայացումների համար
աբոնեմենտներ, որը թատրոնին նույնպես մեծ օգուտներ բերեց,
դրանով իսկ ամբողջ տարվա ներկայացումներն ապահովելով հան-
դիսականների թվաքանակով:

Մեծ ցավով պետք է նշեմ, որ մշակույթի նախարար Կամո Ու-
դումյանին տեղափոխելիս և նշանակելիս արտաքին գործերի
նախարար, իսկ նրան փոխարինեց ուն Ռուբեն Պարսամյան, որը ոչ
երաժշտությունից, ոչ թատրոնից ոչ միայն զիտելիքներ, անգամ գա-
ղափար չունեց և մի կարևոր հանգամանք էլ՝ բացասական բնավո-
րության տեր անձնավորություն էր:

Առաջին մեր բախումը տեղի ունեցավ, երբ նա արգելեց տոմսե-
րի կուլեկտիվ վաճառքը: Իմ բոլոր փաստարկները, որ տոմսերի տա-
րածման այդ ձևից օգուվում են և Մեծ թատրոնը, և Կրեմլի պալատը,
և Միության օպերային բոլոր թատրոնները, նրան չհամոզելիս, սա-
կայն հաշվի չառնելով այս ամենը՝ ես շարունակում էի թատրոնի հա-
մար բացառիկ օգտակար այդ գործընթացը:

Երկրորդ մեր բախումը տեղի ունեցավ, երբ նա պահանջեց պա-
կասեցնել օպերային թատրոնի անխտիր բոլոր աշխատակիցների
աշխատավարձը, չեղյալ համարելով նախարարների խորհրդի և
ֆինանսների նախարարության որոշումները, որին հասել էր մշա-
կույթի նախկին նախարար Կամո Ուդումյանը: Կամո Ուդումյանի
հետ մենք հարկադրված էինք մի քանի անգամ թակելու վերը նշված
հաստատությունների ղեկավարների դռները՝ պաշտպանելու թատ-

րոնի աշխատակիցների իրավունքները, ընդունել ճշմարիտ որոշումներ:

Երրորդ և բախտորոշ բախումը Պարսամյանի հետ կայացավ, երբ նա ինձ իր մոտ կանչեց (և ոչ թե հրավիրեց) և պահանջեց Ալեքսանդր Բորոդինի «Իշխան Իգոր» օպերայի բեմադրությունը հանձնարարել Օհան Դուրյանին, նշելով նաև, որ այդ դեպքում Դուրյանը պետք է լիներ ոչ միայն դիրիժորը, այլև բեմադրիչը, որովհետև Դուրյանն այդ օպերայի բեմադրությունը տեսել էր Գերմանիայում:

Ես որոշեցի հենց այդ պահին ծաղրուծանակի ենթարկել այդ հիմար առաջարկը և ասացի. «Այդ օպերայի երկրորդ գործողությունն ամբողջությամբ պարերից է բաղկացած, միգուցե Դուրյանի՞ն հանձնվի պարերի բեմադրությունը ևս»: Չնայած հիմար լինելուն՝ նա հասկացավ իմ ծաղրը, նեղացավ, և դրանով ավարտվեց մեր խոսակցությունը: Ես լավ գիտեի, թե ով է մինիստրին և Դուրյանին լարում իմ դեմ, և որ այդ «բարեկամն» ու «կամեցողը» երաժշտական աշխարհում ազդեցիկ պաշտոնյա անձնավորություն է:

Մի խոսքով, Պարսամյանի վերջին այդ տխմար առաջարկությունն ապացույցեց, որ օպերային թատրոնում իմ աշխատանքային գործունեությունը դադարեցնելու ժամանակն է և որպեսզի այլևս այս անդուր բաների հետ չառնչվեմ, դիմում գրեցի և ինձ սպասարկող օպերային թատրոնի վարորդի միջոցով ուղարկեցի նախարար կոչվածին:

Եվ այսպես, Ալեքսանդր Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնում աշխատելով երկու տարի և տասն ամիս և այդ ժամանակահատվածում իրականացնելով 12 օպերային և բալետային նոր ներկայացումների բեմադրություն և հիմնավորապես վերաբեմադրելով՝ ութը, ես հեռացա օպերային թատրոնից և վերադարձա կոնսերվատորիայի իմ աշխատանքին: Իրական է, որ այդ իրագործելու համար հարկ եղավ այն ժամանակ բարձրագույն կրթության նախարար Աշոտ Տիգրանի Ասլանյանի համառ և որոշիչ միջամտությունը, որովհետև գործուն կերպով շարունակում էր գործել «բարեկամ» կոչված ազդեցիկ պաշտոնյան:

Վերադառնալով կոնսերվատորիա՝ ես հաճույքով լծվեցի իմ սիրելի գործին: Պրոռեկտորի պաշտոնավարությունը և իհարկե ուսա-

նողների հետ աշխատանքային գործունեությունը ինձ լիարժեք բավարարվածություն և հաճույք էին պատճառում, առավել ևս, որ նախարարն ու բարձրագույն կրթության փոխնախարարը խելամիտ և գիտակ գործիչներ էին, բարեկիրթ մարդիկ, ոչ թե խանգարում, այլ օգնում էին ինձ ուսումնադաստիարակչական իմ աշխատանքում:

Վերադառնալով կոնսերվատորիա և ծանոթանալով ուսումնական գործառնության իրավիճակին, հայտնաբերեցի, որ ինձ փոխարինողը (Ն. Դերոյան) երեք տարվա ընթացքում ուսումնադաստիարակչական գործընթացի մեջ ամեն ինչ բարձիթողի է արել, այդ թվում և՛ ուսանողների և՛ մանկավարժական անձնակազմի շրջանում տարվող աշխատանքներում:

Խորհրդակցելով կոնսերվատորիայի ռեկտոր Ղ. Սարյանի հետ, ես հաճախումների և դասավանդման նոր համակարգ ստեղծեցի, որի համաձայն մանկավարժն աշխատանքի գալով՝ ուսումնական մասում պետք է ստորագրի հատուկ նախապատրաստված մատյաններում, որտեղ նշված էին ամսաթվերը, մանկավարժի անուն-ազգանունը, լսարանը, դասն սկսվելու և ավարտի ժամը, հենց ուսումնական մասում էլ՝ ստանա դասամատյանն ու դասի համար նախատեսված լսարանի բանալին և ստորագրել ավարտի մասին:

Այս բոլորը պետք է արվեր ուսումնական մասի քարտուղարի իմացությամբ, երկու հերթափոխի ընթացքում (մինչև կեսօր և հետո):

Ավարտելով այս համակարգի մշակման անհրաժեշտ և պարտադիր աշխատանքը՝ ես հավաքեցի ամբիոնների վարիչների և դեկանների խորհրդակցություն, մանրագնին ծանոթացրի նրանց այս նոր համակարգի հետ և խնդրեցի մոտ օրերի ընթացքում որպեսզի ամբիոնների ճիստեր կազմակերպեն և բոլոր պրոֆեսորներին, դուստր-մանկավարժներին ծանոթացնեն նոր կարգի հետ, իսկ ամենակարևորը՝ հետևեն իրենց ուսանողների վարքին, ուսման ընթացքի բոլոր առարկաներին և ընդհանրապես, պատասխան տան իրենց ուսանողների համար, որովհետև կոնսերվատորիայի ուսանողները, առհասարակ, մեծ հարգանքով են վերաբերվում մասնագիտության իրենց դասատուներին ու լսում նրանց խորհուրդները և մատների արանքով նայում մյուս առարկաներին: Տառապանքս փորձ ունի, լավ գիտեի: Բոլոր նախապատրաստական աշխատանքներից մեկ

ամիս հետո մենք սկսեցինք իրագործել նոր համակարգը: Շատ շուտով այն հիանալի արդյունքներ տվեց:

Կոնսերվատորիայի դասախոսների գերակշռող մեծամասնությունը ազնվորեն և նվիրված աշխատում էր՝ գերազանց կատարելով իրենց պարտականությունները:

Բացառություն էին կազմում մի քանի անարժան մարդ՝ Ռ. Ազատյանը (ալտի դասարան), Ս. Կարապետյանը (հայոց լեզու) և օպերային պատրաստության ամբիոնի 2-3 դասախոս, ի դեպ, այդ ամբիոնի դասախոսներից ոմանք իրենց աշխատանքի նկատմամբ պատասխանատվության, հարգանքի տարրական զգացում չունեին:

Այս դասախոսները գալիս էին ուսումնական մաս, միանգամից ստորագրում դասն սկսելու և ավարտելու ժամերի դիմաց, չէին վերցնում ոչ մատյանները և ոչ էլ լսարանների բանալիները և գնում էին տուն: Ի դեպ, նրանց ուսանողները շատ լավ էին ուսումնասիրել նրանց մանրությունը և ատում էին այդպիսի դասախոսներին:

Երբ ուսումնական մասում զեկույում էին նրանց արարքների մասին, ես հարկադրված էի նրանց բռնել «հանցանքի վայրում» և բարեկրթորեն խիստ նկատողություն անել: Մակայն այս եզակի դեպքերը չէին կարող խանգարել ուսումնական գործընթացի նշանակալի բարելավման ընթացքին և նոր համակարգը կարճ ժամանակամիջոցում հիանալի արդյունքներ ունեցավ, որն ընդունում էին կոնսերվատորիայի թե՛ ուսանողները, թե՛ մանկավարժները: Այդ համակարգը լիովին արդարացրեց իրեն և կիրառվում է կոնսերվատորիայում մինչև օրս:

Վառ հիշելով Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ուսումնառության տարիներին ուսանողական կյանքի դժվարություններն ու հաճելի ժամանակները, ես իմ պարտքն էի համարում հոգալու մեր ուսանողների կյանքի, ուսման, հմարավորությունների բարելավման մասին, հմարավորին չափ ավելի լավ պայմաններ ստեղծելու ուսման և առօրյայի համար, սեր և հարգանք սերմանել իրենց մասնագիտության, ինքնուրույն աշխատանքի նկատմամբ: Ես գայրույթով էի մերժում որոշ ղեկանների և մանկավարժների՝ ուսանողներին որպես պատիժ թռչակից զրկելու առաջարկները, նախապատվությունը տալով դաստիարակչական այլ միջոցների, որովհետև համարում էի

և համոզված էի, որ ռեկտորատը, դեկանատը և ամբիոնները կոչված են ուսանողներին ուսում տալու և դաստիարակելու համար, որ մենք առաջին հերթին պարտավոր ենք հոգալ և մտածել նրանց մասին:

Հատկապես հենց այս տեսանկյունից մտորումներն ինձ հանգեցրին իմ կարծիքով շատ կարևոր մի գաղափարի: Ես համոզված էի, որ կատարողական ֆակուլտետների ուսանողների ինքնուրույն տնային պարապմունքների ամենահարմար ժամանակը առավոտյան ժամերն են, թարմ գլխով, որ ավելի լավ է առավոտյան պարապել 3-4 ժամ, քան վեց ժամ դասախոսություններից հետո հոգնած՝ նոր սկսել պարապել մասնագիտությամբ 5-6 ժամ:

Խորհրդակցելով փորձառու և լավագույն մեր մասնագետների հետ, մի ավելորդ անգամ ևս համոզվեցի այդ գաղափարի ճշմարտացիության մեջ և որոշեցի այն կյանքի կոչել:

Ես հարկադրված էի իմ մեկամսյա արձակուրդը վատնել, որպեսզի ուսումնական նոր դասացույցակն այնպես կազմեն ու դասերը, դասախոսություններն այնպես դասավորեն, որ այն ոչ միայն ուսանողներին, այլև խմբական դասընթացների դասախոսներին հարմար լինի, ինչպես նաև հաշվի առնելով լսարանների անհրաժեշտ բավարար բանակը:

1977 թվականի աշնանից պարապմունքներն սկսեցինք նոր դասացույցակներով, որի համաձայն տեսական, ստեղծագործական, խմբերգային, դիրիժորական (նվագավարական) բաժնի ուսանողների դասերն անց էին կացվում առավոտյան ժամը 9-ից, իսկ կատարողական բաժնի ուսանողների խմբական դասերն ու դասախոսությունները սկսվում էին կեսօրվա ժամը 1-ից, հնարավորություն ընձեռելով առավոտյան ժամը 8-9-ից այդ թանկարժեք ժամերը հատկացնել մասնագիտական անհատական պարապմունքներին:

Արդեն իսկ ձմեռային քննաշրջանում այս նորամուծությունը գերազանց արդյունքներ տվեց և նոր համակարգն արդարապես իրեն: Այն գործում է մինչև այսօր՝ տալով հիանալի որակ ու արդյունք:

Իմ հիշողության մեջ մի շարք միջոցառումներ շատ ուժեղ հետք են թողել, որոնք շատ ուժ և ժամանակ են խլել ինձնից:

Առաջին. Ժողովրդական ստեղծագործության կաթինետի ստեղծումը: Այդ գործի իրականացման աշխատանքներում մեծ օգնություն բերեց ժողովրդական ստեղծագործության մեծ գիտակ Մարգո Բրուտյանը: Ես դիմեցի բարձրագույն կրթության նախարարին (այդ ժամանակ Լյուդվիգ Ղարիբջանյանն էր նախարարը), որը մեծ ըմբռնմամբ և հասկացողությամբ մոտեցավ իմ խնդրանքին՝ հատկացնել անհրաժեշտ քանակի հաստիքներ այս հրաշալի գործն իրականացնելու համար, և ես էլ ստիպված էի մեր սուղ պայմաններից երկու լսարան հատկացնելու և դասապուրակն էլ ձևավոխել ժողովրդական ստեղծագործության կաթինետի բնականոն աշխատանքին համապատասխան:

Կաթինետի աշխատակիցներն ամեն տարի գործուղվում էին գիտարշավի՝ ժողովրդական երաժշտություն ձայնագրելու և հավաքագրելու ոչ միայն Հայաստանի շրջաններ, այլև Սև ծովի առափնյա հայաբնակ բնակավայրերը, ուր ապրում են մեծ թվով մեր հայրենակիցները, ինչպես նաև արտասահմանյան երկրներ (ոչ միշտ): Հավաքված նյութը գործիմացությամբ մանրակրկիտ ուսումնասիրվում էր կաթինետի աշխատակիցների կողմից և հաճախ հրատարակվում, արդյունքում որոշակի քանակի գրականություն ստեղծվեց ժողովրդական ստեղծագործության հարուստ մնուշների գետեղմամբ:

Կաթինետն արդեն մի քանի տասնամյակ շարունակում է լավ, ամուր հիմքերի վրա դրված գործը և իր ավանդույթներն է ստեղծել:

Երկրորդ. Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի օպերային ստուդիայի վերաստեղծումը շատ բարդ ու դժվարին իրագործվող մի ձեռնարկ էր և ինձնից խլեց մեկուկես տարվա լարված աշխատանք: Անհրաժեշտ էր սկզբում ծանոթանալ

¹ Երևանի պետական կոնսերվատորիայում օպերային ստուդիա ստեղծվել է դեռևս 1927 թ. Ա. Տեր-Ղևոնդյանի նախաձեռնությամբ, որն ընդգրկել է Արշակ Աղայանի ստեղծած սիմֆոնիկ նվագախումբը և Սպ. Մելիքյանի ղեկավարած երգչախումբը: 1933 թ. օպերային ստուդիան վերածվեց օպերային թատրոնի, որի բացումը կայացավ 1933 թ. հունվարի 20-ին:

երկրի այլ կոնսերվատորիաներում գործող օպերային ստուդիաների աշխատանքներին և առաջին հերթին Մոսկվայի կոնսերվատորիայի Ս. Տ. Շայկո անվան օպերային ստուդիայի աշխատանքներին, որի դրվածքն, անշուշտ, լավագույնն էր: Ի դեպ, 1935-1945 թվականներին այդ օպերային ստուդիան ղեկավարել է պրոֆեսոր Միքայել Մալունյանը և մի շարք բեմադրություններ իրականացրել: Աշխատանքների ուսումնասիրման նպատակով հարկադրված էի մեկ շաբաթով գործուղվել Մոսկվա և մանրամասնորեն ծանոթանալ անձնակազմի հետ, տեղեկանալ հաստիքացուցակներին, նվագախմբի երաժիշտների, երգչախմբի կազմերի, նրանց մեներգիչների թիվը պարզել, իմանալ ղեկավարների, տեխնիկական, բեմադրական աշխատանքների քանակի և ընդհանրապես՝ ինչպես են տարվում ու կատարվում աշխատանքները և այլն, և այլն:

Միաժամանակ եղա նաև Սովետական Միության մշակույթի և բարձրագույն կրթության նախարարություններում, իմանալու՝ ի՞նչ և ինչպե՞ս անել, որպեսզի արագ ստանալ ստուդիայի վերաստեղծման նրանց թույլտվությունն ու համաձայնությունը և թե ո՞վ է զբաղվում այդ գործերով և այլն:

Վերադառնալով Երևան՝ ձեռքիս ունենալով համապատասխան բոլոր տեսակի փաստաթղթերն ու այդ թվում Մոսկվայի կոնսերվատորիայի օպերային ստուդիայի հաստիքացուցակի պատճենը, մանրակրկիտ ծանոթացրի ռեկտոր Ղազարոս Սարյանին այս ամենի հետ, որից հետո քննարկելով բոլոր հարցերը՝ կազմեցինք մանրամասն հիմնավորված մի մամակ՝ ուղարկելով այն Նախարարների խորհրդի նախագահին և Հայաստանի բարձրագույն կրթության նախարարին, մամակին կցելով համապատասխան փաստաթղթեր և համամիութենական բարձրագույն կրթության նախարարության որոշումը:

Օպերային ստուդիայի համար գոյություն ունեցող չափակարգի համաձայն՝ մենք պահանջեցինք նվագախմբի երաժիշտների 50, երգչախմբի համար՝ 30, մեներգիչների համար՝ 12, բալետի արտիստների համար՝ 6 հաստիք, ինչպես նաև 3 հաստիք ղեկավար մարմին և 5 հաստիք երգիչ-արտիստներին հազցնելու և տեխնիկական աշխատանքների կատարման համար՝ ընդամենը 112 հաստի-

քային միավոր, նշելով նաև յուրաքանչյուրի աշխատավարձի չափը:

Վերջապես, 1981 թվականի սեպտեմբերին Հայաստանի Նախարարների խորհրդի որոշմամբ վերաստեղծվեց Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիային կից օպերային ստուդիան:

Մրցութային կարգով ընդունելով նվագախմբի երաժիշտներին, երգչախմբի երգիչներին և գլխավոր մենակատարներին՝ օպերային պատրաստության ամբիոնին հանձնարարեցինք նշանակել գիտական խորհրդի որոշմամբ հաստատված առաջին օպերայի բեմադրության դիրիժորին և բեմադրիչին և փորձերն սկսել հոկտեմբերի 1-ից:

Մեծագույն ցավով պետք է նշեմ, որ շատ շուտով համոզվեցի, որ օպերային պատրաստության ամբիոնը լուրջ աշխատանք կատարելու ընդունակ չէ: Ամբիոնի գրեթե բոլոր անդամներն ավելի շատ գոյություն չունեցող պատվավոր պաշտոնների, դիրքերի, կոչումների, քան թե կատարվելիք աշխատանքի մասին էին մտածում: Նրանց կատարած աշխատանքի մեջ ոչ մի կարգապահություն չկար, ծրագրված աշխատանք չկար, բեմադրությունները կատարվում էին հսկայական կրճատումներով, կատարման որակը անգամ մասնագիտականին մոտ չէր: Նվագախմբի, երգչախմբի, մեներգիչների փորձերն անկազմակերպ, ոչ մասնագիտական մակարդակով էին անցնում, վայ ղեկավարները պատասխանատվության ոչ մի զգացում չունեին իրենց կատարած աշխատանքի հանդեպ և այլն:

Այս ամենն ինձ մեծ հիասթափություն պատճառեց, և ազնվորեն ափսոսում էի, որ իմ փայփայած իղձերը, աշխատանքն ու չարչարանքները իզուր էին անցնում, երկար ժամանակ չէի կարողանում ուշքի գալ:

Երրորդ. այն նախաձեռնությունը, որով ես սկսեցի զբաղվել, կոնսերվատորիայի թանգարանի ստեղծման աշխատանքներն էին: Այս նախաձեռնությունը հատուկ միջոցներ և շատ չարչարվելու պահանջ չէր պարտադրում: Թանգարանի համար հատկացրի լսարաններից մեկը և ղեկավարի հաստիքային մեկ միավոր: Թանգարանի ղեկավար նշանակեցինք կոնսերվատորիայի տեսական ֆակուլտետի նորաթուխ շրջանավարտներից Ջարուհուն (*Տեր-Ղազարյան*-

Վ.Թ.), որը մեծ նվիրումով լծվեց աշխատանքի և կարճ ժամանակահատվածում օգտակար շատ մեծ գործ կատարեց: Հիանալի աշխատանքի համար հետագայում նրան տեղափոխեցինք երաժշտության պատմության ամբիոն: Մի քանի տարվա ընթացքում քանգարանում կուտակվեց պատմական, քանկարժեք բազմաթիվ նյութ, այդ աշխատանքն առայսօր էլ շարունակվում է:

*
* *

Իմ հուշերում առանձնահատուկ տեղ ու նշանակություն ունեն իմ ուսանողներին Մոսկվայում ցուցադրելու հրավերները: Այդ հրավերները կազմակերպում էր Արվեստի աշխատողների կենտրոնական տանը կից՝ փողայինների համամիութենական ընկերությունը: Ունկնդրումների հանձնախմբում ընդգրկված էին Մոսկվայի կոնսերվատորիայի և Գ.Մեսիների անվան երաժշտամանկավարժական ինստիտուտի (այսօր երաժշտական ակադեմիա) պրոֆեսորներ, Մեծ քատրոնի, պետական սիմֆոնիկ նվագախմբի, սիմֆոնիկ մեծ նվագախմբի և այլ նվագախմբերի փողային գործիքների լավագույն կատարողներ:

Մինչև 1962 թ. համամիութենական մրցույթը, Մոսկվայի ձայնագրող ստուդիաներից մեկի կողմից հրավեր ստացա ապահովել իմ սաներից մեկի մասնակցությունը՝ Յոզեֆ Հայդնի շեփորի և նվագախմբի կոնցերտի ունկնդրությանը: Ես ընտրեցի իմ լավագույն ուսանող Յուրի Բալյանին, որն իմ կարծիքով այդ կոնցերտի լավագույն և ճիշտ կատարողն էր: Սակայն երբ մա ունկնդրման օրը ուշացումով ներկայացավ Արվեստի աշխատողների կենտրոնական տան դահլիճ, պարզվեց, որ նախորդ երեկոյան ինչ-որ կերակրատեսակից թունավորվել է և ամբողջ գիշերը գալարվել է ցավերից ու չի քնել և շատ վատ տեսք ուներ: Ես որոշեցի, որ այսպիսի դրության մեջ մա ի վիճակի չէր նվագելու, նստեցրի կողքիս աթոռին՝ պարզապես մասնակիցներին ունկնդրելու համար: Սակայն ունկնդրության երկու մասնակցի լսելուց հետո Յուրան կարծես թե ուշքի եկավ և

մասնակցելու բույրավորություն խնդրեց: Խորհրդակցելով ունկնդրության հանձնախմբի նախագահ Տիմոֆեյ Դոկչիսյեի հետ՝ մենք համաձայնեցինք և նա բեմահարթակ բարձրացավ:

Ի զարմանս ինձ, չնայած առողջական վիճակին, նա շատ հաջող նվագեց, կատարելով դասական երաժշտության կատարման բոլոր իմ ցուցումները: Երբ նա նվագն ավարտեց, դահլիճում բուռն ծափողջույններ թնդացին և ես հանգստացա:

Ունկնդրության բոլոր մասնակիցների ելույթից հետո սկսվեց արդյունքների մանրակրկիտ քննարկումը: Հուրախություն և ի հպարտություն ինձ, հանձնախմբի բոլոր անդամները միաձայն նշեցին Յուրի Բալյանին՝ որպես Յոզեֆ Հայդնի շեփորի և նվագախմբի կոնցերտի (դաշնամուրի նվագակցությամբ) լավագույն կատարող, նշելով ոճի, հնչողության, տեմպերի և մեկնաբանության ճշմարտությունն ու հեղինակի ստեղծագործական ոճական առանձնահատկությունների հարազատությունը: Սկսվեցին շնորհավորանքներն ու ծափերը, և մենք լիարժեք բավարարված էինք:

Իմ սաների ամենահաջող, հաճելի և ուրախալի ցույցադրությունը Մոսկվայում 1966 թվականին էր: Իմ դասարանից ընտրեցի 5 սանի: Վաղօրոք Մոսկվա ուղարկեցի յուրաքանչյուր ուսանողի կատարելիք ստեղծագործությունների ցանկը, պրոֆեսորի պաշտոնակատար դաշնակահար Գեորգի Կուզանովի մասին տեղեկություններ (այս տվյալները հեռախոսով Տիմոֆեյ Դոկչիսյեին էր խնդրել):

Համերգի առաջին բաժնում պետք է հանդես գային Տիգրան Սարգսյանը, Ֆելիքս Հայրապետյանը և Գուրգեն Սարգսյանը (Չոնիկ), որոնցից յուրաքանչյուրը պետք է ներկայացներ 15-17 րոպեանոց ծրագիր: Համերգի երկրորդ բաժնում հանդես էին գալու Հրաչիկ Փոթիկյանը և Յուրի Բալյանը՝ յուրաքանչյուրը ներկայացնելով 22-25 րոպեի ծրագիր:

Նշանակված օրը մենք Մոսկվայում էինք, տեղավորվեցինք Ստոլեշնիկով նրբանցքի փոքրիկ, բայց շատ հարմարավետ հյուրանոցում, որը ԱՄԿՏ-ից 5-6 րոպե բայլելու հեռավորություն ուներ:

Հաջորդ օրը երեկոյան Արվեստի աշխատողների կենտրոնական տան դահլիճում տեղի ունեցավ մեր հաշվետու համերգը:

Համերգից առաջ բացման խոսքով հանդես եկավ Մոսկվայի

կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր Գեորգի Օրվիդը՝ և ծրագրի համաձայն իմ տղաները նշված հերթականությամբ, սկսեցին ներկայացնել գործերը:

Արվեստի աշխատողների կենտրոնական տան լեփ-լեցուն դահլիճում նստած էին Մոսկվայի լավագույն փողային գործիքների կատարողները՝ և՛ կոնսերվատորիայի, և՛ Գ-նեսինների անվան ինստիտուտի պրոֆեսորներ, դոցենտներ, ուսանողներ, տարբեր նվագախմբերի մենակատարներ և այլն:

Այդ երեկոն իմ մանկավարժական գործունեության ամենաերջանիկ օրերից մեկն էր: Իմ բոլոր ուսանողները շատ հաջող հանդես եկան, առանց պատահականությունների, նրանց կատարումները հրաշալի էին հնչում, նվագում էին շատ երաժշտական և զրազետ: Դահլիճը նրանցից յուրաքանչյուրին շատ ջերմ էր ընդունում, բուռն ծափերով, «բռավո» բացականչություններով:

Համերգի ավարտին նորից խոսք ասաց Գ. Ա. Օրվիդը, բարձր գնահատական տվեց իմ սաների կատարողական արվեստին և հատկապես մանկավարժական իմ գործունեությանը, իսկ երբ նորից ինձ անվանեցին «պրոֆեսորի պաշտոնակատար», դահլիճից զայրալից բացականչություններ լսվեցին՝ «Վերայնել «պաշտոնակատար» բառը, մա վաղուց է վաստակել պրոֆեսորի պատվավոր կոչումը»:

Համերգից հետո ինձ շրջապատեցին բազմաթիվ հիանալի երաժիշտներ, շնորհավորում էին, գովեստի խոսքեր էին ասում շռայլորեն, և զգում էի, որ դրանք անկեղծ ու բարյացակամ արտահայտություններ էին:

Համերգի այդպիսի հաջողությունից ոգևորված՝ որոշեցի

¹ Օրվիդ Գեորգի Անտոնի (1904-1980) - խորհրդային շեփորահար, մանկավարժ, երաժշտահասարակական գործիչ: Ռ-ԽՖՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ (1966): Ռ-ԽՖՍՀ ժողովրդական արտիստ (1972) Մ. Ի. Տաբակովի աշակերտ: 1923-ից նվագել է Մոսկվայի ֆիլիարմոնիկ սիմֆոնիկ նվագախմբում, 1930 թ. Մեծ քաղաքի նվագախմբի մենակատար, 1936-1940 թթ. ԽՍՀՄ պետական սիմֆոնիկ նվագախմբում որպես մենակատար: Փողային գործիքների կատարողների համամիութենական մրցույթի եռակի մրցանակակիր (1941), Կազմել է «շեփորի ձեռնարկ» (1933): Շեփորի և դաշնամուրի մի շարք ստեղծագործությունների փոխադրություններ է կատարել: 1946-1961 թթ. ԽՍՀՄ կուլտուրայի նախարարությունում ղեկավար պաշտոններ է վարել: 1931 թ. դասավանդել է Մոսկվայի կոնսերվատորիայում (1941 թ., պրոֆեսոր, 1948-1954 թթ. ուսումնական և գիտական գծով դիրեկտորի տեղակալ, 1969՝ փողային գործիքների ամբիոնի վարիչ):

«Արագվի» ռեստորանում ընթրիք կազմակերպել և հրավիրել իմ մոսկովյան գործընկերներից մի տասը հոգու: Մակայն այդ մասին տեղեկացան մոսկվաբնակ իմ հայ բարեկամները, մոսկովյան լավագույն նվագախմբերի մենակատարներ Ժորա Սահակյանը, Սերգեյ Ամեդյանը, Անուշ Գրիգորյանը, Միմիկ Փեշումալջյանը, Սուրիկ Գևորգյանը և ինձ ասացին. «Դու քո պարտականություններն ու գործը փայլուն կատարեսիր, իսկ «Արագվի» հրավիրելը մեր գործն է»:

Գնացի՞նք ռեստորան ու շատ մտերմիկ, ուրախ մի երեկո անցկացրի՞նք: Իմ ավագ գործընկերները և բարեկամները գովեստի շատ խոսքեր ասացին իմ և իմ սամերի հասցեին, իսկ Երյոմինը, Օրվիդը և Դոկշիցերը նշեցին, թե իրենք իրենց դասարաններից չեն կարող առանձնացնել հինգ այսալիսի մակարդակի ուսանող և ցույադրել բայ համերգի:

Այս գեղեցիկ, հաճելի երեկոն շատ երկար ապրում է իմ հիշողության մեջ, ճիշտ է, մինչև այդ և դրանից հետո էլ Երևանում շատ եմ ունեցել դասարանական համերգներ, ուսանողներս հանդես են եկել ամբիոնի բայ համերգներին և համակոնսերվատորիական համերգներին Ֆիլիարմոնիայի փոքր դահլիճում, Կամերային երաժշտության տան դահլիճում և այլն, սակայն մոսկովյան այդ երեկոն անմոռայ հետք է թողել և Մոսկվայի ԱԱԿՏ-ն դահլիճի համերգն ինձ համար յուրահատուկ նշանակություն ունի: Ինչ վերաբերում է դահլիճից լաված ցանկությանը, թե պրոֆեսորի «պաշտոնակատար» բառը դեն մետեք, այնքան էլ շուտ տեղի չունեցավ: Ես հարկադրված սպասեցի տասը երկար տարի, մինչև 1976 թվականի մայիս ամիսը, երբ վերջապես հաստատվեց պրոֆեսորի գիտական կոչումը: Դրա միակ պատճառն այն էր, որ ես ավելի շատ աշխատանքով էի տարված, պրոռեկտորի իմ պարտականություններով, մանկավարժական իմ գործունեությամբ, քան իմ կոչումներով: Այնպես որ, դուցենտից մինչև պրոֆեսոր ընկած ճանապարհը ինձ համար շատ երկար տևեց և հարկադրված էի սպասել 1954-ից մինչև 1976 թվականը: Իսկ կոնսերվատորիայում աշխատանքային գործունեության 1947-ից մինչև 1976 թվականը:

Հաշվի չառնելով այս ամենը՝ ես շարունակում էի ազնիվ, իմ հա-

րազատ կոնսերվատորիային նվիրված աշխատանքս, որտեղ աշխատում եմ արդեն կես դարից ավելի:

Այն բոլորին, ինչի ես հասել եմ իմ երկարամյա աշխատանքային, դժվարին կյանքի ընթացքում, պարտական եմ իմ ջանադիր աշխատանքին, պարապմունքներին, համեստ գիտելիքներին, լավագույնին, բարձրին հասնելու ձգտումին, ազնվությանը, նախանձի բացակայությանը:

Ես պաշտոնյա ու ազդեցիկ ծնողներ ու բարեկամներ չեմ ունեցել, որոնք ինձ օգնեին առաջխաղաչման ասպարեզում, օգնեին ինձ հաջողությունների հասնել, ինչպես շատ-շատերին, որոնց ես քաջ ճանաչում եմ ու գիտեմ:

Մանկույց ես շատ եմ կարդացել, ուսումնասիրել իմ ժողովրդի անցած ծանր ու դժվարին ուղու պատմությունը, կարդացել գեղարվեստական գրականություն դասականների ու ժամանակակիցների լավագույն ստեղծագործությունները, ուսումնասիրել եմ հանճարեղ երաժիշտների կենսագրականն ու գործունեությունը (սիմֆոնիաներ, օպերաներ, պոեմներ և այլն): Լինելով Հայֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ և օպերային թատրոնի նվագախմբերի մեմակատար՝ հաճախել ու լսել եմ լավագույն դաշնակահարների, ջութակահարների, երգիչների (Երևանում և Մոսկվայում) եզակի համերգներ: Այդ ամենն ինձ մեծապես օգնել է իմ մասնագիտական գործունեության ասպարեզում, հատկապես մանկավարժական աշխատանքում: Այդ գիտելիքներն ինձ օգնել են նաև կոնսերվատորիայի նվագախմբային և կոնսերվատորիայի ղեկանի (1960-1967 թթ.), պրոռեկտորի (1967-1970, 1973-1985) պաշտոնավարության ընթացքում և Հայաստանի օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնի գեղարվեստական ղեկավարի և տնօրենի պաշտոնավարության ժամանակ (1970-1973), և փողային գործիքների ամբիոնը ղեկավարելիս (1981-1992):

Փողային գործիքներ կատարողների համամիութենական մրցույթների հանձնախմբի անդամ ինձ առաջին անգամ հրավիրել են 1963 թվականին: Մրցույթն անցկացվում էր Լենինգրադում, «Կապելլայի» դահլիճում:

Վաղօրոք իմանալով մրցույթի հանձնախմբի անդամների վե-

րաբերմունքը հանրապետությունների մասնակիցների նկատմամբ, համեմայն դեպս ես իմ ուսանողներից երկուսին Յուրի Բալյանին և Հրաչիկ Փոթիկյանին տարա, որպեսզի մասնակցեն այդ մրցույթին, ավելի ճիշտ՝ հանձնախմբի լեմինգրադյի և այլ բաղաբների անդամներին և, ինչու չէ, նաև մասնակիցներին ցուցադրելու, քան դափնիներ նվաճելու ակնկալիքով:

Ինչպես և կանխագգում, և համոզված էի, մոսկվայիներն ու լեմինգրադյիները վաղօրոք միմյանց հետ պայմանավորվել էին և բարձր միավորներ էին նշանակում միայն իրենց յուրայիններին, իսկ մյուսներին՝ ամենապածր գնահատականները: Այսպիսի պայմաններում իմ Փոթիկյանը, իհարկե ոչինչ չստացավ, իսկ Բալյանը միայն մասնակցի դիպլոմի արժանացավ:

Դրանից հետո, չնայած ես բազմաթիվ մրցույթների հանձնախմբերի կազմում եմ եղել, սակայն իմ տղաներից և ոչ մեկին չեմ տարել մասնակցելու, որպեսզի նրանց չհիասթափեցնեն: Նրանք հիանալի էին կողմնորոշվում, համոզվում, որ այն մասնակիցները, ովքեր իրենցից շատ ավելի ցածր մակարդակի կատարողներ էին, սակայն մոսկվայի կամ լեմինգրադյիներ էին, ստանում էին բարձր միավորներ, հասկանալի է՝ նաև դափնեկրի կոչումներ:

Միայն 1980 թվականին Տալլինում կայանալիք համամիութենական մրցույթին մասնակցելու համար ես նախապատրաստեցի հիանալի ուսանող Արթուր Մխիթարյանին և նույնքեր ամսին նրա հետ մեկնեցիք Տալլին: Կարծես թե դիտավորյալ Տալլիննի սանձամանիքները նրա վրա ազդեցին, շատ խիստ մրսեց, շուրթերն անտանելի բորբոքվեցին, և երեք օր անընդմեջ պարապելու հնարավորություն չունեց և, քայ թողնելով մասնակցելու իր օրը՝ ժամկետը և միայն մրցույթի առաջին փուլի ավարտից մեկ օր առաջ Արթուրն սկսեց պարապել: Առաջին փուլի ավարտի նախօրյակին, ուշ երեկոյան, ունկնդրումներից հետո Տիմոֆեյ Դոկչիլերի հետ նրան լսեցինք և որոշեցինք, որ հաջորդ օրը նա կարող է, ի վիճակի է ելույթ ունենալ:

Խնդրեցի հանձնախմբի՝ նախագահին, հայտնելով, որ Արթուր Մխիթարյանը կազդուրվել է և ի վիճակի է հանդես գալու, առաջին փուլի ամենավերջում թույլ տրվեց նրան բեմ բարձրանալու և կատարելու իր ծրագիրը՝ Հայդնի և Թամբերգի կոնցերտները:

Հաջորդ օրը, ինչպես և որոշված էր, փուլի վերջում Արթուր Մխիթարյանը բեմահարթակ բարձրացավ, շատ լավ կատարեց իր ծրագիրը, հանձնախմբի անդամները բարձրանում էին նստատեղերից, մոտենում ինձ, շնորհավորում, ձեռքս սեղմում, գովաբանում իմ աշակերտին: Դահլիճը բուռն ծափահարում էր Արթուրին, մրցույթի շատ մասնակիցներ մոտենում էին նրան, ջերմորեն շնորհավորում հաջող կատարման համար և խոստովանում, որ Արթուրը բոլորից լավ նվագեց: Սակայն երեկոյան պարզվեց, որ մրցույթի նախագահը և նրա երկու տեղակալները որոշել էին Արթուրին երկրորդ փուլին մասնակցելու իրավունքից զրկել, որովհետև նա իր նշանակված օրը հանդես չի եկել առաջին փուլում: Ինչպիսի՞ անհեթեթություն, մանրություն: Այդ անարդարացի (մեղմ ասած) որոշումը տակնուվրա արեց ինձ, և ես որոշեցի թողնել մրցույթն ու ժամկետից շուտ վերադառնալ Երևան, առավել ևս, որ նախօրյակին Ղազարոս Սարյանից հեռագիր էի ստացել այն մասին, թե շտապ գործերի պատճառով պետք էր վերադառնալ:

Այս արտառոց դեպքից հետո հաստատապես որոշեցի իմ ուսանողներին երբեք համամիութենական մրցույթների չտանել մասնակցելու, չնայած ամեն անգամ հրավերներ էին ուղարկում հանձնախմբի անդամ լինելու, նույնիսկ մեկ անգամ Մոսկվա հրավիրեցին միջազգային մրցույթի համար համամիութենական ունկնդրմանը մասնակցելու հանձնախմբի նախագահ, ավելի ուշ Սարատով հրավիրեցին համամիութենական մրցույթի, հետո Սիմսկ և այլն:

Բայց 1979 թվականին որոշում կայացվեց, որպեսզի Անդրկովկասյան հանրապետությունների երիտասարդ երաժիշտների եզրափակիչ մրցույթին մասնակցեն նաև փողային գործիքների կատարողները (մինչ այդ մասնակցում էին դաշնակահարներ, լարայիններ և մեներգիչներ):

Մրցութային պայմանների համաձայն՝ ամեն մի մասնագիտությունից մրցույթին կարող էր մասնակցել միայն երեք երաժիշտ: Երևանի կոնսերվատորիայի փողային ամբիոնի վարիչ Հայկ Ղասաբյանի հետ միասին բոլոր մասնագիտությունների գծով ընտրական մի քանի ունկնդրում անցկացրինք: Մենք ընտրեցինք լավագույն ֆլեյտահարների, հորոյահարների, կլառնետահարների, ֆագոտա-

հարձերի, գալարափողահարձերի, շեփոքահարձերի, ընդամենը՝ 21 երաժիշտ:

Մեկնեցի՞նք Բաքու, ուր մեզ շատ ջերմ ընդունեցին, տրամադրելով պարապելու լավագույն պայմաններ, հատկացնելով հյուրանոցային լավագույն կացարաններ և այլ հարմարություններ:

Արդեն առաջին իսկ փուլում հայտնի դարձավ, որ Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի ուսանողները շատ ավելի լավ են նախապատրաստվել, նրանց կատարողական վարպետությունը շատ ավելի բարձր է, քան Բաքվի և Թբիլիսիի կոնսերվատորիաների ուսանողների կատարողական վարպետության մակարդակը:

Անդրկովկասյան հանրապետությունների երիտասարդ երաժիշտների անդրանիկ մրցույթի երկրորդ և երրորդ փուլերն անցան մեր ուսանողների ջախջախիչ առավելությամբ: Նրանք գրավեցին բոլոր առաջին մրցանակները, և ընդհանրապես, Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի 21 ուսանող-երաժիշտներն էլ արժանացան մրցանակների, դառնալով մրցույթի հաղթողներ: Բաքվի թերթերն իրենց գրախոսականներում գովեստի խոսքեր չէին խնայում հայ երաժիշտների հասցեին և նրանցից շատերն էլ հարցազրույցներ էին անցկացնում ինձ հետ:

Իմ ուսանողներից առաջին մրցանակի արժանացավ Աշոտ Դալլաքյանը, երկրորդ մրցանակ ստացավ Իգոր Եվդոկիմովը, իսկ երրորդ մրցանակը շնորհվեց իմ Յուրի Բալյանի սան Աշոտ Ունջուգուլյանին: Անդրկովկասյան հանրապետությունների երիտասարդ երաժիշտների անդրանիկ մրցույթի եզրափակիչ հանդիսավոր համերգին առաջին մրցանակակիր Աշոտ Դալլաքյանը փայլուն կատարեց Էժեն Բոչչայի բարդ, վիրտուոզ ստեղծագործությունը:

Անդրկովկասյան հանրապետությունների երիտասարդ երաժիշտների երկրորդ մրցույթը տեղի ունեցավ 1985 թվականին: Այս անգամ՝ միայն փայտյա և պղնձյա փողային գործիքների կատարողների շրջանակներում և նույնպես Բաքվում:

Պղնձյա փողային գործիքների հանձնախմբի նախագահ ինձ ընտրեցին: Այս անգամ մրցույթին մասնակցելու համար տարա իմ սաներից երեքին՝ հրաշալի շեփոքահարձեր Արմեն Արմենյանին, Արթուր Մխիթարյանին, Արա Խաչատրյանին: Երեքն էլ լավագույնս

նախապատրաստվել էին մրցույթին և երբ Բաքվում հանդես եկան առաջին փուլին, հանձնախմբի բոլոր անդամները հիասպունքով արտահայտվեցին նրանց կատարողական արվեստի մասին, իսկ դահլիճը, որ լեփ-լեցուն էր, անդադար ծափահարում էր հայ շեփորահարներին: Համընդհանուր հիասպունք առաջացրեց Արմեն Արմենյանը, որը կյանքում համեստագույն անձնավորություն, քախոս, բեմահարթակին կերպարփոխվում էր՝ դառնալով փայլուն մենակատար: Երկրորդ և երրորդ փուլերն ավելի հաջող անցան, մեր բոլոր տղաները՝ գալարափողահարները, շեփորահարները և տրոմբոնահարները արժանապան մրցանակների և դափնեկրի կոչման և իրենց կատարողական արվեստի մասնագիտական բարձր մակարդակով հիացրին թե՛ մասնագետներին և թե՛ փողային գործիքների սիրահարներին:

Իմ ուսանողներից Արմենը և Արթուրն արժանապան առաջին մրցանակի, իսկ Արան արժանապավ երկրորդ մրցանակի:

Հետևեցին հիացական շնորհավորանքները, լավագույն ցանկությունները և մենք մեծ հաղթանակով վերադարձանք Երևան:

Անթաքույց հպարտությամբ և առանց ավելորդ համեստության պետք է ասեն, որ կոնսերվատորիայի պրոռեկտորի տասնհինգ տարիների պաշտոնավարության ընթացքում փողային գործիքների ամբիոնի վարիչության համատեղությամբ աշխատանքի հետ մեկտեղ, մասնագիտության դասերին ուսանողների հետ տքնաջան աշխատանքը, պահանջկտությունը, խիստ կարգապահությունը, ուսանողներին ազնիվ վերաբերվելը և նրանց նկատմամբ ունեցած հոգատարությունը շատ լավ արդյունքներ տվեցին:

Մինչև այսօր Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի փողային ամբիոնի նախկին ուսանողներն ինձ հանդիպելիս վերհիշում են անցած ուսանողական երջանիկ տարիները և հիասպունքով արտահայտվում իրենց հետ կատարած իմ աշխատանքի մասին:

Իմ կատարողական, հատկապես մանկավարժական կյանքի, գործունեության մեջ հատուկ տեղ են գրավել շեփորի և դաշնամուրի համար ստեղծագործությունների փոխադրությունները և մշակումները: Դեռևս ուսանողական տարիներին ես նվագել եմ շեփորի համար կատարած փոխադրություններ (Բախ՝ «Արիա» սի բեմոլ մի-

նոր), Հենդել՝ սոնատ և կոնցերտ (բնագիր), Չայկովսկի՝ «Օ՞րն է արդյոք իշխում», Ռախմանինով՝ «Գարնանային ջրեր» և շատ այլ մանրանվագներ և ես ցանկանում էի հետևել այդ շնորհակալ գործին և ինչ-որ չափով հարստացնել շեփոքի ուսումնամանկավարժական գրականության ցանկը, որպեսզի ուսանողները դաստիարակվեն հանճարեղ, տաղանդավոր կոմպոզիտորների ստեղծագործություններով, զարգայնել նրանց գեղագիտական ճաշակը, ծանոթացնել նրանց դասական, ռոմանտիկ, ժամանակակից կոմպոզիտորների ոճերին: Ես սկսեցի գործը հայ կոմպոզիտորների ստեղծագործություններից, որովհետև նրանցից և ոչ մեկը մինչև իմ մանկավարժական գործունեությունն սկսելը շեփոքի համար ոչ մի գործ չէր գրել (քայատություն՝ Ալ. Հարությունյանի կոնցերտը, սկերցոն), իսկ Երևանի կոմսերվատորիայի ուսանող շեփորահարները պարզապես պարտավոր են կատարել նաև հայկական երաժշտություն:

Ավելի ուշ ես սկսեցի փոխադրել հանճարեղ կոմպոզիտորներ Բախի, Հենդելի, Հայդնի, Մոցարտի ստեղծագործությունները, թե որքանո՞վ են հարմար դրանք փոխադրության համար և շեփորով ինչպե՞ս կհնչեն, դեռևս ուսանողական տարիներին էի համոզվել: Երկար տարիների ջանադիր աշխատանքի շնորհիվ ինձ մոտ կուտակվեց հիանալի ստեղծագործությունների փոխադրություն-մշակումների ահռելի քանակություն, որոնք կատարում են ոչ միայն իմ ուսանողները, այլև իմ աշակերտներ Յուրի Բալյանի և Արթուր Մխիթարյանի դասարանների ուսանողները:

Ահա իմ կատարած աշխատանքների ոչ լրիվ ցանկը, որոնք մնացել են ինձ մոտ, որովհետև նրանց մի մասը տարիներ առաջ անհետացան չիրկիզվող պահարանից, ուրիշ շատ այլ նոտաների հետ մեկտեղ, մի մասն էլ ես տվել եմ ուսանողներին կատարելու համար և հետ չեմ ստացել, իսկ մի քանիսն էլ անհաջող էին և ինձ դուր չէին գալիս:

Երկար ժամանակ ես ջանում էի հրատարակել ուսումնական ձեռնարկ և մանրանվագների ժողովածու: Սակայն մեծ դժվարությամբ միայն 1970 թվականին հաջողվեց հրատարակել շեփոքի ուսումնական ձեռնարկը և մանրանվագների մեծ ժողովածուն, որի մեջ զետեղված էին 12 ստեղծագործություն:

Ուսումնական ձեռնարկի երկրորդ մասն այդպես էլ ձեռագիր

մնաց, որովհետև ԲՈՀ-ի պահանջեցին պրոֆեսորի գիտական կոչում շնորհելու ժամանակ և այդպես էլ, չնայած իմ քախսանձագին խնդրանքներին, չվերադարձրին:

Այնպես որ, ինձ մոտ պահպանվել և մնացել է իմ կատարած փոխադրությունների և մշակումների ճիշտ կեսը, որոնց ցուցակը ես գրի եմ առել.

1. Բախ՝ Արիա 202-րդ կանտատիյ
2. Հենդել՝ Քսերքսեսի մեներզը
3. Հենդել՝ «Փառատոնային» մեներզ (2 հատոր)
4. Հենդել՝ Իսրաելացու մեներզը («Մամսոն»)
5. Հենդել՝ Հիսուս Նագովրեսու մեներզը
6. Հենդել՝ Հուդա Իսկարիովտացու մեներզը
7. Հենդել՝ «Կանցոնա» («Երգ»)
8. Վիվալդի՝ Մեներզ «Գրիգելդա» օպերայիյ
9. Հայդն՝ «Կանցոնետտա»
10. Հայդն՝ Մեներզ «Աշխարհի արարումը»
11. Մոցարտ՝ Կոմսուիու մեներզը «Ֆիգարոյի ամուսնությունը» օպերայիյ (երկու հատորյակ)
12. Մոցարտ՝ Ջուբակի 5-րդ սոնատ
13. Գաբրիել Ֆորե՝ «Ջարթոնք»
14. Մենդելսոն՝ «Երգ»
15. Ալ. Գլազունով՝ «Արևելյան սիրավեպ»
16. Ֆրանսիս Պուլենկ՝ «Կոնցերտային վոկալիզ»
17. Բոցյա՝ «Վոկալ էտյուդ»
18. Ֆրանչեսկո Դուրանտե՝ «Արիետտա»
19. Դոմինգո Դեմարե՝ «Ave Maria»
20. Ջովաննի Բատիստա Պերգոլեզի՝ «Կանցոնա»
21. Կոմիտաս-Ասլամազյան՝ «Կռունկ»
22. Կոմիտաս «Ծիրանի ծառ»
23. Կոմիտաս Երգ և պար, «Օրոր» և «Էրզրումի պար»
24. Ալ. Սպենդիարյան «Օրորոցային»
25. Ալ. Սպենդիարյան «Երգ» (ջութակի համար)
26. Ալ. Սպենդիարյան «Անտառային հոն»
27. Ալ. Սպենդիարյան «Սիրուհուս»

28. Ալ. Սպենդիարյան «Սիրտ իմ, ուրախացիր»
29. Ալ. Սպենդիարյան «Քնարական»
30. Ա. Խաչատրյան՝ «Վալս»
31. Ա. Խաչատրյան՝ «Այշեի պարը»
32. Ա. Բարաջանյան՝ «Եղերերգ»
33. Ալ. Հարությունյան՝ «Կոմպերտային վոկալիզ 1»
34. Ալ. Հարությունյան՝ «Կոմպերտային վոկալիզ 2»
35. Ալ. Հարությունյան՝ «Էքսպրոմտ»
36. Ալ. Հարությունյան՝ «Դլե յաման»
37. Ղ. Սարյան՝ «Սերենադ»
38. Գր. Եղիազարյան՝ «Սկերցո»
39. Գր. Եղիազարյան՝ «Չկան պարը»
40. Գր. Եղիազարյան՝ «Նախերգանք»

Կոմիտասի անվան կոմսերվատորիայի գիտական գծով պրո-
 նեկտորի պաշտոնավարության առաջին իսկ օրից մեծ ուշադրու-
 յուն էի դարձնում ուսանողական գիտական խորհրդի (ՈՒԳԽ) աշ-
 խատանքներին:

Սկզբնական շրջանում խորհուրդը ղեկավարում էին Գ. Գ. Տիգ-
 րանովը, Ա. Բարսամյանը, Մ. Հարությունյանը, Մ. Բրուտյանը:
 Ավելի ուշ իմ խնդրանքով խորհրդի աշխատանքները ղեկավարեց
 Ա. Գ. Բուդաղյանը, որին կարճ ժամանակամիջոցում հաջողվեց
 նշմարելի արդյունքների հասնել: Կոմսերվատորիայում պարբերա-
 բար կազմակերպվում էին գիտական ուսանողական ամենամյա
 համաժողովներ, որոնց շատ ուսանողներ էին մասնակցում, հիմնա-
 կանում երաժշտագետ-տեսաբաններ: Լավագույն աշխատանքների
 հեղինակները գործուղվում էին Մոսկվա, Լենինգրադ, Կիև, որտեղ
 անց էին կայվում միջբուհական համաժողովներ:

1985 թվականին հաջողվեց Մոսկվայի միջոցով այդպիսի միջբու-
 հական համաժողով անցկայանել Երևանի Կոմիտասի անվան կոմսեր-
 վատորիայում: Մենք հյուրընկալեցինք Խորհրդային Միության բազ-
 մաթիվ կոմսերվատորիաների ուսանողների, իրենց ղեկավարների
 հետ միասին: Բոլորին արտակարգ լավ ընդունեցինք, տեղավորեցինք
 հրաշալի հյուրանոցներում, նրանք եղան Հայաստանի պատմական և
 տեսարժան վայրերում, այցելեցին Մատենադարան և այլն:

Բարձր կազմակերպվածությամբ անցավ համաժողովը, մեր ուսանողները բարձր մակարդակով հանդես եկան և արժանապան համապատասխան գովեստներին:

Վերջերս իմ փաստաթղթերում հետաքրքրական մի լուսանկար հայտնաբերեցի, ուր պատկերված է համաժողովի նախագահությունը, որի կենտրոնում ուսանողների հետ ես էլ եմ նստած, իսկ լուսանկարի ետևում շատ հուզիչ տողեր են գրված. «Միքայել Վահանովիչ, որպես ազնիվ հարգանքի և շնորհակալության նշան և «16-18-րդ դարերի արեւմտաեվրոպական երաժշտության խնդիրները» միջազգային համաժողովի մասին հիշատակ, ՈւԳԽ-ից, ապրիլ, 1985»: Հաճելի զգայմունք ապրեցի այս տողերն ընթերցելով ու վերհիշելով անցած հրաշալի օրերը:

Ցավով պիտի նշեմ, որ ընդամենը դրանից մի քանի տարի անց մեր ժողովրդին օրհասական ծանր օրեր բաժին հասան և մասնավորապես ծանր օրեր մեր կոնսերվատորիային, որը մինչև օրս էլ դժվարությունների ծանրաբեռնվածությունից չի կարողանում ձերբազատվել:

Հայացքս ուղղելով կոնսերվատորիայում աշխատանքային գործունեության անցած 50 տարիներին (1947-1997), ես ամենայն պատասխանատվությամբ պետք է նշեմ, որ դրանցից լավագույն տարիներն էին 1973-ից մինչև 1985-ը ընկած տարիները: Երբ կոնսերվատորիայի մանկավարժներն աշխատում էին լիարժեք նվիրվածությամբ, իսկ ուսանողները ամբողջությամբ նվիրված էին իրենց ուսումնառությանը, պարապմունքներին և դա հիանալի արդյունքներ էր տալիս: Այդ ժամանակահատվածում շատ ու շատ ուսանողներ դարձան միջազգային մրցույթների դափնեկիր, ավելի շատերը համաիւրօժանական մրցույթների մրցանակների, դեռևս անդրկովկասյան հանրապետությունների երաժիշտների մրցույթը չհաշված:

Կոնսերվատորիայում մթնոլորտն առողջ էր, բոլորը զիտեին իրենց գործը և բարեխղճորեն կատարում էին իրենց պարտականությունները, չխնայելով իրենց ուժերն ու ժամանակը: Անցած այդ ժամանակների մասին մինչև այսօր խոսում են, վերհիշում, մանկավարժներն ու շրջանավարտները, գրադարանի աշխատակիցները, լաբորանտները, ուսումնական մասի աշխատակիցները, շատերը:

Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի լավ աշխատանքները ստիպված էին նշելու և անվերջամալի ստուգումները: Ամեն տարի, նույնիսկ տարին երկու անգամ, մեր աշխատանքները մանրակրկիտ ստուգման էին ենթարկվում վերադաս կուսակցական և սովետական մարմինների կողմից և ստիպված էին նշելու կատարվող դրական աշխատանքը: Սակայն մեկ անգամ, 1977 թվականի դեկտեմբերին, Մոսկվայից այն ժամանակի համար շատ մեծ հանձնախումբ եկավ (7-8 հոգույց բաղկացած) կոնսերվատորիայի աշխատանքները ստուգելու: Լուրեր տարածեցին, թե հանձնախումբը եկել է ռեկտորին աշխատանքից ազատելու համար:

Այս մասին ինձ մանրամասն պատմեց, իրերն ու դեմքերն իրենց անուճով կոչելով հանձնախմբի անդամներից մեկը՝ Մոսկվայի երկաթուղային ինստիտուտի պրոռեկտորը, երբ հինգ ամիս անց, 1978 թվականի մայիսին հանդիպեցինք Մոսկվայում կայացած պրոռեկտորների խորհրդակցության ժամանակ:

Ես շատ ծանր օրեր անցկացրի (մոտավորապես երկու շաբաթ), որպեսզի փաստաթղթերով, հիմնավորված և համոզիչ պատասխաններ տամ առաջադրված բոլոր այն հարցերին, որ կազմել էր հանձնախումբը, և այն նոր հարցերին, որ ամեն օր կազմվում էր հանձնախմբի անդամների կողմից, յուրաքանչյուրն իր բնագավառի գծով: Այս ծանր, դժվարին օրերին ինձ օգնում էին միմիայն իմ մերձավոր բարեկամներ՝ նվագախմբային ֆակուլտետի դեկան Արամ Շամչյանը և ուսումնական մասի վարիչ Լևոն Բրուտյանը: Վերջապես, հիմնավորված փաստաթղթերը, բոլոր հարցերի պատասխանները պատրաստ էին և դրանք հանձնախմբին ներկայացնելու նախօրյակին, երեկոյան կոնսերվատորիայից զանգահարեցի Ղազարոս Սարյանին տուն, խնդրելով գալ և ծանոթանալ կատարված աշխատանքին և իր կարծիքը հայտնել: Բայց նա պատճառաբանեց, որ խիստ զբաղված է, չի կարող գալ: Վերջապես, ստուգումն ավարտվեց և հանձնախումբն ամբողջությամբ հավաքվեց իմ աշխատասենյակում, և ես մանրամասնորեն ծանոթացնելով նրանց՝ բոլոր փաստաթղթերի հետ, հանձնեցի դրանք ստուգող հանձնախմբի նախագահին: Մեկ օր անց ստուգող հանձնախմբի նախագահը բերեց ստուգումների արդյունքն

ամփոփող եզրափակող որոշումը, որտեղ ի պատիվ իրենց պետք է խոստովանեն, նշված էր կատարված ամբողջ դրական աշխատանքը և հետո միայն նշված էր. «Սակայն նշված են լուրջ թերություններ.

1. Բացակայում են պարապմունքների սկիզբն ու վերջն ազդարարող դասամիջոցի զանգերը (չնայած բանավոր նրանց ասել էի, որ դրանք խանգարում են մասնագիտական պարապմունքներին, որ Մոսկվայի կոնսերվատորիայում էլ այդ զանգերը չեն դողանջում):

2. Պարապմունքների դասաչույսակում դասի սկիզբն ու վերջն ազդարարող ժամերը կազմված են 9-11-ը, 11-13-ը, 13-15-ը, 15-17-ը և այլն. իսկ պետք է գրել 9-9.45, 9.45-10.40, 10.40-11.30 և այլն»:

Երբ այս եզրակացությունը ցույց տվեցի բարձրագույն կրթության նախարար Լյուդվիգ Ղարիբջանյանին, նա շատ ուրախապալ դրական մասի գնահատման համար, իսկ ընթերցելով «լուրջ թերությունները», պարզապես ծիծաղեց: Երբ տեղեկացրի, որ Մոսկվայի հանձնախմբին հրավիրում ենք այցելելու Գառնիի հեթանոսական տաճար, ասաց, որ հաճույքով կմիանա մեզ:

Վերջերս իմ արխիվում հայտնաբերեցի այդ այցելության ժամանակ կատարված լուսանկար, որտեղ Գառնիի վեհաշուք տեսարանի վրա պատկերված են ստուգող այդ հանձնախմբի բոլոր անդամները, մեր նախարարը և մեր կոնսերվատորիայի աշխատակիցներից ոմանք:

Այսպես ավարտվեցին այդ դժվարին ստուգումները, որից «բարյացականները» և «բարեկամները» սպասում էին իմ կործանումը, սակայն այս անգամ էլ նրանք ոչնչի չհասան:

Այստեղ գործի շրջանառության մեջ մտավ ամենուր գործող «նորին մեծություն» օրենքը:

Այն ժամանակ, գոյություն ունեցող կարգի համաձայն, ղեկավար պաշտոններ կարելի էր զբաղեցնել մինչև 65 տարեկան հասակը: Հիշելով այս պատգամը, 1981 թ. հունվարին կոնսերվատորիայի գիտական ուսումնական գծով պրոռեկտորի զբաղեցրած պաշտոնից հրաժարվելու դիմումով ներկայացա Բարձրագույն կրթության նախարար Լ.Պ. Ղարիբջանյանին:

Դիմումս կարդալով, նա ասաց. «Դու ոչ թե 65, այլ 50 տարեկան

ես: Գնա և շարունակիր աշխատել: Մենք քաջատեղյակ ենք, թե կոնսերվատորիայում ով ինչպես է աշխատում»:

Ստիպված էի ենթարկվել, սակայն դրանից հետո յուրաքանչյուր ուսումնական տարվա ավարտին նոր դիմումը ձեռքիս ներկայանում էի Լ.Պ. Ղարիբջանյանին: Եվ ահա, 1985 ճա զանգահարեց և ասաց, որ կարգադրություն է ստացել կոնսերվատորիայի պրոռեկտոր նշանակել, ռադիոյի և հեռուստատեսության պետական կոմիտեի իր զբաղեցրած պաշտոնից ազատված, կոմպոզիտոր Էդգար Հովհաննիսյանին:

Մի քանի օրից նախարարության կոլեգիայի նիստում հրապարակվեց իմ երկարամյա ամբասիր աշխատանքի համար նախարարի շնորհակալական հրամանը, իսկ մեկ այլ հրամանով, իմ անձնական դիմումի համաձայն, ինձ ազատեցին զբաղեցրած պաշտոնից:

Այդ օրվանից մինչև 1992 թվականի վերջը ես ղեկավարում էի փողային գործիքների ամբիոնը և հրաժեշտ տվեցի ղեկավար աշխատանքին: Մեկ տարի անց ռեկտորի պաշտոնավարությունից ազատեցին Ղազարոս Սարյանին ևս և նրա պաշտոնին նշանակեցին Էդգար Հովհաննիսյանին: Այստեղից էլ սկսվեց կոնսերվատորիայի անկումը դեպի անդունդ: Եթե նախկինում ընդունելության քննություններին մանրակրկիտ ընտրություն էր կատարվում և կոնսերվատորիա էին ընդունվում ամենաօժտվածներն ու տաղանդավորները, ընդունակ մարդիկ, ապա նոր կարգերի օրոք ընդունվում էին բոլոր նրանք, ովքեր դիմումներ էին ներկայացրել: Օրինակ, փողային բաժին նախկինում մենք ընդունում էինք 12-13 երիտասարդ երաժիշտ, իսկ այժմ սկսեցին ընդունել 30 կամ 40 դիմորդի, այսինքն՝ բոլոր նրանց, ովքեր դիմում էին ներկայացրել կոնսերվատորիա ընդունվելու համար: Բնական է, ուսանողների այդպիսի թվի համար պետք է հրավիրել անհրաժեշտ թվով դասատուներ: Կոնսերվատորիա հրավիրվեցին աշխատելու միջակ կարողությունների տեր բազմաթիվ մարդիկ, աշխատանքի անկում սկսվեց ամբիոններում, նաև հիասթափություն, անկազմակերպվածություն և այլն:

*
* *

Հանդիսավոր պայմաններում, 1983 թվականի նոյեմբերին, մենք նշեցինք կոնսերվատորիայի հիմնադրման 60-ամյա հոբելյանը: Մինչև այդ կազմակերպել և անց էինք կայրել այդ տարեկիցին նվիրված բազմաթիվ համերգ-ելույթներ, բոլորն անպայման կոնսերվատորիայի ստեղծման և անցած պատմական ուղու մասին ներածական խոսքով Երևանի համերգային բոլոր դահլիճներում, երաժշտական դպրոցներում, ուսումնարաններում: Այդ հոբելյանին նվիրված հոդվածներ տպագրեցին Հայաստանի գրեթե բոլոր թերթերն ու ամսագրերը: Ի դեպ, իմ արխիվում պահպանվել է «Երեկոյան Երևան» օրաթերթի 1983 թվականի նոյեմբերի 16-ի համարը, ուր զետեղված է Ռոմանոս Մելիքյանի և Կոնստանտին Սարաջյանի մեծադիր դիմանկարներով գրած իմ հոդվածը կոնսերվատորիայի հիմնադրման 60-ամյակի առթիվ:

Երևանում կազմակերպված համերգ-ելույթներից բացի կոնսերվատորիայի սաների համերգներ կազմակերպեցինք նաև Հայաստանի շրջաններում: Ղազարոս Սարյանը մասնակիցներից շատերին ելույթների տարավ Չանգեզուր, իսկ ես՝ Լենինական և Կիրովական, վաղօրոք զանգահարելով քաղկոմների քարտուղարներին, նրանց հետ պայմանավորվելով համերգների օրը և ժամը:

Լենինականի մատույցներում մեզ դիմավորեցին քաղաքի ղեկավարները, ոստիկանների մեքենաների ուղեկցությամբ հասանք հյուրանոց, որտեղ վաղօրոք բոլորի համար համարներ էին նախապատրաստվել: Ժամանածներին հրավիրեցին ճաշի և ընդհանրապես, մթնոլորտն անչափ ջերմ ու բարեկամական էր: Այս բոլորը կազմակերպել էր քաղկոմի առաջին քարտուղար Դոնարա Հարությունյանը:

Երեկոյան կայացավ համերգը, լավեցին հրաշալի ելույթներ, իսկ հանդիսատեսները արտակարգ ջերմությամբ էին ընդունում յուրաքանչյուր ելույթ: Հաջորդ առավոտյան մեզ նորից ռեստորան հրավիրեց տիկին Դոնարան, արտակարգ հյուրասիրությունից հետո նա մեզ ճանապարհեց Կիրովական: Կիրովականում մեզ ոչ ոք չդիմավորեց, ավելին, երբ տեղ հասանք, հյուրանոցում քաշքշուկներ

սկսվեցին (համերգների մասնակից ուսանողներից երկուսն անձնագրեր չէին վերցրել իրենց հետ), և ընդհանրապես, հյուրանոցի աշխատակիցները հանդուգն վերաբերմունք էին ցուցաբերում:

Ես հասկացա, որ քաղկոնի քարտուղարը, որի հետ մեր գալստյան մասին հեռախոսով պայմանավորվել էինք, կամ մոռացել էր, կամ էլ հարկ չէր համարել այդ հարցով զբաղվելու:

Հանոզվելով դրանում, ես կարգադրեցի մեկնել Կիրովսկանի Մ. Թավրիզյանի անվան երաժշտական ուսումնարան, այնտեղ համերգ տալ և ավարտից հետո, գիշերով, մեկնել Երևան: Գիշերվա ժամը երեքին տուն հասնելով՝ տեղեկացա, որ իր մահկանացուն է կնքել մեր ազգական և իմ մերձավոր բարեկամ Առնո Բարաջանյանը: Մահվանից երկու շաբաթ առաջ նա մեր տանն էր: Սիրով համաձայնեց նվագել մեզ համար և նստելով գործիքի առաջ, արտակարգ ներշնչումով կատարեց Սերգեյ Ռախմանինովի ստեղծագործությունները, այնպիսի վարպետությամբ, որ միայն իրեն էր հատուկ, նվագեց նաև իր հիանալի ստեղծագործությունները, որոնք իմ և իմ ընտանիքի անդամների ամենասիրելի գործերն են: Ընդամենը մի քանի-օր անց վատ էր զգացել և տարել էին հիվանդանոց, ու...

Առնոյի մահն ինձ վրա շատ խիստ ազդեց, ողջ գիշեր աչք չփակեցի, մտածում էի, վերհիշում մեր մանկությունը, պատանեկությունը, Մոսկվայի կոնսերվատորիայում ուսանելու մեր տարիները, մեր բարեկամությունը: Ես նրան հանճարեղ դաշնակահար և նույնքան էլ հանճարեղ կոմպոզիտոր եմ համարում, հիանալի շախմատիստ և ընդհանրապես հիանալի անձնավորություն ու անհատականություն, մի խոսքով՝ ՄԱՐԴ, որ քիչ է հանդիպում:

Այս խոսքերը ես արտաբերեցի նրա աճյունը հողին հանձնելուց հետո, երբ Առնոյի մերձավոր ընկերների ու բարեկամների մի խմբով հավաքվել էինք «Հրազդան» ռեստորանի առանձնասենյակում հոգեհայի:

Սակայն կյանքն առաջ է գնում... և մենք նախապատրաստվում էինք կոնսերվատորիայի 60-ամյա հոբելյանը օպերային թատրոնում հանդիսավորությամբ նշելուն, որի առիթով էլ ընդլայնված համերգ պետք է տեղի ունենար: Բազմաթիվ հյուրեր ժամանեցին Մոսկվայից, Լենինգրադից, Խորհրդային Միության բոլոր հանրապետու-

թյունների մայրաքաղաքների կոնսերվատորիաների ռեկտորներ, կոմպոզիտորներ, երաժշտական-հասարակական գործիչներ:

Հանդիսավոր երեկոյի կազմակերպման և համերգի անցկայման պատասխանատու և կարևոր գործը հստակ անցկայցնելու աշխատանքներում ինձ օգնում էին օպերային թատրոնի իմ բարեկամները և այլ աշխատակիցներ, թատրոնի բեմադրական մասի ղեկավարը, գլխավոր էլեկտրիկը, կապավորը և ուրիշներ, և մեզ հաջողվեց հստակ կազմակերպված անցկայցնել հորեյլանական երեկոն:

Մակայն կարևոր իրադարձությունը դեռ առջևում էր: Ըստ Մոսկվայի Պ. Չայկովսկու անվան և Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիաների ղեկավարությունների համաձայնության՝ պետք է մեր ուժերով երկու համերգ ունենայինք Մոսկվայում՝ նվիրված 60-ամյա հորեյլանին: Առաջինը՝ մեր ուսանողների ուժերով, երկրորդը՝ համաշխարհային ճանաչման, միջազգային մրցույթների հայ դափնեկիրների ուժերով: Ես ոչ միայն պետք է զբաղվեի այդ համերգի մասնակիցների ընտրությամբ, նրանց ունկնդրումների կազմակերպմամբ, այլ և ինքնաթիռի մոտ 100 տոմսի հայթայթմամբ, հյուրանոցներում նրանց տեղավորմամբ ու Մոսկվայի կոնսերվատորիայի Փոքր դահլիճում փորձերի անցկայցման հարցերով նույնպես:

Ինչևէ, երկու համերգն էլ մեծ հաջողությամբ անցան, պրոֆեսիոնալ բարձր մակարդակով: Դահլիճում ունկնդիրներ էին Մոսկվայի անվանի երաժիշտներ, կոնսերվատորիայի, Գնեսինների անվան ինստիտուտի պրոֆեսորներ, ուսանողներ, մոսկվաբնակ մեծաքանակ հայեր ու հայ ուսանողներ, երաժիշտներ, երգիչներ և մշակույթի, արվեստի գործիչներ: Մեր ուսանողներին ու մանկավարժներին ջերմությամբ էին ընդունում՝ բուռն ծափահարելով նրանց:

Մոսկվայից վերադառնալուց հետո տեղեկացանք, որ Մոսկվայի Պյոտր Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայի ռեկտորատը նամակ է հղել Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղարին, որի մեջ շատ բարձր է գնահատել մեր ուսանողների և մանկավարժների պրոֆեսիոնալ աննախադեպ բարձր մակարդակը՝ նշելով հորեյլանական համերգների հաջողությունները, ջերմորեն շնորհավորել էին Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի ղեկավարության:

նը: Այսպես մենք կազմակերպեցինք և անցկացրինք մեր հարազատ Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի հիմնադրման 60-ամյակին նվիրված տոնական միջոցառումներն ու համերգները 1983 թվականի նոյեմբերին:

Վերջին յոթ-ութ տարիների ընթացքում ինձ համար ամենաերջանիկ իրադարձությունն իմ երկրորդ թոռնիկի ծնունդն էր:

1991 թվականի սեպտեմբերի 6-ին իմ կրտսեր դուստրը՝ Հայկանուշը (Աննան) ունեցավ հրաշալի, արտակարգ մի աղջնակ, որին մենք Մարիաննա անվանակոչեցինք: Նա զարմանալի, իր տարիքին անհամապատասխան տաղանդավոր, գեղեցկուհի, գրավիչ աղջնակ է, որը մեր երջանկությունն ու ուրախությունն է:

Փոքրիկ Մարիաննան գերազանց հանձնեց Չայկովսկու անվան միջնակարգ դպրոցի ընդունելության քննությունները և այժմ գերազանց սովորում է: Ի դեպ, այդ դպրոցի դաշնամուրային բաժինն են ավարտել նաև և՛ Նատաշան, և՛ Անյան, և՛ Ջուդին:

*

* *

Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայում կրկնապատկվեցին լաբորանտների, տարբեր բաժինների քարտուղարների և այլ աշխատողների հաստիքները, որոնք այնքան էլ անհրաժեշտ չէին, որոնք ոչինչ չանելով միայն աշխատավարձ են ստանում:

Իրավիճակն ավելի վատթարացավ, երբ կոնսերվատորիայի ռեկտորի պաշտոնում Էդգար Հովհաննիսյանին փոխարինեց Տիգրան Մանուրյանը: Կոնսերվատորիան հայտնվեց անդունդի եզրին, ամեն ինչ փլուզվեց, ամենուր բարձիթողի վիճակ, անհասկացողություն, մարդիկ անարգել հասնում էին իրենց անարժան նպատակներին: իմանալով, որ անպատժելի ժամանակներում ենք ապրում: Հանդգնությունն ու անկարգությունները օրինական կարգավիճակ ստացան:

Պատահականություն չէ, որ կոնսերվատորիայում այսօր դա-

սավանդող մանկավարժների մեծամասնությունը «պրոֆեսորներ» են, իսկ դասավանդման որակը և նրանց աշխատանքի արդյունքները ոչ մի բնագրատության չեն դիմանում:

Բայց, փառք Աստծո, Մանուրյանի «գահակալությունը» երկար չտևեց. ընդամենը երեք տարի: Ռեկտորի պաշտոնն ստանձնեց Արմեն Սմբատյանը: Կարծում եմ՝ ավելի լավ է լինելու:

1997 թվականի հունիսի 10-ին լրանում է կոնսերվատորիայում իմ մանկավարժական գործունեության 50-ամյակը (1947 թ. հունիսի 1-ից): Կարծում եմ, քիչ ժամանակահատված չէ, ես բավականին գործ եմ կատարել և մաքուր խղճով հանգստի եմ գնում:

Իմ հաստատական որոշման համաձայն, 1997 թվականի հուլիսի կեսերին, ուսումնական տարվա ավարտից հետո, դիմում գրեցի աշխատանքից ազատվելու խնդրանքով: Երկու օր անց ինձ տեղեկացրին, որ հրապարակվել է ռեկտորի հրամանը, որտեղ շնորհակալություն է հայտնվում իմ երկարամյա բեղմնավոր աշխատանքի համար (50 տարի): Ավելի ուշ տեղեկացա, որ ինձ աշխատանքից չեն ազատում, այլ նշանակում են փողային գործիքների ամբիոնի խորհրդատու, ինչպես նաև թողնում են գիտական խորհրդի կազմում:

Ստիպված եմ համաձայնել, առավել ևս 1997 թվականի իմ շրջանավարտներից տաղանդավոր ուսանող Մուշեղ Պողոսյանը ասպիրանտուրա է ընդունվել և խնդրեց ինձ ղեկավարել, օգնել նրան ասպիրանտուրայի ուսման ընթացքում:

Այսօր արդեն 1997 թվականի մայիսն է և մենք Մուշեղի հետ հաջողությամբ անցանք անհրաժեշտ քանակի ստեղծագործություններ և նա արդեն երկու անգամ հանդես է եկել սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ՝ կատարելով ասպիրանտուրայի ուսումնառության առաջին տարվա լիարժեք ծրագրերը: Մենք արդեն ծրագրել ենք ասպիրանտուրայի նրա ուսումնառության երկրորդ տարվա ծրագիրը և շուտով կսկսենք պարապմունքները:

Բացի դրանից, շաբաթը երկու-երեք անգամ ներկա եմ լինում իմ աշակերտներ Յուրի Բալյանի և Արթուր Մխիթարյանի դասարանների պարապմունքներին, օգնում եմ խորհուրդներով, հաճախ պարապում ուսանողների հետ:

Իմ նոտային ամբողջ գրադարանը նվիրել եմ Բալյանին և Մխիթարյանին: Ներկա եմ գտնվում փողային գործիքների մասնագիտական բոլոր ստուգաբաններին և քննություններին, փակ երեկոներին և բայ համերգներին և ջանում եմ օգտակար լինել և՛ ուսանողներին, և՛ մանկավարժներին:

Վերապատմեց Վ. ԹՈՎՄԱՍՅԱՆԸ

ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ,
Կոմիտասի անվ. պետական
կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր,
Մ. Խաչատրյանի կյանքի ընկերուհի

ՄԱՐԻԱՆՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

...1947 թվականն էր: Հայֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ նվագախումբը իր փորձերն ու համերգներն ամռանն անցկացնում էր այն ժամանակ «Ֆլորա» այգում գտնվող ամառային համերգասրահում (այսօրվա կամերային երաժշտության համերգասրահի տեղում): Փորձում էին Արամ Խաչատրյանի դաշնամուրի և նվագախմբի Կոնյերտը: Մենակատարն էր Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի շրջանավարտ Մարիաննա Հարությունյանը և շուտով պետք է համերգով նշանավորվեր նրա պետական բնությունը: Դեռատի դաշնակահարուհին հանգստանում էր այգում գեղատեսիլ ծառերի ստվերում, երբ մոտեցավ նվագախմբի երիտասարդ երաժիշտներից մեկն ու ջերմորեն շնորհավորեց փայլուն կատարման համար: Այդ երիտասարդը սիմֆոնիկ նվագախմբի մենակատար շեփոբահար Միքայել Խաչատրյանն էր, որ Մոսկվայի կոնսերվատորիան ավարտելուց հետո աշխատելու էր հրավիրվել Հայֆիլհարմոնիայի նվագախմբում:

Նրանք դեռևս չգիտեին, որ ճակատագիրը նրանց միացնելու է և համատեղ երկար ու ձիգ մի կյանք են ապրելու: Մարիաննա Հարությունյանը վերհիշում է.

...Իմ ընկերներից Նելլի Դանիել-Բեկի հետ Արովյանով իջնում էինք (ես այն ժամանակ այդ փողոցում էի ապրում), երբ հանդիպեցինք մի երիտասարդի, որին ջերմորեն ողջունեց ընկերուհիս ու հետո էլ ծանոթացրեց: Եվ պատկերացրեք այդ ծանոթությունը Միշայի հետ մեր ջերմ փոխհարաբերությունների սկիզբը եղավ: Մեր հարաբերությունները վերաճեցին մեծ սիրո, որն էլ ավարտվեց ամուս-

նությանք: Ի դեպ, շատերին տարօրինակ էին թվում մեր հարաբերու-
թյունները, շատերն էլ խեթ էին նայում մեզ վրա: Բայց ես շատ երջա-
նիկ էի և երջանիկ եմ մինչև հիմա իմ ընտրության համար: Այսպիսի
անհատականություններ հազվադեպ են պատահում: Արտակարգ
կյանք ենք ապրել՝ ջերմ, համերաշխ, մեծ հարգանքով միմյանց
նկատմամբ: Նա եղել է իմ կյանքի ասպետը: Ես հյուրախաղերի մեջ
էի անընդհատ և շրջում էի քաղաքից քաղաք, երկրե-երկիր, շատ էի
սիրում նվագակցողի իմ համեստ աշխատանքը և երբեք չի եղել ջերմ
հանդիպումներից ու կարոտից բացի ուրիշ մի արտահայտություն
կամ առավել ևս կշտամբանք լսեմ: Նա մեծ հաճությամբ էր ինձ ճանա-
պարհում և դիմավորում և ուրախ էր, որ ես երջանիկ եմ: Իսկ ես շատ
երջանիկ էի իմ համերգներով: Հուզիչ պահ է երաժշտի համար, երբ
դահլիճը ծափերով է դիմավորում և էլ ավելի ջերմ ծափերով ուղեկ-
ցում բեմետն ու նորից հրավիրում, ստիպում բիս կատարելու: Միշտ
բարձր եմ գնահատել նվագակցողի պատասխանատու աշխատան-
քը և դրան վերաբերվել արտակարգ պատասխանատվությամբ: Ե՛վ
երգարվեստում, և՛ դաշնամուրային կատարողական արվեստում ես
կարող էի լինել առաջինների շարքում, բայց ոչ առաջինը, այդ իսկ
պատճառով էլ ինձ, ի վերուստ, վերապահված էր առաջատար-նվա-
գակցողի գործունեությունը և ես հպարտ եմ, որ հայ առաջնակարգ
բոլոր երաժիշտների հետ համերգներ եմ ունեցել շատ երկրներում ու
նրանց հետ հավասարապես բաժանել բուռն հաջողությունը և հան-
դիսատեսի սերը:

Հիշում եմ՝ Արամ Խաչատրյանի կոնցերտի կատարումը, երբ
նվագախմբում նստած էր նաև Միշան: Հաջողությունն աննախա-
դեպ էր, կարծես թե կանխորոշված էր, որ մենակատար պետք է
դառնայի, բայց նախախնամության ցանկությամբ ինձ համար նա-
խապատրաստված էր նվագակցելու բարդ ու դժվարին գործը, որը
դույզն-ինչ պակաս չէ մենակատարից, եթե ավելին չասենք: Իմ նվա-
գակցության արձագանքները միշտ էլ ուղեկցվել են բարձր և գեր-
բարձր գնահատականներով, հենց դրա համար էլ կյանքս նվիրել եմ
նվագակցությանը:

Ինքնագովություն չէ, սակայն նշեմ՝ արտասահմանյան հյուրա-
խաղերի ժամանակ շատ է պատահել, որ համերգից հետո շնորհա-

վորողներն ինձ ավելի շուտ են մոտեցել, քան մենակատարին: Երբեք չեմ մոռանա փայլուն ջութակահար Ռուբեն Ահարոնյանի հետ ունեցած բազմաթիվ համերգները, որոնք միշտ հատուկ փայլով էին անցնում: Այսօր էլ, երբ լսում եմ Բեթհովլենի ջութակի և դաշնամուրի Սոնատների մեր համատեղ կատարած ձայնագրությունները, զարմանում եմ, թե այդ ե՞ս եմ կատարողը: Գիտեք, որ Սոնատում գործիքները հավասարազոր են և լիարժեք հանդես են գալիս որպես մենակատարներ, առաջնային, երկրորդային այստեղ գոյություն չունի:

Ես ուզում եմ խոստովանել, որ կյանքս շատ երջանիկ է անցել, լուրջ, հաջող և այդ պատճառով էլ՝ երջանիկ եմ: Եվ եթե հին ընկերբարեկամները հանդիպման ժամանակ թնկթնկում, բողբոլում են, ես լսում եմ և աղոթում ու շնորհակալություն հայտնում մեր Տեր Աստծուն, որ այսպիսի ճակատագիր է նվիրել ինձ:

Միքայել Խաչատրյանը՝ ամուսինս, ինձ համար եղել է անթերի անձնավորություն: Եվ երբ կոնսերվատորիայում նրա կատարած աշխատանքները բարձր էին գնահատվում, ես միայն ուրախանում էի, որովհետև ես երբեք նրա աշխատանքային գործունեությանը չեմ միջամտել ու խանգարել, երբեք:

Երբեք կոնսերվատորիայի նրա աշխատասենյակին չեմ մոտեցել, համարելով, որ ինքը բոլորից ավելի լավ գիտե իր անելիքները: Համարում էի, որ դա է ճիշտը: Կարծում եմ, որ բոլոր մահկանացուները ինչ-որ թերի կողմեր պետք է ունենան կամ ունեն: Բայց ամուսնուս պարագային ես ձեռնպահ եմ մնում, որովհետև որպես ղեկավար աշխատող թե՛ կոնսերվատորիայում, թե՛ օպերային թատրոնում, նա անմնացորդ նվիրումով էր աշխատում: Մեր մեջ երբեք չի եղել սուտն ու կեղծիքը. ամեն ինչ փոխհասկացողությամբ, փոխադարձ հարգանքով, ավելին՝ սիրո մեծ զգացումով: Շատերը կարող են զարմանալ իմ սրտանց խոստովանությունից, որ ես բազմաթիվ թերությունների տեր եմ, իսկ նա՝ ոչ մի թերի կողմ չունի: Ճշմարիտ էր նրա գործը և հպարտանում եմ, որ այսօր զովեստի՛ խոսքեր եմ լսում նրա գործունեության մասին: Բարեկիրք էր, անձնագոհ ու նվիրված անմնացորդ թե՛ իր աշխատանքին ու գործին, թե՛ ընտանիքին ու շրջապատին:

Միշայի մասին, որպես հայր, պետք է նշեն, որ մեր երեխաների համար եղել է ամեն ինչ, բառացիորեն ամեն ինչ: Նրանց, ընդհանրապես դաստիարակության և հատկապես մասնագիտական դաստիարակության գործում առաջատարն ինքն է եղել: Միշտ տվել է անհրաժեշտ ու արժեքավոր խորհուրդներ, ուղեցույց եղել մեր գավակների կյանքում:

Ասում են՝ բնությունը հանգստանում է գավակների վրա: Այս առումով պետք է նշեն, որ մեր երկու գավակներն իրենց գործում բարձրակարգ մասնագետներ են: Իսկ մեր կյանքի երջանիկ կողմը Ջուդին է (Ջուլիետ Գալստյան - Վ.Թ.), որ միջազգային ճանաչման է արժանացել իր երգարվեստով: Սա այն դեպքն է, երբ ամեն ինչ ուզում ես փոխանցել սաներիդ և եթե այդ ամենը համընկնում է օժտվածության հետ, ուրեմն արդյունքն էլ գոհացնող է լինում, ինչպես Ջուդիի դեպքում: Արտակարգ նշանակություն ունի օժտվածությունը: Մաներին բոլորին նույնն ես ասում ու պահանջում, սակայն մեկի մոտ ստացվում է, իսկ մյուսի՝ ոչ: Ինչ-որ բան չի բավարարում, այն չէ: Ուրեմն, անձնական օժտվածության (չասենք՝ տաղանդի, դա հետո է արթնանում) գործոնը կարևորագույն նշանակություն ունի ընդհանրապես արվեստում, երաժշտության մեջ մասնավորապես:

Հպարտ եմ իմ սաների ձեռքբերումներով և ուրախ:

«Արվեստի վաստակավոր գործիչ,
Կոմիտասի անվ. պետական
կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր,
կոմպոզիտոր,

ԳԵՂՈՒՆԻ ՉԹՉՅԱՆ

Միքայել Խաչատրյանին ծանոթացա 1969-ի դեկտեմբերին, երբ մի հրաշալի խմբով, որ կազմել էր սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն, ուղևորվեցինք Լիբանան և Սիրիա: Ճիշտ է, որ ճանապարհորդելիս առավել ես բացահայտում մարդուն: Այդ օրերին էր, որ Մ. Վ. Խաչատրյանին ճանաչեցի որպես չափազանց բարի, շրջապատի նկատմամբ ուշադիր, համեստ, հավասարակշռված ու շատ բարեկիրթ անձնավորություն: Այնուհետև, կոնսերվատորիայում աշխատելիս, հայտնաբերեցի ինձ համար, որ նա հիանալի մասնագետ և հնուտ մանկավարժ է: Հիշում եմ մի դեպք, որը բացահայտեց նրան որպես լուրջ, բարձր պրոֆեսիոնալ, լայն երաժշտական հետաքրքրությունների անհատականությամբ: Նոր էի ավարտել իմ շեփոքի ու դաշնամուրի Սոնատը և Յուրի Բալյանի հետ այն փորձում էինք: Իմանալով այդ մասին՝ Միքայել Խաչատրյանը ամբիոնի նիստ հրավիրեց (փողային գործիքների ամբիոնի վարիչն ինքն էր) և խնդրեց մեզ նվագել Սոնատը ամբիոնի անդամների ներկայությամբ: Նպատակն էր՝ ծանոթացնել ամբիոնի անդամներին և ուսանողներին նոր ստեղծված երաժշտության հետ: Պետք է ասեմ, որ ես գրել եմ և այլ գործիքների բազմաթիվ Սոնատներ և փոքր ծավալի գործեր: Սակայն երբեք, ոչ մի ամբիոն այսպիսի նախաձեռնություն չի ցույաբերել: Միքայել Խաչատրյանի մեծ հետաքրքրությունը նոր գործի նկատմամբ փոխանցվում էր և ուսանողներին ու շրջապատին նրա մանկավարժական ձիրքի շնորհիվ: Այսպիսի ցույադրումները ամբիոնում խաղում էին իրենց դրական դերը: Ուսանողներն ավելի հաճախ էին նվագում հայ և ժամանակա-

կից այլ կոմպոզիտորների գործեր, որն իր հերթին նպաստում էր երիտասարդ երաժիշտների մասնագիտական զարգացմանը:

Ափսոս, որ ինձ չի վիճակվել լսել Մ. Խաչատրյան-կատարողին, որի մասին շատ կարծիքներ եմ լսել: Բայց փոխարենը վայելել եմ Միքայել Վահանովիչի մարդկային պարզությունն ու համեստություները, ժողովրդավարությունը, ինչ բարձր պաշտոն էլ զբաղեցներ: Օպերայի տնօրեն էր, թե կոնսերվատորիայի պրոռեկտոր՝ նրան դիմելը շատ հեշտ էր: Արագ, առանց որևէ քաշքշուկի լուծվում էին բոլոր հարցերը:

*Կոմիտասի անվ. պետական
կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր,
ուսումնական մասի վարիչ,
կլառնետահար*

ԼԵՎՈՆ ԲՐՈՒՏՅԱՆ

Ընկերական, բարեկամական, մասնագիտական հարաբերություններն իմ ու Միքայել Խաչատրյանի միջև շատ վաղ ժամանակներից են գալիս, ավելի սերտ աշխատանքային համագործակցությունը սկսվել է 1963 թվականից, երբ ես իմ աշխատանքային գործունեությունն սկսեցի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայում, դեռևս Մատենադարանի մոտ գտնվող հին շենքում: 1971 թվականին նրա մեծագույն ավանդով ու ջանքերի շնորհիվ կառուցված նոր շենք տեղափոխվեցինք և այդ օրվանից էլ անցել է մեր համատեղ աշխատանքային գործունեությունը: Ես՝ որպես ուսումնական մասի վարիչ, ինքը՝ որպես ուսումնական և գիտական գծով պրոռեկտոր: Մեր աշխատանքային, գործնական, մանկավարժական հարաբերությունները միշտ էլ բարձր մակարդակի են եղել՝ ազնիվ, միշտ փոխըմբռնմամբ, մտերիմ: Շատ հաճախ մեզ՝ Արամ Շամշյանի հետ միասին կանչում էր իր աշխատասենյակ և ասում. «Կոնսերվատորիայի ուղեղը»:

Միասին ենք մեկնել Բաքու Անդրկովկասյան հանրապետությունների փողային գործիքների մրցույթների՝ և՛ մասնագիտական և՛ կամերային անսամբլի դասարանի սաների հետ:

Երաժիշտ Միքայել Խաչատրյանին բոլորը գիտեն որպես առաջնակարգ, վիրտուոզ, արտակարգ գեղեցիկ ձայնի տիրապետող շեփորահարի և ես ավելացնելիք չունեմ, իսկ պրոֆեսիոնալ ղեկավար աշխատակից Միքայել Խաչատրյանն աչքի էր ընկնում առաջին հերթին իր կարգապահությամբ ու նիստուկացով, գիտելիքների անսպառ շտեմարանով և կոնսերվատորիայում բոլոր տեսակի աշխատանքներն ու հարաբերությունները միշտ էլ բարձր մակարդակի վրա էր պահում, մի խոսքով՝ մոսկովյան (այսինքն՝ մայրաքաղաքային) դպրոցի վառ ներկայացուցիչ:

Պրոռեկտորի պաշտոնավարությանը համատեղ ղեկավարում էր փողային գործիքների ամբիոնը և ամեն ինչ պահում մասնագիտական հիմքի վրա: Իսկ նրա աշակերտները, իրենց գործունեության բոլոր բնագավառներում միշտ էլ առաջին շարքերում են եղել: Միքայել Խաչատրյանի գործունեությունը մեծ ավանդ է հայ փողային գործիքների կատարողական արվեստի զարգացման բնագավառում և հիանալի օրինակ բոլոր սերունդների երաժիշտների համար:

Մրտացավ ղեկավար էր բոլոր ուսանողների նկատմամբ, ուսանողի հետ առնչվող բոլոր հարցերը նա լուծում էր հոգուտ ուսանողի և այդ իսկ պատճառով էլ հարգված ու սիրված էր նրանց կողմից:

Այսօր նրա խորհուրդների կարիքը մենք շատ ենք զգում:

« ժողովրդական արտիստ,
« արվեստի վաստակավոր գործիչ,
Կոմիտասի անվ. պետական
կոնսերվատորիայի պրոռեկտոր,
պրոֆեսոր, ջութակահար

ԱՐԱՄ ՇԱՄՇԱՆ

Միքայել Խաչատրյանի, Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայում նրա հետ համատեղ աշխատանքի իմ հիշողությունները, տասնամյակների տարիք ունեն: Առաջինը, որ ուզում եմ նշել, իմ անձնական զգայմունքները չեն, այլ բոլոր պրոֆեսորների, այն մարդկանց, ովքեր տարիներ շարունակ Միքայել Խաչատրյանի հետ են եղել, կողք կողքի աշխատել, հետևել են նրա գործունեությանը: Դրանք փողային ամբիոնի ծաղկման տարիներն էին, այդ ամբիոնում կարգապահության ու բարեկիրք փոխհարաբերությունների հաստատման տարիները: Այն դպրոցը, որ նա ստացել էր Մոսկվայի կոնսերվատորիայում, նրան հաջողվեց Չայկովսկու անվան բուհն ավարտելուց հետո այն ներդնել այստեղ և ոչ միայն մասնագիտական այլև հասարակական փոխհարաբերությունների կուլտուրան:

Միքայել Խաչատրյանն ուժեղ անհատականություն էր, անչափ խելացի, նա օժտված էր հստակ և խորաթափանց խելքով, ամեն ինչ հիասքանչ հասկանում և կարողանում է ամեն ինչ իր տեղը դնել: Փողային գործիքների ամբիոնում կարգապահությունը բարձր մակարդակի վրա էր: Ամբիոնն ամեն ինչում զգում էր ոչ միայն մասնագետ ղեկավարի ձեռքը և նրա զուտ մարդկային բարձրագույն բարոյականությունն ու հոգևոր հատկանիշները:

Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի պրոռեկտոր Միքայել Խաչատրյանն աշխատանքի էր գալիս բոլորից վաղ և մինչև աշխատանքային օրվա վերջը, որպես պրոռեկտոր՝ և մեկ վայրկյան աշխատանքային ժամերից անգամ չնվիրելով իր մասնագիտական

պարապմունքներին, որոնցով երեկոյան ժամերին էր զբաղվում իր մասնագիտական դասարանում, փողային գործիքների ամբիոնի գործերով: Նրա աշխատանքային օրն այսպիսով տևում էր 14 ժամ:

Կոնսերվատորիայում երկաթյա կարգապահություն գոյություն ուներ, նրա հետ վիճաբանելն անհիմաստ էր, որովհետև նա միշտ իրավայի էր: Սա բոլորին հայտնի էր, և բոլորն զգում էին նրա բարոյական և պրոֆեսիոնալ առավելությունը:

Իհարկէ, դրան նպաստում էր և ի պաշտոնն նրա առավելությունը, ամեն ինչ գումարվում էր իրար:

Միքայել Խաչատրյանն ստացել էր հիանալի կրթություն, բազմակողմանի զարգացած էր, խելամիտ: Նա մի սովորություն ուներ, որը ես մատնացույց էի անում և միշտ վիճում հետը: Որպես օրենք՝ ամեն երեկո քնելուց առաջ ժամերով կարդում էր ու կարդացածը վերլուծում: Հրաշալի գիտեր համաշխարհային, ռուս և հայ գրականության դասականների երկերը:

Գիտելիքների նկատմամբ անհագուրդ ուղեղի տեր էր: Մշտապես աշխատում էր ուղեղը լցնել գիտելիքներով: Ցավոք, այդ ամենն աչքերի օգնությամբ էին կատարվում, դրոնք էլ ժամանակից շուտ դադարեցին նրան ծառայելու:

Այժմ՝ զուտ անձնական զգացմունքներ. նա բարեկամ էր: Ամենալավ բարեկամը: Մի քանի տասնամյակ շարունակ նա կողքիս է եղել, միշտ միասին:

Օրն սկսվում էր սուրճով: Սպասում էր մինչև իմ գալը, և մենք վայելում էինք միասին առավոտյան սուրճը, որը կրկնում էինք կեսօրին: Այնքան էի ընտելացել նման ռեժիմի, որ երբ ժամանակավոր տեղափոխվեց օպերային թատրոն, որպես գեղարվեստական ղեկավար, ընդհանրապես դադարեցի սուրճ խմելուց, քանի որ այդ ծեսը նրանից բացի ոչ ոքի հետ հնարավոր չէր իրականացնել:

Իմ ընդհանուր տպավորությունները. հրաշալի, խելամիտ, ամեն ինչ հասկացող, արտակարգ պրոֆեսիոնալ անհատականություն և Միխայիլ Տաբակովի՝ Մոսկվայի կոնսերվատորիայի լավագույն շրջանավարտներից էր Միքայել Խաչատրյանը:

Ես նրան շատ եմ սիրում:

*Կոմիտասի անվ. պետական
կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր,
Անդրկոլկասյան հանրապետությունների
երաժիշտ կատարողների մրցույթի
դափնեկիր, շեփորահար*

ԱՐԹՈՒՐ ՄԵԻԹԱՐՅԱԼ

Տարիքի պատճառով Միքայել Խաչատրյանի կատարողական արվեստին ունկնդիր չեմ եղել: Ցավում եմ նաև, որ նրա կատարած ձայնագրություններն էլ մեծ քանակ չեն կազմում (Հանրային ուղիտյուն):

Փողային գործիքներ կատարող ցանկացած երաժիշտ, ով ծանոթ է եղել և առնչվել նրա հետ, անպայման պետք է հպարտության զգայում ունենա, որ ճանաչել, կամ համագործակցել է այդ բազմավաստակ, անկրկնելի արվեստագետի, երաժուական հասարակական գործչի, մտավորականի, մարդու հետ:

Մանկավարժ Միքայել Խաչատրյանը հայ փողային գործիքների կատարողական արվեստում երևույթ է և մեծ է նրա ազդեցությունը ընդհանրապես այդ բնագավառում:

Ես՝ Միքայել Խաչատրյանի ուսանողն եմ ասպիրանտը և հետագայում նաև գործընկերը, նրա հետ առնչվելույ և շփումներից հպարտ և երջանիկ եմ: Տեսել և զգայել եմ նրա հոգատարությունն ու վերաբերմունքը ցանկացած մարդու նկատմամբ՝ ուսանողի, թե դասախոսի և անծանոթի: Նրա հետ ամեն մի հանդիպում և շփում, դրական լիքեր ու զգայմունքներ էին հաղորդում դիմապինին և յուրաքանչյուր հարյի շուրջ գրույելիս զգայվում էր նրա մեծահոգությունն ու բազմավաստակ փորձի ու գիտելիքների անվերադարձ հաղորդելու, փոխանցելու, մի նոր բան սովորեցնելու պատրաստակամությունը: Երջանկություն եմ համարում նման մարդու ժամանակակից ու բարեկամը լինելը:

ՅՈՒՐԻ ԴԱԹՅԱՆ

Գեկտեմբեր, 1952 թիվ... Երևանի Օպերային թատրոնում դիրիժորների մրցույթ... 1-2-րդ փուլերը միասին: Ես 23 տարեկան եմ: Իմ դիրիժորական կատարողական արվեստը գնահատում են Միքայել Թավրիզյանը, Սուրեն Չարեքյանը, Ռուբեն Ստեփանյանը, Տաթևիկ Սազնդարյանը, Գոհար Գասպարյանը, ... դասատուս՝ Կոնստանտին Սարաջյանը և Գևորգ Բուդաղյանը: Առաջին փուլում Օպերային նվագախմբի հետ կատարում ենք Սկրյաբինի 1-ին Սիմֆոնիան: Առաջին մաս աշխատանք նվագախմբի հետ՝ 45 րոպե տևողությամբ: Նվագախմբի երաժիշտների թվում են, հատկապես փողային գործիքների նվագող պրոֆեսորներ, ֆլեյտահար Հայկ դասաբյանը, հորդյահար Սուրեն Ասոյանը, շեփորահար Միքայել Խաչատրյանը, ում հետ քայի մեծագույն հարգանքի զգայունը ոչ մի փոխհարաբերություն... Եվ նրանց ներկայության շնորհիվ ես մեծ ուժ զգայի իմ մեջ, նաև, որ այս հիանալի երաժիշտները, իրենց կամքով են ինձ օգնել: Եվ առաջին հերթին Միքայել Խաչատրյանը:

Ցանկացած նվագախմբում դիրիժորը (զլխավոր թե շարքային) երազում է իր ղեկավարած նվագախմբի առաջին շեփորահարը՝ մեծակատարը լավ տրամադրված լինի, չէ՞ որ պղնձյա փողային գործիքների ամբողջ խումբը գործիքները լարում է առաջին շեփորով, չէ՞ որ ներքին, անտեսանելի մի ուժ այդ երաժիշտներին, չգրված օրենքով մույնացնում է մեծակատար առաջին շեփորի հետ, այն էլ Սկրյաբինի 1-ին Սիմֆոնիան, որը առաջին անգամ էր կատարվում, այն էլ ոչ թե սիմֆոնիկ նվագախմբով, այլ Օպերային նվագախմբով: Եվ ես՝ իմ դիրիժորական գործունեության ընթացքում, միշտ հիշել և հիշում եմ իմ կյանքի առաջին մրցույթի օրը... Քանի-քանի ինձ նման երիտասարդներ են Միքայել Խաչատրյանի հետ բախտ ունեցել շփվելու, նրանից սովորելու և մույն նվագախմբում ստանալու նմանատիպ վերաբերմունք, ինչպիսին ստացա ես, կյանքիս

ամենապատասխանատու պահին: Հիշում եմ Ն.Ա.Ռիմսկի-Կորսակովի «Շեհերազադե»-ի կատարումը, որտեղ առաջին շեփորն է ստեղծագործության հիմնական տանողը, որոշիչ ուժը: Ինչպես չհիշեմ, երբ օպերային թատրոնում աշխատանքային երկրորդ տարում և «Շեհերազադե»-ի հետ միաժամանակ ներկայացվող Պյոտր Չայկովսկու «Իռլանդա» օպերայի ղեկավարումն էլ ինձ հանձնարարվեց: Թե կատարման համար ինչպիսի դժվարություններ է առաջադրում «Իռլանդա» օպերայի կատարումը, հայտնի է այն ղեկավարող դիրիժորներին և կատարող երաժիշտներին: Եվ թե որքան մեծ պատասխանատու նվագաբաժին ունի առաջին շեփորն այդ օպերայում... դա էլ է պարզ... Այնպես ստացվեց, որ հանրահայտ տեևոր Ուզունովն ու իր կինը՝ Գերդիևան Երևանում պետք է կատարեին «Իռլանդա» օպերայի գլխավոր դերերգերը: Միքայել Թավրիզյանը որոշեց, որ 23 ամյա ամփոքր դիրիժորին պետք չե փորձանքի մեծ գյել: Եվ հյուրախաղային առաջին ներկայացումն ինքը ղեկավարեց: Հիշում եմ, որ առաջին շեփորահար Միքայել Խաչատրյանը կես կատակ կես լուրջ, «Իռլանդայի» 6-րդ համարի շեփորների նվագաբաժինը կատարելուց հետո Թավրիզյանին ասաց. «Միքայել Արսենովիչ, գիտեք, որ Յուրայի մոտ այս կտորի ղեկավարումն ավելի լավ է ստացվում, չենք նյարդայնանում»: Հիշում եմ, որ Թավրիզյանը չզլացավ և հաջորդ ներկայացման փորձի ժամանակ, որը ես էի ղեկավարում, եկավ և ասաց. «Դե մի ցույց տուր տեսներք էտ ինչ ես անում, որ Միքայել Խաչատրյանն այդքան հեշտ է նվագում»:

Ահա մի ուրիշ դեպք, կապված Միքայել Խաչատրյանի հետ, մեր աշխատանքային համատեղ գործունեությունից: նրա մասնակցությամբ ներկայացնում ենք «Չիո Չիո Սան» օպերան: Երկրորդ գործողությունից հետո, ընդմիջմանը, դիրիժորական սենյակ ինձ մոտ են ներխուժում կոմպոզիտորներ Էդուարդ Բաղդասարյանն ու Ստեփան Չրբաշյանը.

- Յուրա, մեզ փրկիր,- ինձ մոտ էր Միքայել Խաչատրյանը, որն ակամա ներկա գտնվեց խոսակցությանը,- առավոտյան պետք է մեկնենք Մոսկվա, և եթե մեր ֆիլմի ձայնագրությունը չլինի (ֆիլմը «Ոսկե ցլիկն» էր) կորած ենք, «ԱՐՄԵՆՖԻԼՄ»-ն իր պլանը կտա-

պալի և կինոֆիլմը չեն ընդունի առանց երաժշտության: Միքայել Խաչատրյանը, որ ներկա էր այդ պահին, շատ լուրջ ասաց.

-Յուրա, գիշերը, ներկայացումից հետո գրում ենք, նվագախմբին ես կհամոզեմ...

Ամեն անգամ, երբ հեռուստատեսությամբ ցուցադրում են այդ ֆիլմը, հիշում եմ, թե ինչպես Միքայել Խաչատրյանը 70 հոգանոց նվագախմբին համոզեց նստել ձայնագրության և ամբողջ գիշեր մենք ձայնագրեցինք այդ երաժշտությունը: Ի դեպ, Միքայել Խաչատրյանն իրեն հասանելիք հոնորարը, որն այն ժամանակ բավականին մեծ գումար էր կազմում, տվեց իր հետ նվագող շեփորահարին (Յուրի Կիրակոսյան-Վ.Թ.): Նա Խաչատրյանի ուսանողն էր կոնսերվատորիայում և բնակվում էր հանրակացարանում...

Հետագայում էլ շատ եմ ներկա գտնվել ու ականատեսը եղել, թե Միքայել Խաչատրյանը, իր և մյուս բոլոր ուսանողներին ինչպես էր նեղ պահերին օգնում:

Օպերայի թատրոնի բոլոր աշխատակիցներով շատ ուրախացանք, երբ Միքայել Խաչատրյանին նշանակեցին Օպերային թատրոնի տնօրեն և գեղարվեստական ղեկավար: Միքայել Խաչատրյանի օգնությամբ և կազմակերպչական ղեկավարությամբ փայլուն կերպով բեմադրվեց, հետագայում մեր լավագույն ներկայացումներից, Վերդիի «Դոն Կառլոս» օպերան: Նույն մակարդակով նրա ղեկավարությամբ բեմադրվեց նաև Թաքթաքիշվիլու «Մինդիան», որի դիրիժորը նույնպես ես էի: Հիշում եմ, երբ մեզ՝ ինձ և Միքայել Խաչատրյանին, Թբիլիսիում ներկայացրին «Մինդիա»-ն, հետագա բեմադրության աշխատանքների ծավալի մասին պատկերացում կազմելու համար, նա ասաց.

- Յուրա, մեր բեմադրությունը ավելի լավը պետք է լինի:

Եվ երբ մեր թատրոնում բեմադրած օպերայի անդրամիկ ներկայացումն ավարտվեց, Օթար Թաքթաքիշվիլին նույն կարծիքն հայտնեց:

Հիշում եմ, երբ միքայել Խաչատրյանը կոնսերվատորիայի գիտական և ուսումնական գծով պրոռեկտոր էր, ինձ հրավիրեց իր մոտ ու առաջրկեց լուրջ գործ անել՝ ստանձնել ուսանողական նվագախմբի ղեկավարությունը: Սկսեցինք փորձերը: Կոնսերվատորիա-

յում փորձում էինք Պ. Չայկովսկու «Ռոմեո և Ջուլիետ»-ը, ներկա էր և Միքայել խաչատրյանը: Լսելուց հետո մա ասաց. «Առաջին անգամ հիշեցի Մոսկվայի մեր նվագախումբը, լարայինները այնպիսի ոգևորությամբ են նվագում, որ ես եմ ուզում նվագել»:

1950-ական թվականներին Հայաստանի պետական սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ հանդես եկավ առաջին հյուր դիրիժորը՝ հանրահայտ Նիկոլայ Անոսովը: Ինչպես միշտ մեր երաժիշտները համերգից հետո մոտեցան նրան և հարցրին, թե ով է մեր նվագախմբի լավագույն երաժիշտը, ակնկալելով փողային գործիք նվագող մեկ այլ երաժշտի անուն, սակայն որքան մեծ եղավ նրանց զարմանքը, երբ Նիկոլայ Անոսովը ասաց.

- Հայաստանի պետական նվագախմբում ինձ համար թիվ մեկ երաժիշտը Միքայել Խաչատրյանն է, որի հետ բախտ եմ ունեցել աշխատել մոսկվայում: Երաժիշտ, որը բացի գերազանց նվագելուց ունի մեծ կուլտուրա, բարեկրթություն:

Ալեքսանդր Դուլախանովը 50-ականներին եկավ Երևան և իր հայրենակիցներին պետք է ներկայացներ իր Առաջին սիմֆոնիան, այդ ժամանակ Միքայել Խաչատրյանն արդեն Օպերային թատրոնի նվագախումբ էր տեղափոխվել: Պետական սիմֆոնիկ նվագախմբի գլխավոր դիրիժոր Միքայել Մալունյանը մինչև համերգին մասնակցելու չհրավիրեց Միքայել Խաչատրյանին, կատարելու Առաջին շեփորի նվագաբաժինը, հեղինակը ոչ մի կերպ չէր համաձայնում համերգի կայանալուն:

Հայ բոլոր դիրիժորների կողմից, ովքեր բախտ են ունեցել աշխատելու Միքայել Խաչատրյանի հետ, ովքեր ավաղ մեր հետ չեն, ինձ իրավունք եմ վերապահում հայտնելու մեր մարդկային և երաժշտական խորին շնորհակալությունը, որ մեզ և երաժշտասերներին միքայել Խաչատրյանը նվիրաբերեց իր կատարողական բարձրագույն արվեստը:

Մ. Խաչատրյանի ծնողները՝ Հայկանուշ՝ Վահան Խաչատրյանների:

*Մ. Խաչարրյան
(1940-ականներ):*

*Գ.Ն. Թադևյան,
առաջին ուսուցիչը:*

СНК — СССР

ВСЕСОЮЗНЫЙ КОМИТЕТ
ПО ДЕЛАМ
ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

16 «*сентябрь*» 1944 г.

№ ПЭ *64/2*

Москва, Рождественка, дом 11

Р. Аветис

Отметка милиции о вы-
даче пропуска

МПТ 362

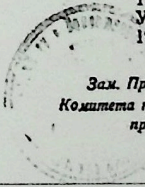
Форма № 1

Гос. Харатунян Михаил
Варанович
Ереван. Маркса Н кв 6

Всесоюзный Комитет по делам высшей школы при
СНК СССР извещает Вас, что Вы приняты в Москов-
скую Государственную Консер-
ваторию на III курс и предлагает
Вам прибыть для занятий в Москву к 25/12-44

Пропуск получите в Областном (Республиканском, Крае-
вом) Управлении милиции, предъявив настоящий вызов.

ОСНОВАНИЕ: Распоряжение СНК СССР от 24 июня
1944 г. № 13429-р и распоряжение Главного
Управления милиции НКВД СССР от 1 июля
1944 г. № 29/Я/13613

Зам. Председателя Всесоюзного
Комитета по делам высшей школы
при СНК СССР

[Handwritten signature]

Մոսկվայի Պ. Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայի ավագ կուրսերի
արտադրական սինֆոնիկ նվագախումբ:

Миле Хакатурену
таинтливому трубаду на
нашият о болетелуи акакаши.
Московскй Кемперветарше ст
праг. М. Стабанос

г. Москва 17. V. 1947.

КОМИТЕТ ПО ДЕЛАМ ИСКУССТВ при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
ИМЕНИ ГНЕСИНЫХ

Ул. Воровского, д. 20/26.

Телефоны: К 4-15-59, К 4-15-30

Москва, 10 февраля 1953 г.

Л. _____

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А.

М. ХАЧАТУРИЯН окончил Московскую Орден Ленина Государственную Консерваторию им. П. И. Чайковского по классу трубы профессора М. И. ТАБАКОВА. Он выступал по конкурсу на 80-летнем юбилее Консерватории.

Чрезвычайно талантливый, обладая прекрасным звуком, он проявил себя во время учебы с самой лучшей стороны.

Работа его с учениками дала блестящие результаты — он показал отличные данные, как педагог.

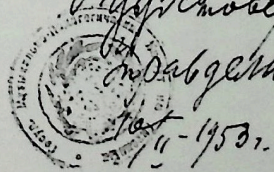
Доктор искусствоведческих наук

Профессор М. И. Табаков / М. И. ТАБАКОВ /.

Подпись профессора Табакова М. И.

И. И. Дурасов

подделали М. Е. Селиванов

КОМИТЕТ ПО ДЕЛАМ ИСКУССТВ ПРИ СНК СССР

МОСКОВСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ КОНСЕРВАТОРИЯ

им. П. И. ЧАЙКОВСКОГО

Москва, ул. Горького, 13.

Тел. К-3-20-60; К-5-74-13; К-5-51-10.

1947 г.

№ 1117

С П Р А В К А

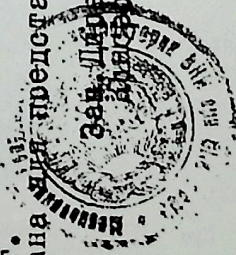
Дана ХАЧУТРЯНУ М.В. - студенту III курса Оркестрового факультета Московской Государственной Консерватории им. П.И. Чайковского в том, что ему разрешен отпуск с 10-го ноября по 15-е декабря 1947г. для участия в юбилейных торжествах в г. Ереван.

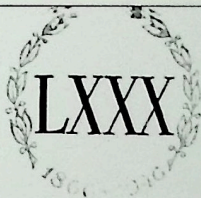
Тсн. Хачатурян должен быть в Москве не позже 20 декабря с/г.

Дана для представления по требованию.

Зав. Консерватории М.Г.

М.Г. Хачатурян

МУЗЫКАЛЬНАЯ НЕДЕЛЯ

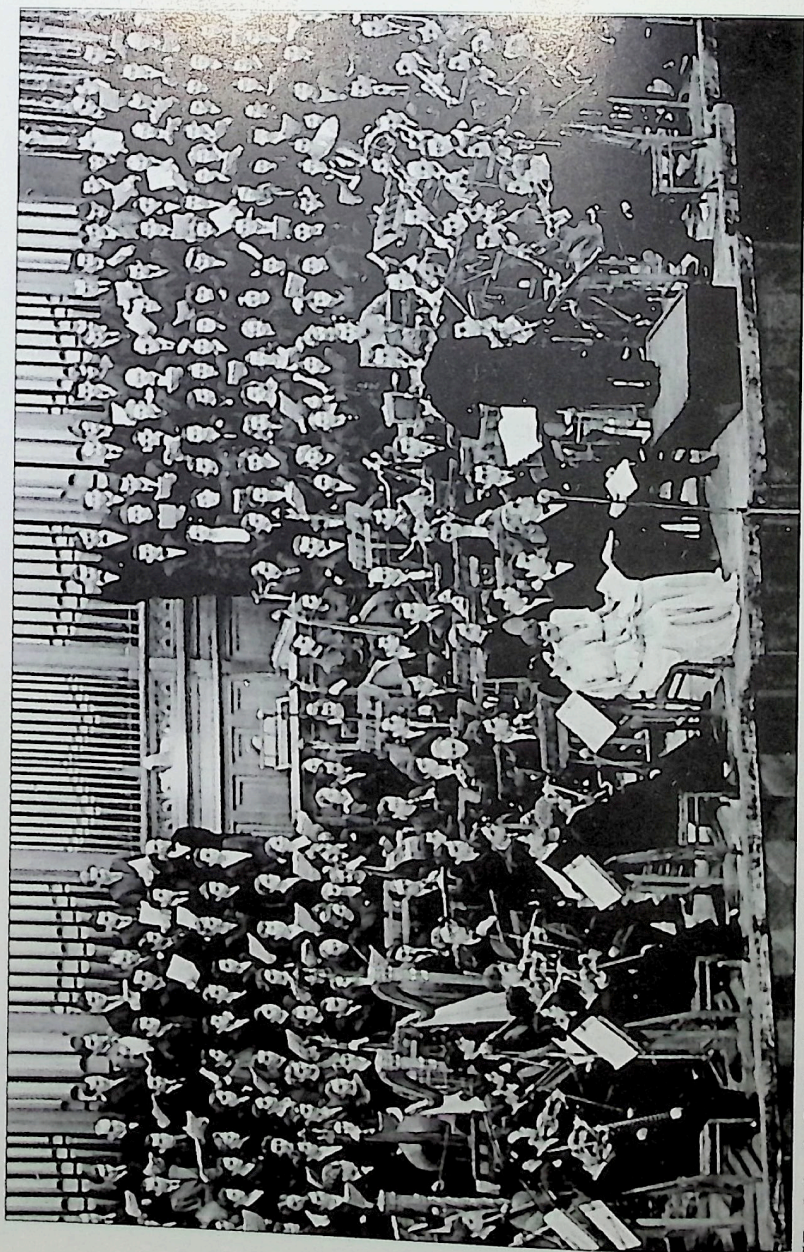
14-20 декабря 1946г.

ПОСВЯЩЕННАЯ
80-ТИ ЛЕТИЮ

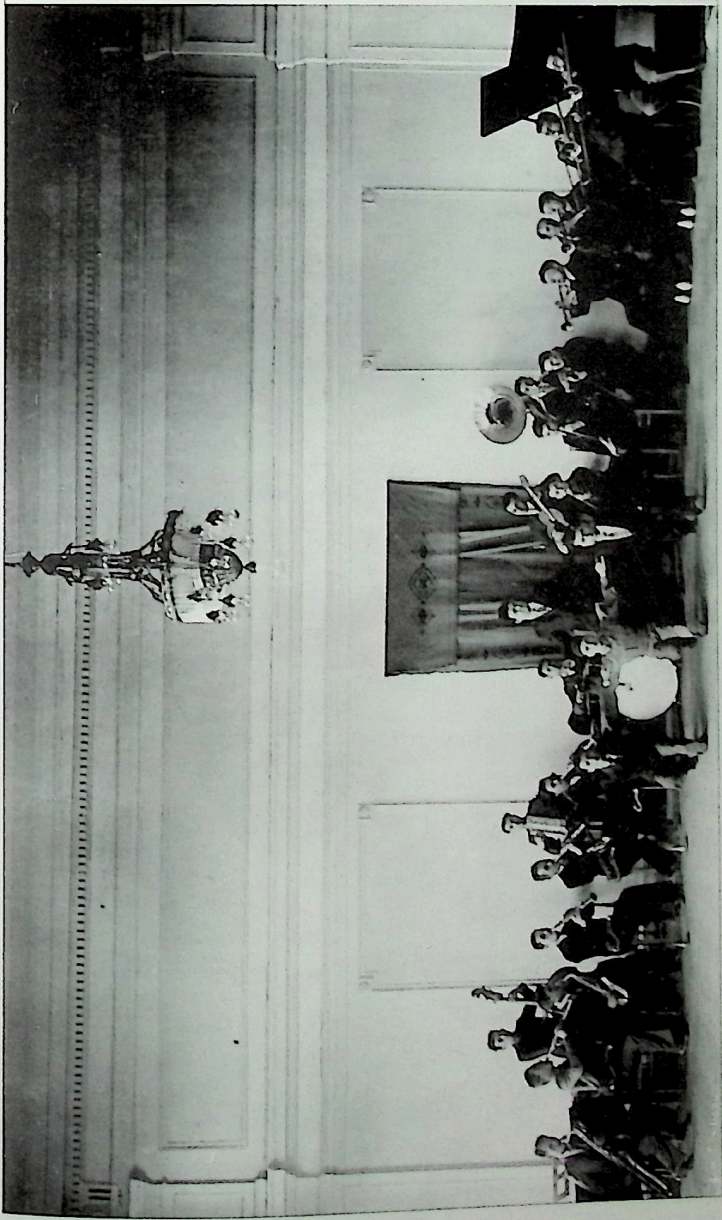
МОСКОВСКОЙ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ
КОНСЕРВАТОРИИ
ИМЕНИ
П. И. ЧАЙКОВСКОГО

*У. Клышарржян
(1950-ականներ):*

Մտակալի Պ. Չայկովսկու անվան նախնական դպրոցի 80-ամյակի հոբելյանական համերգը:

Հայաստանի Ձագ-նվագախումբը: Կենդրոնում՝ Յուլյա Վարդապետյան, նվագախմբի ղեկավար՝
Աննակարապետ: Շեփորահարներ՝ Մ. Խաչատրյան՝ Ա. Կարապետյան:

Մ. Խաչատրյանի դասարանը: Նստած. Գ. Կուզանով,
 Մ. Խաչատրյան, Կանգևած. չափից աց՝ Վ. Թովմասյան,
 Հր. Փոթիկյան, Ա Ահեմյան, Յու. Բայան, Ֆ. Մովսիսյան (1963 թ.):

Մ. Խաչատրյան
 1960-ականներ:

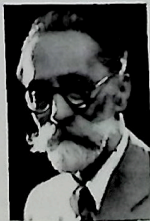
Առաջնեկի՝
 Նարաչայի հետ:

Հայր Գրիգոր

Տիտ Հազարյան, Михаил Веткович, старший преподаватель
Брянской Ув. Консерватории, первоначальное высшее
квалификация и серьезной музыкальной подготовки. Преподавал
музыкальные традиции русской церковной школы (окончил
Московскую Консерваторию в классу проф. Губакова) тов.
Хазарян, М. В. привнес в свои студенты хороший музы-
кальный вкус и отличные исполнительские навыки.
За года своей работы в Брянской Консерватории, тов. Хазар-
ян дал прекрасных вокалистов, в том числе Хазарян рекомен-
дуемых ему с лучшей стороны. За те же года тов. Хаза-
рян М. В. привнес большую работу по переложению для Труда
привлечением армянских композиторов, которые одобрили
оркестровый материал и привнес к переложению тов.
Хазарян, М. В. вложил исполнительным переложением труда в
оркестре тов. Тагир Оган и Бичян или Сисидорова.
Притом во внимание все вышеизложенное — считаю необходи-
мым и правдивым подтвердить тов. Хазаряна М. В. в должности
с тов. У. О. Вацянца.

Директор Ув. Консерватории
Арчакян, Каролен Арцис
Резибики, профессор

Дж. Карапетян

Կոմպոզիտորիկն Մարաշյանի բնութագիրը
Մ. Խաչատրյանին:

Дорогой Мина!

сейчас мы хотим разговаривать
с Влаж. Ал. Барковички. У него очень
интересный замысел. У меня будет
интересный балетный спектакль.

Кроме того внимательно взглянуть
Барковичкиного и великим попросить
его. Если ты не ~~внимательно~~ интересуешься
предложением, или лучше возмужать другое.

Кроме того [1] так как нет в городе
никого клавира - заказать кому и куда
сделать клавир. Это уезжать, которая
будет (всегда его) и клавир в другой
месте. [2] Выйти в рюкзак общения
с Барковички и немедленно заключить
с ним договор на кантате и др. др.

[3] В марте я буду в Гревале. Визит
важно будет не несколько дней Барковичкиго,
2-е мы все окончательно решим.

и [4] немедленно познакомиться о союзах
Хуфонкине.

Все оставшее рассказать тебе

Влаж. Ал. обильно
твои Аркадий 19²⁸/_{XII} 71г.

П Р И К А З

по Государственному ордену Ленина академическому театру
оперы и балета им. А. Спендиаряна

С о д е р ж а н и е:

24

июня

1970 г.

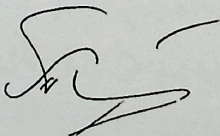
№ 226

у 2

Согласно приказа Министра культуры Арм.ССР за № К-117 от 16/У1-70 г. Заслуженного деятеля искусств Армянской ССР ХАЧАТРИАН Михаила Вагановича с 16 июня 1970 года назначить директором и художественным руководителем Государственного ордену Ленина академического театра оперы и балета им. А. Спендиарова с месячным окладом 400 рублей (худ.руководитель - 300 руб., 0,5 ставки директора - 100 рублей).

ЗАМ. ДИРЕКТОРА

Взр.ко: Н.г. ОК

МКАСЯН А.А.

Օպերային փարոսի գեղարվեստական ղեկավար՝ Ինժորին
Աշանախեղու որոշումը:

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Կ Ո Մ Պ Ո Ջ Ի Տ Ո Ր Ե Ե Ր Ի Մ Ի Ո Ւ Թ Յ Ա Ն
Վ Ե Ր Ջ Ի Բ Յ Ո Ր Ն

Армянская ССР

П РА В Л Е Н И Е

С О Ю З А К О М П О З И Т О Р О В А Р М Е Н И И

Երևան, Պ.Ս.Մրմարիի, փող. № 25
Հեռախոս 82-42-82, 82-87-61

Երևան, ւլ. Եսմիրյան 25
Ելեֆոն 82-42-82, 82-87-61

№ _____

16 մարտ 1971 թ.

Օ Տ Յ Վ

об и.о. профессора, художественном руководителе и дирижере
театра Оперы и Балета им. Спендиарова
ХАЧАТРЯНЕ Михаиле Вагановиче

Имя Михаила Вагановича Хачатряна пользуется в Армении сла-
вой великоленного солиста-трубача, отличного педагога, воспитав-
шего целую плеяду молодых талантливых музыкантов и неутомимого
деятели музыкального искусства.

Долгие годы М.В. Хачатрян отдал исполнительской деятельности
в лучших оркестрах Москвы (БСО Всесоюзного Радио, Гос. оркестр
Министерства кинематографии) и Еревана (Гос. симфонический ор-
кестр Армении, Гос. театр оперы и балета), неизменно выступая в
роли трубача-солиста.

М.В. Хачатрян имеет большие заслуги в пропаганде творчества рус-
ских советских и армянских композиторов, часто являясь первым
исполнителем их произведений. Его музыкальную одаренность, блестящую профессиональную школу отмечали такие выдающиеся совет-
ские дирижеры как Голованов, Мелик-Пашаев, Сараджев, Аносов,
Тавризян и другие.

Большим вкладом в методическую литературу является и
"Школа для трубы" М. Хачатряна, которая издана в 1970 году.

"УТВЕРЖДАЮ"

Министр культуры Армянской ССР

К. Б. УДУМЯН
"10" *марта* 1971г.

ДОГОВОР

г. Ереван

№ _____

от 9 марта 1971г.

Настоящий договор заключен начальником отдела музыкальных учреждений Министерства культуры Армянской ССР Тертеряном А.Р. с автором Хачатряном М.В.

1. Отдел музыкальных учреждений получает, а автор принимает на себя обязательство составить Сборник для трубы и валторны в объеме семь (7) печатных листов для учащихся старших классов детских музыкальных школ и музучилищ.

2. Автор обязуется сдать работу к 1 июня 1971г.

3. За указанную работу отдел музыкальных учреждений оплачивает автору гонорар в сумме семьсот рублей (700 руб.) одновременно в целом за сборник. После издания сборника отдел музыкальных учреждений принимает и učinяет окончательный расчет, согласно постановлению Совета Министров Арм.ССР от 20 декабря 1962г. № 474, приложение № 4 (помещенные в учебнике пьесы и концерты, не издававшиеся ранее, оплачиваются согласно существующим ставкам).

Окончательный расчет производится после издания сборника.

4. В случае непредставления к сроку или неприятия учебника предусмотренный выше гонорар не оплачивается.

Юридические адреса:

Отдел музыкальных учреждений - пр. Октябрия, 2

Автор - ул. Берекмютян № 8, тел. 58-26-35.

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА МУЗЫКАЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЙ МИНИСТЕРСТВА КУЛЬТУРЫ АРМ. ССР

А. Тертерян

ТЕРТЕРЯН А.Р.

А В Т О Р

М. В. Хачатрян

ХАЧАТРЯН М.В.

ОРДЕНА ЛЕНИНА
СОЮЗ КОМПОЗИТОРОВ СССР
Секретариат правления

кв. К-9, ул. Неждановой, дом № 8/10

Тел. 229-45-44, 229-35-21

116/78

„16“ Января 1978 г.

Директору Ереванского Оперного
театра

тов. ХАЧАТРЯН М.В.

Уважаемый Михаил Ваганович !

Секретариат правления Союза композиторов СССР приглашает Вас на торжественный вечер, посвященный выдающемуся советскому дирижеру Александру Шамильевичу Малик-Пашаеву.

Вечер состоится 22 января 1978 года в Москве в большом зале Всесоюзного дома композиторов.

Дорожные расходы и оплату гостиницы Армянское отделение Музфонда СССР берет на себя.

Первый секретарь правления
Союза композиторов СССР

М. Хренников
Т.ХРЕННИКОВ.

Տ. Խրեննիկովի նամակը Մ. Խաչատրյանին:

*Յու. Բալլյան,
Գ. Կուզմանով:*

*Մ. Խաչատրյանի
նախադրանքի համերգի
ծրագիրը:*

Уважаемый товарищ

ПРОГРАММА

I отделение

Ректорат Ереванской Государственной консерватории им. КОМИТАСА

приглашает Вас на концерт студентов класса

Доцента **М. В. ХАЧАТРИАНА**

в зале Гос. консерватории

Начало в 8 ч. вечера

- БАЛАКИРЕВ — Утро в лесу
- АРТУНЯНИ — Скерцо
- иер. ТОВМАСЯН ВАЛЕНТИН
- БЕМЕ — Концерт I ч.
- иер. АДЖЕМЯН АРМЕНИ
- ГАЛДИ — Концерт I ч.
- иер. АПРАКТИАН ФЕДИКС
- АРТУНЯНИ — Концерт
- иер. САРԶԻՍԻԱՆ ԵՐՄԵՅ
- ԼԻՍՏ — Как дух Лауры
- БЛАЗНОВ — Листок из альбома
- РАХМАНИНОВ — Весенние воды
- иер. МОВСЕСЯН ФЕДИКС

II отделение

- НЕСКИН — Концерт I ч.
- ХИЦЕЦИН — Соната I ч.
- иер. ПОТЯКИН ГРАЧИК
- ГЕНЦЕЛЬ — Арка Феста
- МЕСКИН — Концертное аллегро
- АРТУНЯНИ — Концертный соулжа
- ՊԵՂԵՐ — Ինքնակ
- иер. БАԼԻՆ ԵՐԵՄ

Малый зал

Дорогой товарищ!

Творческое Объединение
музыкантов-духовников ЦДРИ
приглашает Вас

в понедельник, 24 апреля 1967 года
на

ВЕЧЕР

«У НАС В ГОСТЯХ

МУЗЫКАНТЫ

ТВОРЧЕСКОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ

ДУХОВНИКОВ

АРМЕНИИ»

Вступительное слово -
и. о. профессора
Ереванской консерватории
М. В. ХАЧАТУРЯН

Вечер ведет
Заслуженный деятель искусств,
профессор
Г. А. ОРВИД

Начало в 6 часов 30 минут вечера

Показ учеников
класса трубы
М. В. ХАЧАТУРЯНА

О. Бём — Концерт

А. Хачатурян — Танец «Айша»

Исполняет

Тигран САРКИСЯН

В. Пескин — Концертное аллегро

А. Хачатурян — Танец

Исполняет

Феликс АЙРАПЕТЯН

А. Арутюнян — Концерт

Л. Сарьян — Серенада

Исполняет

Гурген САРКИСЯН

А. Гедикс — Концерт

А. Чеботарин — Концертная вьеса

Исполняет

Грачик ПОТИКЯН

Г. Томази — Концерт

А. Спендзаров — Колеблемая

А. Арутюнян — Два вокалина

Исполняет

дипломант Всесоюзного конкурса

Юрий БАЛЯН

Партня фортепиано -

Георгий КУЗАНОВ

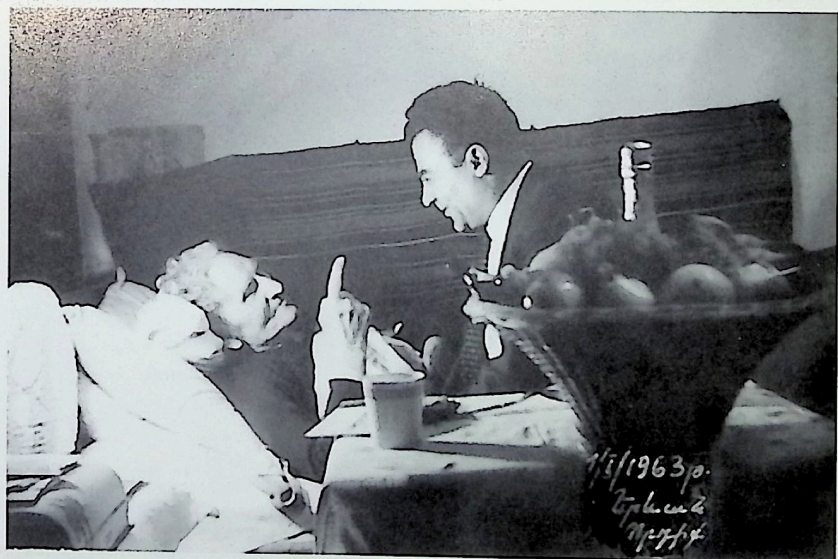
Концерт ведет

Галина ЩЕРБАКОВА

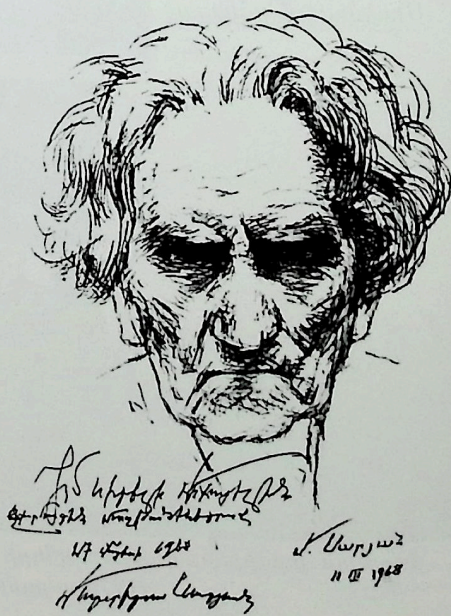
*Մուկիվայում կայացած Մ. Խաչատրյանի դասարանի փոնևական
համերգի ծրագիրը:*

*Փողային գործիքների կաբարտողների Համամիութենական մրցույթ
(1970-ականներ):*

Մ. Սարյանի հետ:

Ценным вкладом в музыкальную литературу для трубы является его переложения произведений армянских советских композиторов (А.Хачатряна, А.Арутюняна, Г.Бгизаряна и др.)

Получивший свое образование в Московской консерватории у одного из крупнейших мастеров советского исполнительского искусства—выдающегося солиста— трубача, профессора М.И.Табакова, М.В.Хачатрян создал в Армении собственную школу исполнительства, свидетельством которого является тот факт, что во всех оркестрах Армении и учебных заведениях играет и преподает ученики М.В.Хачатряна.

Энергичный, принципиальный, пользующийся высоким авторитетом в среде музыкантов М.В.Хачатрян много сил отдает организаторской деятельности, успешно возглавляя научную и учебную работу Ереванской консерватории, в должности проректора, а с июня 1970г.—художественным руководителем и директором театра оперы и балета им. Спендиарова.

Правление Союза композиторов Армении считает М.В.Хачатряна весьма достойным для утверждения в ученое звание профессора.

Председатель Правления
Союза композиторов Армении,

народный артист Арм.ССР

профессор

МИРЗОЯН Э.М.

Մրցումը Հ. Միրզոյանի բնութագիր-կարծիքը
Մ. Խաչատրյանի մասին:

Մ. Խաչատրյանը Հր. Փոթիկյանի հետ:

Մ. Խաչատրյանը Կ. Խաչատրյանի հետ:

Մ. Խաչատրյանը Է. Սաֆարյանի հետ:

Մ. Խաչատրյանը Վ. Տիրապետյանի հետ:

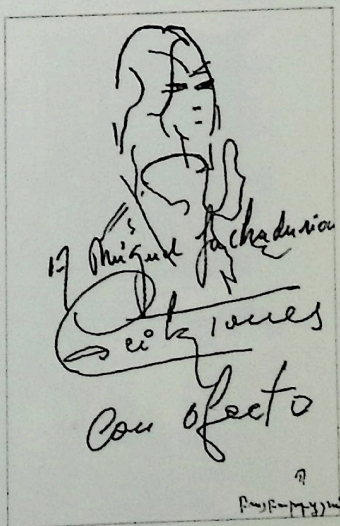
Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի գիտական խորհուրդը:
Կենտրոնում նստած՝ Ա Ամբակումյան, Մ. Խաչատրյան,
Ղ. Սարյան, Տ. Սազանդարյան, Հ. Տեր-Ղ'նդյան:

Զախից՝ Զ Բարսյան, Մ. Խաչատրյան, Հ. Ղասարյան,
Վ. Հովհաննիսյան, Յու. Բայյան:

Մ. Խաչատրյանը Լուսին Ամարայի հետ:

Լուսին Թորրիս:

Մ. Խաչատրյանի ղեկավարած պղնձյա փողային գործիքների քառյակը կոնսերվատորիայում: Չախից՝ Ռ. Հունանյան, Օ. Պապիկյան, Վ. Թովմասյան, Ա. Աճեմյան:

Ա. Աճեմյան, Հր. Փոթիկյան, Վ. Թովմասյան, դաշնամուրի մոտ՝ Արք. Հարությունյան, Մ. Խաչատրյան (սիրտական քննություն, 1967 թ.)

Մ. Խաչատրյանի դասարանը՝ 1965 թ., Գ. Կուզանով, Տ. Սարգսյան,
Ա. Աճեմյան, Գ. Սարգսյան, Կ. Խաչատրյան, Վ. Թովմասյան,
Հր. Փոթիկյան, Ռ. Գինեցյան, Ռ. Հունանյան:

Մ. Խաչատրյանի դասարանի շրջանավարդները:
Զախից՝ Վ. Թովմասյան, Ֆ. Մովսիսյան, Է. Բարսեղյան, Հր. Փոթիկյան
(ռադիոյի՝ հեռուստատեսության սիմֆոնիկ նվագախումբ):

Համամիութենական մրցույթի հանձնախմբի կազմը (1980-ականներ):

*Նսրած՝ Վ Այվազյան, Մ. Խաչատրյան, Հ. Մեսիայան,
կանգնած՝ Ս. Դադա՛, Վ. Դավթյան, Յու. Բայյան:*

Կոմիտասի անվան պերսիական կոնսերվատորիայի
պրոֆեսորադասախոսական կազմը: Նսրամ՝ Ս. Ղազարյան,
Գ. Թալալյան, Ղ. Մարյան, Հր. Բոգդանյան, Մ. Խաչատրյան,
Ա. Շամշյան, կանգնած՝ Ս. Խաչատրյան, Վ. Մոկացյան,
Հ. Սանդալչյան, Ջ. Գորգյան, Ա. Բոգդանյան (1976 թ.):

Ա. Արմենյան, Մ. Խաչատրյան:

Դարեր՝ Նարսիզայի հետ:

Դարեր՝ Աննայի հետ

Մ. Խուչարյան, Յու Հայրապետյան, Ա Սմբարյան:

*Մ. Հարությունյան, Ն. Խուչարյան, Զ. Գալստյան,
Ա. Խուչարյան, Մ. Խուչարյան:*

Մ. Խաչարյանը թռնուի ու՝ Մարիաննայի հետ:

*Մ. Խաչարյան,
Մ. Հարությունյան,
Ն. Խաչարյան, Ռոլի:*

В истории музыки есть немало имен выдающихся музыкантов, но особое место среди них занимают те артисты, которым было предназначено открыть нечто новое, доселе неизвестное, идти непроторенными путями к совершенству. Именно поэтому имя Михаила Вагановича Хачатряна, музыканта, совершившего переворот в исполнительском искусстве игры на трубе, в Армении, овеяно профессиональной славой. Ваган Тиратурян, Николай Хачатрян, Акоп Чепеян, Юрий Баян, Валентин Товмасян, Грачик Потюкян, Феликс Айрапетян, Феликс Мовсисян, Гурген Саркисян, Константин Хачатрян, Роберт Унанян, Виникиос Ованесян, Павел Мноян и многие другие последователи — ученики: трубачи, валторнисты, тромбонисты, тубисты с честью несут наставления и традиции игры на духовых инструментах своего великого педагога Михаила Вагановича Хачатряна.

На протяжении всей своей творческой биографии, начиная с работы в джаз-оркестре Армении, Гос. оркестре Армфилармонии, солиста оркестра Академического театра оперы и балета им. А. Спендиарова, в качестве зав. кафедрой духовых инструментов, декана оркестрового факультета, проректора по учебно-воспитательной и научной части Ереванской государственной консерватории им. Комитаса и директора и художественного руководителя театра оперы и балета им. Спендиарова, Михаил Ваганович Хачатрян покорял всех своим честным, безукоризненно профессиональным трудом.

Искусство великолепного трубача, озаренное романтической глубиной человеческих чувств, эмоционально насыщенное, напряженное по творческой мысли, отточенное по замыслу и художественному воплощению, покоряло слушателей.

Художник с переговыми взглядами, М.В.Хачатрян умел чутко уловить новые определяющие тенденции в исполнительском искусстве, обогатив замечательные традиции отечественной школы игры на гуховых инструментах.

М.В. Хачатрян оставил незабываемые образцы интерпретации основных сочинений репертуара для трубы. Но, как это бывает с истинными художниками, его исполнительские концепции (как и его мастерство) не сковывали других исполнителей и его учеников, не только потому, что эти концепции были неповторимы вне его искусства владения инструментом, но и потому, что всегда открывали новые художественные глубины, новые пути творческой мысли, новые горизонты и возможности выразительности звучания трубы. Именно эта сторона его исполнительского искусства еще многие десятилетия будет определяющим образом влиять на развитие гухового исполнительства, на поиск новых подходов к концептуальной стороне интерпретации.

По праву своего таланта заняв почетное место лидера, М.В. Хачатрян был одним из наиболее любимых слушателями трубачей Армении, ибо не только хранил ценнейшие заветы музыкальной культуры и исполнительского искусства, но и прокладывал пути к новому художественному видению мира и человека.

Его облик — облик артиста — проявлялся во всем: и в талантливом прочтении классических и современных произведений для трубы, и в чутком содружестве с композиторами, в творческом редактировании многочисленных пьес, и в передаче своего гигантского концертного опыта ученикам в Ереванской консерватории им. Комитаса, и в мудрых, неторопливых беседах о музыке и музыкантах, об исполнительском искусстве.

Валентин ТОВМАСЯН

Сегодня, 16-го декабря 1995 г. мне исполнилось восемьдесят лет. Возраст весьма почтенный и обязывает ко многому, и я решил написать воспоминания о моей очень трудной, но богатой событиями жизни.

Писать буду скромно, без преувеличений и фантазий правду и только правду.

Родился я 16 декабря 1915 г. в селе Шагриар Сардарпатского района в семье учителей.

Отец был заведующим школой и по существующим правилам наша семья жила в здании школы.

Я был третьим ребенком после сестры Эммы (1911 г.) и брата Александра (1913 г.).

Через два года после моего рождения, вернее, летом 1917 г., моих родителей перевели в школу села Кохп (на противоположном берегу реки Аракс).

Ранней весной 1918 г., в связи с наступлением турецких войск, мы были вынуждены уехать из Кохпа в Эривань.

Осенью 1918 г. от воспаления легких в возрасте 33-х лет скончался отец. Через 5 месяцев в марте 1919 г. родился мой младший брат, которого в память отца назвали Ваганом.

Семья наша - четверо детей, мама и бабушка остались без всяких средств к существованию.

Моя бедная мама была вынуждена работать учительницей кройки и шитья в детских домах Амеркома сначала в Ошакане (1920-22 гг.), а потом в Аштараке (1922-26 гг.). Здесь, в 1922 г. я начал учиться в школе.

Через четыре года детдом из Аштарак перебрали в Степанаван и мы переехали туда, где в 1929 г., окончив 7-летнюю школу, я поступил в сельскохозяйственный техникум.

В 1931 г. семья наша вернулась в Ереван. В 1933 г. я

окончил Ереванский сельскохозяйственный техникум и начал работать агротехником на зональной станции при Арм. ФАНе. Я всегда любил музыку и неслучайно с 1932 г. по вечерам я начал ходить на репетиции духового оркестра при летнем клубе (Մրշույնի ակումբ). Здесь я впервые взял в руки трубу. Так определилась моя дальнейшая судьба.

По мнению нашего капельмейстера Вагинака Ханзадяна я достиг определенных успехов и он настойчиво требовал, чтобы я поступил в музыкальное училище и совершенствовался в этой области.

Так, в конце лета 1935 г. я поступил в музыкальное училище при консерватории в класс трубы педагога Гугуша Тараяна¹, который в моей профессиональной жизни сыграл большую роль.

За 2-3 года я по общему признанию, сделал большие успехи и, когда в 1938 г. был объявлен конкурс по консерватории на лучшее исполнение произведений русских композиторов, мой педагог подготовил со мной концертный этюд Гедике.

Довольно удачно сыграв на конкурсе я удостоился III премии (150 р.). I премию получил пианист Арно Бабаджанян (300 р.), II премию - футляр для скрипки - получила Лена Лекгер, дочь прекрасного скрипача и педагога Д. Н. Лекгера².

До 1938 г. я работал в небольшом оркестре драматического театра им. Сундукяна, а летом 1938 г. меня пригласили

¹ Тараян Гугуш Рубенович (1898-43) в 1931 г. окончил Ереванскую гос. консерваторию по классу трубы у Вильгельма Шперлинга. С 1931 г. учился в Санкт-Петербургской консерватории по классу трубы у А.Б. Гордона. Г. Тараян в Ереванской гос. консерватории преподавал с 1931-43 гг. Солист гос. оперного симфонического оркестра Армении.

² Лекгер Дмитрий Николаевич (1896-1980) — скрипач, окончил Одесскую консерваторию (кл. Ф. Я. Ступке). В Ереванской гос. Консерватории, куда был приглашен из Кутаиси, преподавал с 1927-48 гг. с 1948 — преподаватель Львовской гос. консерватории. В Ереванской консерватории его учениками были: Грачья Богданян, Карен Костанян, Акоп Варданян, Зоя Петросян, Зузе Саркисян, Левон Мамиконян, Заре Саакянц.

в джаз-оркестр Айвазяна, где дирижером и солистом-трубачем работал замечательный музыкант Цолак Вартазарян¹.

Вскоре Цолак Вартазарян все свои сольные номера поручил мне, а сам только дирижировал.

Летом 1939 г. я окончил Музыкальный техникум и был зачислен на I курс консерватории.

Но с лета по осень мы готовились к декаде армянского искусства и литературы в Москве² и до середины октября я не посещал занятия, а после декады начались гастроли джаз-оркестра сначала в Сухуми, Ялте, Одессе, потом в Киеве, Харькове, Львове и других городах — до самой весны 1940 г., так что я успел сдать только 2-3 экзамена за I курс консерватории. Город Львов недавно был присоединен к Советскому Союзу и там все было очень дешево. Мне удалось купить инструмент (который, как потом выяснилось, оказался не трубой, а флюгельгорном), костюм, обувь и подарки семье.

В июне 1940 г. меня вызвал к себе ректор консерватории Константин Соломонович Сараджев³ и сказал: "Тебе в

¹ Вартазарян Цолак Мартиросович (1910-1944), трубач, дирижер. В 1932 окончил Ереванское музыкальное училище (кл. Г. Тараяна), 1932-1936 гг. учился в Московской консерватории (кл. М. Табакова). В 1937 — солист оркестра театра оперы и балета им. Спендиарова, преподаватель муз. училища и консерватории. С 1938 солист и дирижер джаз оркестра Армении.

² С 20-го по 29-ое октября 1939 г. в Москве состоялась декада Армянского искусства и литературы с участием симфонического оркестра, хора и солистов гос. театра оперы и балета (дир. К.С. Сараджев, М.А. Тавризян, Г.Е. Будагян) хормейстер В. Никольский, Гос. струнный квартет им. Комитаса (А. Габриелян, Н. Балабян, М. Терьян, С. Асламазян), Гос. ансамбль песни-пляски Армении (худ. рук. Т. Алтунян), Гос. джаз-оркестр Армении (худ. рук. А. Айвазян), ансамбль народных инструментов Армении (худ. рук. Ш. Тальян), ансамбль восточных инструментов радиокомитета Армении (рук. А. Мерангулян)

³ Сараджев (Сараджян) Константин Соломонович, (1877-1954) — сов. дирижер, педагог, крупный муз. деятель. Нар. арт. Арм. ССР (1945), Герой Труда (1921). Ок.Моск.конс. (1898). Работал дирижером в Саратове, Ростове-на-Дону. Возглавлял ГИТИС (1922-24). Проф. Моск. конс. (1922-35) В 1935-39 гг. дирижер Арм.театра оперы и балета. В 1936-37, 1940-1954 директор Ереванской консерватории. Его дирижерская техника отличалась высоким профессионализмом и выразительностью.

Ереване делать больше нечего. Ты должен поехать поступать в Московскую консерваторию в класс профессора Табакова¹.

К. С. Сараджев, понимая мое тяжелое материальное положение, оформил мне командировочные дорожные расходы, суточные на две недели и дал письмо на имя Табакова.

Приехав в Москву в августе, я готовился к приемным экзаменам по специальности и довольно удачно сыграл Концерт № 1 Брандта², этюд и гамму ре-бемоль мажор.

После экзаменов заведующий кафедрой духовых инструментов Сергей Николаевич Еремин³ стал объявлять результаты. Дойдя до моей фамилии он объявил: "Мы Вас зачисляем на II курс с оценкой "отлично", но вы обязаны до 1-го января сдать все экзамены за I курс.

Это было такой неожиданностью, что я долго не мог прийти в себя и ничего не мог ответить.

Мне удалось получить место в общежитии консерватории в Дмитровском переулке в самом центре Москвы (между Петровкой и Пушкинской улицей, недалеко от МХАТа). Так что ходил в консерваторию пешком за 10-15 минут.

Постоянной работы найти я не смог, так что жил на свою небольшую стипендию и очень усердно занимался. Мой профессор счел необходимым задавать мне произведе-

¹ Табаков Михаил Иннокентьевич (1877-1956) — сов. трубач, педагог, засл. деят. иск. РСФСР, доктор искусствоведения. Трубач-виртуоз, считался лучшим исполнителем партии трубы в произв. Вагнера и Скрябина. Профессор Моск. консерв. и ин-та им. Гнесиных. Среди учеников: Г. Орвид, Т. Докшицер, С. Еремин, Л. Юрьев и др. Автор пособий, сборников пьес, переложений для трубы.

² Брандт, Василий Гергиевич (Карл Вильгельм, 1869-1923) — сов. трубач, педагог. По национальности немец. В 1890-1904 гг. работал в оркестре Большого театра (с 1895 г. солист. С 1900 преподавал в Московской, в 1912-23 в Саратовской консерватории. Автор популярных сочинений для трубы (этюды, пьесы и др.).

³ Еремин, Сергей Николаевич (1903-75) — сов. трубач, педагог, засл. деят. иск. РСФСР, ученик М.И. Табакова. В 1928-35 солист симф. орк. Моск. фил., в 1928-47 одновременно орк. Большого театра. Концертировал как солист и ансамблист. II премия на Всес. конкурсе муз.-исполнителей (1935). С 1932 г. преподавал в Моск. конс. (с 1939 профессор). Среди учеников — Ю.А. Усов.

ния классиков: Бах — Ария, Гендель — VI соната для скрипки, концерт для гобоя, Моцарт — Ария все преложении и другие произведения, которые я играл весь первый семестр 1940-41 учебного года. Они мне помогли улучшить дыхание, расширить диапазон, добиться ровного во всех регистрах широкого, красивого звучания и, конечно, хорошо усвоить классический стиль, что мне очень помогло в дальнейшей исполнительской и педагогической деятельности.

Никогда не забуду случай, когда К. С. Сараджев, в ту зиму будучи в Москве, нашел время зайти в класс Табакова, послушать меня. Он был очень доволен моими успехами и дал мне кое-какие советы.

Так, усердно занимаясь до конца учебного года, я сдал все экзамены за I и II курсы. Но вот однажды, в воскресное утро, в 6 часов, в общежитие явились работники военкомата, разбудили всех ребят и заявили, что началась война с Германией, мы должны пойти в военкомат и разнести по всем районам извещения о призыве в армию. Это было 22 июня. Начались ужасные дни, дежурства по ночам на крыше общежития, трудности с продуктами и т.д.

Через некоторое время получил письмо от мамы. Она писала, что и старшего брата Сашу призвали в армию (младший брат Ваган служил с 1939 года в Киеве и уже участвовал в финской войне) и просила приехать в Ереван, тем более, что она болела.

Мне пришлось пойти в военкомат, объяснить все и получить разрешение о выезде в Ереван.

Получив разрешение военкомата, я с огромным трудом купил билет на поезд Москва-Ереван и на следующий день выехал из Москвы. Поезд был переполнен, о сне в поезде не могло быть речи и мне пришлось четверо суток в сидячем положении ехать до Еревана.

Приехав домой, я застал маму в тяжелом положении.

Она болела, страшно переживала за моих братьев. Но прошло время и она постепенно поправилась.

Я устроился на работу в Симфонический оркестр Армфилярмонии и мы стали кое-как жить, нуждаясь в самых необходимых вещах.

Прошло несколько месяцев и однажды в наш старый дом пришла женщина, сказала, что она пианистка из Ленинграда, будет играть с оркестром концерт для фортепиано и трубы Д. Шостаковича и, что Цолак Вартазарян посоветовал ей обратиться ко мне. Я с удовольствием согласился и она оставила мне партию трубы, чтобы я ознакомился. Через два дня начались репетиции с Симфоническим оркестром, а в конце недели мы выступили в концерте. Успех был большой, нам долго аплодировали, знакомые и незнакомые сердечно поздравляли меня с успешным сольным исполнением.

В военные годы в Ереван переехало очень много известных людей — академики, крупные музыканты (Игумнов и др.) и вообще, музыкальная жизнь процветала в оперном театре и филармонии: переполненные залы, интересные постановки и концертные программы, известные на весь мир музыканты, дирижеры, певцы и певицы приезжали к нам на гастроли.

Зимой 1942 г. М. А. Тавризян¹ пригласил меня в оперный оркестр. Условия здесь были лучше и я согласился. В те годы, в оперном театре было много новых, интересных постановок армянских, русских, западно-европейских опер и балетов.

В 1943 г. Тавризян поставил оперу Мейербера "Гугеноты". Для первой трубы в этой опере была очень трудная, ин-

¹ Тавризян Михаил Арсеньевич (1907-1957) — арм. дирижер, ученик А.Гаука. Нар. арт. СССР (1956). Гос.премия СССР (1946, 1951). С 1935 дирижер, с 1938 гл. дирижер, с 1945 худ. рук. Ер. театра оперы и балета. Осуществил ряд первых постановок на сов.сцене опер арм.композиторов ("Ануш" Тиграняна, "Герония" А. Степаняна). Выступал как симф. дирижер.

тересная партия и, в частности, большое соло (цыганский танец), где нужна блестящая техника. На генеральной репетиции после моего исполнения концертмейстер оркестра Саак Артемьевич Хорозян встал, крикнул "браво", за ним весь оркестр встал и начал аплодировать мне.

Это было очень приятно. Редко бывает, чтобы оркестр так высоко ценил своего коллегу. В дальнейшем, у меня были такие же случаи, но об этом потом.

Через год, в 1944 г. проходила декада Музыкального искусства Закавказских республик в г. Тбилиси. Наш оперный оркестр исполнял только симфонические произведения А. Хачатуряна, А. Степаняна, К. Закаряна, А. Бабаджаняна, А. Арутюняна, Э. Мирзояна и других.

Самым лучшим, по общему признанию, было исполнение Симфонии № 2 Арама Хачатуряна. У первой трубы в этой симфонии очень трудная, но интересная и благородная партия. Дирижер М. Тавризян считал, что у меня эта партия получается блестяще. После исполнения симфонии многие артисты оркестров Тбилиси и Баку пришли поздравить меня, хвалили, восторгались, а один из них сказал Тавризяну: "Все наши музыканты считают, что ваши оркестранты должны встать на колени перед вашим первым трубачом".

А после исполнения симфонии Аро Степаняна композитор Шапорин сказал: "Это не симфония, а концерт для трубы с оркестром".

По общему признанию, армянский симфонический оркестр на этой декаде занял первое место. Мы вернулись в Ереван с большой победой.

После окончания войны, в августе 1945 г. я получил извещение о том, что мне нужно быть к 1 сентября в Московской консерватории для продолжения учебы, и вот я опять в родной, любимой консерватории продолжаю учебу.

В октябре 1945 г. в Большом театре был объявлен конкурс в группу трубачей. С согласия Табакова, я участвовал

в конкурсе вместе с Тимофеем Докшицером¹ и еще тремя трубачами:

На следующий день были объявлены результаты. Из всех участников прошли двое: Докшицер — на партию I-го корнета и я — на партию II трубы. Но когда я об этом сообщил Табакову, он сказал: "Нет, Вы не второй трубач, я Вам не советую соглашаться". И, хотя уже в Большом театре висел приказ о моем назначении, я был вынужден отказаться от работы.

Через три дня меня пригласили в Большой симфонический оркестр Всесоюзного Радио и предложили партию первой трубы. Оказалось, что в жюри конкурса в Большом театре сидел директор оркестра, я ему очень понравился и он предложил Голованову² взять меня без конкурса в Большой симфонический. Я, конечно, согласился и начал работать с Головановым. Репетиции и концерты происходили в Колонном зале и это было мне очень удобно, почти рядом с моим общежитием.

В середине ноября 1945 г. в Москву приехал представитель Министерства культуры Армении с письмом на имя ректора Московской консерватории Виссариона Яковлевича Шебалина³, в котором министр просил разрешить мне выехать в Ереван на две недели для участия в концертах и спектаклях, посвященных 25-летию установления Советской власти в Армении. Мне пришлось отпроситься у Голованова и выехать в Армению.

¹ Докшицер Тимофей Александрович (1921) трубач- виртуоз, педагог. Лауреат Всес.конк., Всемирного фестиваля мол. и студ. В Праге (1947), засл. арт. РСФСР. Ученик, позже асс.проф. Табакова, проф. Моск.консерв. С 1945 — солист, а в 1957-59 гг. дирижеор оркестра Большого театра СССР.

² Голованов Николай Семенович (1891-1953) сов.дирижер, пианист, композитор, педагог. Нар.арт. СССР. Гл.дирижер Большого симф.оркестра Всесоюзн. радио, с 1948 г. гл.дирижер оркестра Большого театра.

³ Шебалин Виссарион Георгиевич (1902-1963) сов.композитор, педагог, обществ. деятель., Нар. арт. СССР., доктор иск-ведения. Уч-к. Н.Я. Мясковско-го. Автор оп. "Укрощение строптивой", проф., а в 1942-48 гг — ректор Моск. консерватории. Среди учеников: С. Губайдулина, А. Пахмутова, Т. Хренников, К. Хачатурян.

Приехав в Ереван, я активно включился в подготовительную работу к юбилею. По утрам шли репетиции симфонического оркестра, а вечерами я играл наиболее ответственные спектакли в театре. 29-го ноября, в день юбилея, состоялся Симфонический концерт, в программу которого входили II симфония и "Песня о Сталине" А. Хачатуряна (очень трудная, но интересная поэма) и др. произведения.

Перед концертом выяснилось, что нет второго трубача (Шуры Хачатряна)¹. Дирижер концерта М. А. Тавризян послал к нему домой одного из артистов оркестра. Вернувшись, тот рассказал, что он тяжело болен.

Партию третьей трубы играл мой ученик Ануш Григорян, которому в течении всего концерта я указывал, где играть партию II трубы, где — III трубы. Так мы с Анушем сыграли вдвоем Вторую симфонию за троих.

После исполнения Второй симфонии ко мне подошли Арам Ильич Хачатурян с женой, композитором Ниной Макаровой², сердечно поздравили, очень хвалили, много сказали лестных слов. Арам Ильич сказал, что в Москве партию первой трубы играют двое, т.к. партия трудная и очень утомляет. Потом он спросил почему в IV части симфонии играли два трубача вместо трех? Я скромно ответил, что с самого начала мы играли вдвоем. Он очень удивился и опять сказал много лестных слов.

В начале декабря я вернулся в Москву и продолжил учебу, готовился к зимним экзаменам, одновременно работая в Большом симфоническом. Кстати, у Голованова мы, кроме репетиций и еженедельных концертов в Колонном зале, много записывали (в доме Звукозаписи, на Никитской ул.) и за это, кроме основной зарплаты, мы ежемесячно получали

¹ Хачатрян Шагриман — трубач, педагог, засл. арт. Арм. ССР. Солист оркестра Ер. Театра оперы и балета.

² Макарова Нина Владимировна (1908-1976) композитор, уч-ца. Н. Мясковского. Автор ряда опер, кантаты, симфонии, инстр. произв., музыки к драм. спектаклям.

по тем временам довольно хорошие деньги (6 рублей за минуту).

В Москве, я работал с замечательными дирижерами: Головановым, Александром Ивановичем Орловым¹ и другими.

Работа в Большом симфоническом оркестре Всесоюзного радио (БСО) дала мне очень многое — ознакомление с большим количеством музыкальной оркестровой литературы — симфониями, операми русских и западно-европейских композиторов, оркестровый-исполнительский опыт, уверенность, смелость и т.д.

Однажды, на генеральной репетиции во время исполнения увертюры к опере "Парсифаль" Вагнера, где очень трудная партия трубы и ответственные сольные фразы, после последнего соло, я во второй раз удостоился аплодисментов оркестра. Здесь оркестр стоя аплодировал с криками "браво", и я был очень тронут и горд, что артисты такого оркестра высоко оценили мою игру.

На зимней экзаменационной сессии 1945-46 учебного года я по всем предметам получил отличные оценки, кроме одного: по немецкому языку я получил "удовлетворительно". Дело в том, что из 15 человек в нашей группе 14 были евреи - скрипачи, альтисты, виолончелисты, а для них немецкий язык был почти родной, а для меня этот язык был не очень приятен, тем более после Отечественной войны. В дальнейшем эта "тройка" имела очень важное значение.

Пришлось мне последовать примеру моих товарищей, студентов — армян, которые заблаговременно освободились от немецкого и изучали русский язык как иностранный. Секретарша нашего оркестрового факультета Любовь Васильевна посоветовала мне написать подобное заявление, дала мне бумагу и ручку, но когда я написал заявление, она

¹ Орлов Александр Иванович (1873-1948) дир., педагог. С 1930г. возглавлял Большой симф. оркестр Всес. радио., проф. Киевской консерватории. В числе учеников — Н. Рахлин.

внимательно прочла и сказала: "Дай бог русским так правильно писать по русски, попроси своего товарища Карапетяна, пусть он напишет за тебя". Я так и сделал и через день был избавлен от изучения немецкого языка.

1946 год для меня был богат интересными событиями. Некоторые из них особенно запечатлелись в моей памяти.

В последних числах апреля выяснилось, что 7 мая, в День Радио, назначен концерт в Колонном Зале БСО, в тот же день в Большом Зале консерватории назначен концерт старшего производственного оркестра консерватории. В обоих оркестрах я играл партию первой трубы. Я был вынужден обратиться к дирижеру консерваторского оркестра проф. Аносову¹ с просьбой заменить меня. Но на следующий день меня вызвали к ректору В. Я. Шебалину, который очень вежливо, даже любезно сказал мне: "Если Вы 7-го мая не сыграете концерт в консерваторском оркестре, я буду вынужден исключить Вас из консерватории". Я обещал ему обязательно выполнить его приказ, так как целью моего приезда в Москву была учеба в консерватории. Пришлось мне с готовым заявлением явиться к Голованову с просьбой освободить меня от занимаемой должности в оркестре. Инспектор оркестра очень хорошо ко мне относился и никак не хотел освобождать меня, но я настаивал и он был вынужден согласиться, но попросил меня не торопиться с освобождением.

Так продолжалось до конца мая и тогда он мне сказал, что договорился со своим другом, инспектором оркестра Всесоюзной кинохроники, где мне обещали очень хорошие условия.

В этом оркестре работа была очень выгодной, т.к. я мог за месяц работать всего 12 дней, но так называемые "сеан-

¹ Аносов Николай Павлович (1900 – 1962) сов. дирижер, педагог, засл. арт РСФСР. Проф. Моск. консерватории, среди учеников Г.Рождественский, А. Жюрайтис.

сы" длились шесть часов. Первый сеанс начинался в 12 часов дня, а второй сеанс в 6 часов вечера. Мне это было удобно и я дал согласие, тем более, что с утра и до шести часов вечера я мог ходить на занятия, заниматься по специальности, а если хотел, мог бы работать с 12 часов до шести, как было удобно.

Главным дирижером там был очень хороший музыкант и прекрасный человек Давид Блок¹. Место работы тоже было удобным, недалеко от моего общежития, в Лиховом переулке, туда я ходил пешком минут за десять.

В третий раз в своей жизни я удостоился аплодисментов оркестра и дирижера осенью 1946 г. во Всесоюзном оркестре кинохроники.

Мы записывали увертюру к опере "Даиси" Палиашвили. Там у меня большое соло, красивая кантилена и необходимо, как говорится "порхать" над оркестром, показывая главную тему.

У меня эта задача видимо хорошо получилась и, как только кончилась запись, оркестр и дирижер Блок, стоя, долго аплодировали и кричали "браво".

На переходном экзамене по специальности в середине июня 1946 г. я сыграл и вышел ждал результатов, хотя во время игры по улыбке на лице Табакова я понял, что он мной доволен. Но, когда после экзамена декан оркестрового факультета Семен Матвеевич Козолупов² вышел и стал объявлять результаты экзаменов, дойдя до моей фамилии сказал: "Хачатурян — отлично. Мы вас с третьего курса переводим на пятый, с условием сдать все экзамены за IV курс". Я вспомнил вступительный экзамен сорокового года.

Пришлось много поработать и сдать с осени все экзамены

¹ Блок Давид Семенович (1888-1948) сов. Композитор, дирижер. Организатор (1941) и руководитель Гос. оркестра Мин-ва кинематографии

² Козолупов Семен Матвеевич (1884-1961) Один из создателей сов. виол.школы. Проф.Моск. консерватории. Среди учеников С.Кнушевицкий, А.Айвазян, Ф.Лузанов, М.Ростропович, В.Фейгин, Н.Шаховская.

ны, в том числе общее фортепиано, сыграть не только программу, но и аккомпанировать скрипачу и вокалистке.

К моему сожалению, я учился и закончил Московскую консерваторию всего за три года, а мне очень хотелось подольше вращаться в чудесной атмосфере московской музыкальной жизни.

Летом 1946 года, будучи в Ереване во время каникул, я встретился со своими бывшими учениками, а теперь студентами II курса консерватории Анушем Григоряном и Мимиком Пештмаджяном. Побеседовав и прослушав их игру, я посоветовал им ехать в Москву для продолжения учебы у Табакова. Я был уверен, что они понравятся моему профессору и он возьмет их в свой класс. Так и случилось. Они приехали к началу учебного года, я их повел к Табакову, он их прослушал и, после оформления перевода и других формальностей, взял к себе в класс.

Мои ребята были счастливы и начали усердно заниматься, добились больших успехов и на переходных экзаменах показали отличные результаты.

Конечно, мне пришлось заниматься и их трудоустройством, вопросом общежития.

В сентябре 1946 г. Московская консерватория готовилась к своему восьмидесятилетию. На всех факультетах был объявлен конкурс студентов для сольных выступлений. На духовом отделении также готовились: по каждому инструменту — 4-5 человек, а на III тур должен был пройти только один. Я просил Табакова освободить меня от участия в конкурсе, т.к. кроме работы в оркестре Кинохроники я играл в консерваторском производственном оркестре очень трудную программу к юбилею (в том числе Кантату "Москва" В. Я. Шебалина) и я очень устал. Он согласился и я был спокоен, но через три месяца, накануне первого тура конкурса Табаков сказал мне, что кафедра решила, что я обязательно должен участвовать. Я спросил: что мне играть? Он сказал:

"Скерцо" Щелокова¹. С Табаковым нельзя было спорить, тем более, что кафедра так решила, и я сказал, что завтра утром приду, попытаюсь прилично сыграть, хотя я не репетировал.

На следующее утро я встал, минут 10-15 поиграл свои упражнения и в декабрьский мороз пошел в консерваторию. Не успел я согреться, как зам. декана вышел и объявил, что конкурсная комиссия ждет меня.

Я вышел на сцену, а мой товарищ Айказ, который играл до меня и готовился к конкурсу три месяца, перелистывал пианистке ноты. Как всегда во время игры я смотрел на Табакова и увидел на его лице довольную улыбку и успокоился, удачно завершив очень сложное произведение. После игры, проходя мимо комиссии я услышал несколько лестных слов в мой адрес, окончательно успокоился и, собрав инструмент, пошел к себе в общежитие.

Через два часа ко мне в комнату влетел мой друг, флейтист Венцковский (тоже участник конкурса) и сказал: "Поздравляю тебя, из пяти трубачей ты один прошел на второй тур". Я не поверил, потому что ребята целых три месяца готовились и никто из них даже на II тур не прошел — это маловероятно. Но позже, придя на урок к Табакову я убедился в этом. Табаков встал из своего кресла, подошел, протянул мне руку и сказал: "Поздравляю, из трубачей только Вы прошли на второй тур, теперь готовьтесь как следует". Тут все присутствовавшие студенты, кроме Айказа, поздравили меня.

Через пять дней состоялся второй тур конкурса, на котором я играл более уверенно и удачно, прошел на III тур и услышал много похвал от членов жюри и слушателей.

18-го декабря 1946 г. я имел счастье выступить на сцене

¹ Щелоков Вячеслав Иванович (1904-1975). Сов.композитор и трубач-педагог. Ученик Табакова. Соч.Щелокова для трубы заняли прочное место в концертном репертуаре и пед.практике.

Большого зала Московской консерватории, очень удачно сыграл и удостоился бурных аплодисментов.

Юбилейную неделю завершил старший оркестр консерватории, в котором я сыграл первую трубу. Концерт прошел на высоком профессиональном уровне, дирижировал замечательный музыкант профессор Аносов.

Прошло время. Примерно в середине января 1947 года, вернувшись с работы поздно вечером, я узнал, что мои товарищи Месиаян и Карапетян устроили драку со студентами Осетинской студии (при консерватории была Осетинская студия, студенты которой тоже жили в нашем общежитии), Поднялся большой шум, все обвиняли моих товарищей. На следующий день приказом ректора консерватории оба моих товарища были исключены и должны были покинуть общежитие.

Для нас, всех армян — студентов консерватории это был ужасный позор. Мы все очень переживали. Зная, что Арам Ильич Хачатурян ко мне хорошо относится, Ашот Карапетян просил меня позвонить Араму Ильичу, чтобы он помог ему восстановиться, т.к. он не был виноват, а пострадал из-за Месиаяна.

Арам Ильич еще в Ереване в ноябре 1945 года после исполнения второй симфонии дал мне свой телефон и сказал: "Если тебе в Москве понадобится моя помощь, позвони мне."

Вечером из общежития я позвонил Араму Ильичу, рассказал о случившемся и просил помочь. Но он почему-то сказал: "Месиаян действовал как хулиган, а что из себя представляет Карапетян?" Я конечно всячески хвалил, оправдывал Ашота, тогда Арам Ильич сказал: "В воскресенье Виссарион Яковлевич обедает у меня, я постараюсь помочь".

В воскресенье вечером я опять позвонил Араму Ильичу и он обрадовал меня, сказав, что все в порядке, завтра бу-

дет приказ о восстановлении. Действительно, в понедельник утром уже висел приказ. А Месияян был вынужден уехать в Ереван и устроиться на работу в Оперном Театре.

*

* *

Наступило время для подготовки к Государственным экзаменам. Примерно в середине февраля 1947 г. я начал учить программу, данную мне Табаковым. Прелюдия си бемоль минор Баха, переложенная для трубы и изданная еще до революции, концерт Пескина в трех частях, очень трудный, совсем недавно сочиненный, исполненный только замечательным трубачом Тимофеем Докшицером и, уже сыгранное мною, "Скерцо" Щелокова. Времени было достаточно, тем более, что на работу я ходил всего 12-13 дней с 6-и часов вечера, и я спокойно начал играть экзаменационную программу.

Скоро стало известно, что госэкзамен по специальности назначен на 13 июня (цифра 13 мне не очень понравилась, но ничего не поделаешь). Председателем госкомиссии был назначен известный органист, композитор Александр Федорович Гедике¹. Экзамен проходил в замечательном Малом зале консерватории.

Наконец наступило тринадцатое июня. Я вышел на сцену Малого зала, сыграл прелюдию Баха, три части концерта Пескина. Гедике с места крикнул: "Спасибо, достаточно." Я вышел, спустился на второй этаж и стал ждать результатов.

Скоро экзамен кончился. Первым ко мне подошел Тимофей Докшицер, искренне, тепло поздравил меня, а с его мнением я считался и высоко ценил (он четыре года учил-

¹ Гедике Александр Феодорович (1877-1957) сов. органист, композитор, пианист, педагог. Нар. арт РСФСР, доктор искусствоведения. Автор ряда опер, каптат, концертов, форт. пьес и упражнений. Проф. Моск. консерватории.

ся в муз. училище им. Гнесиных, а сейчас уже был на III курсе института Гнесиных и все эти годы учился у Табакова).

После него подошел сам А. Ф. Гедике, обнял меня, тепло поздравил, похвалил за отличную игру. Подошли и другие члены госкомиссии и, конечно, Табаков. Он сказал, что на госэкзамене сидел директор оркестра Большого Театра, что моя игра ему очень понравилась, и он предлагает без всякого конкурса зачислить меня в оркестр Большого Театра на первую трубу.

Предложение было заманчивое и почетное и я начал сомневаться, ехать ли мне в Ереван?

Насколько удобно отказать К. С. Сараджеву, ректору Ереванской консерватории, который так много сделал для меня, не говоря о директоре Армфилармонии Г. С. Домбаеве¹ и моих родных, которые ждали моего возвращения? Я попросил у Табакова один день для размышления, думал, взвешивал все "за" и "против" и пришел к выводу, что мне надо ехать в Ереван. На следующий день я сообщил об этом Табакову по телефону. Он сказал мне: "Конечно в Большом Вы будете третьим, после Наума Полонского (также бывшего ученика Табакова) и Докшицера, а в Московской консерватории преподавать едва ли удастся. В Ереване Вы будете первым и в оркестре и в консерватории, т.к. Айказ Вам в конкуренты не годится, он не трубач, а корнетист, на трубу пусть не лезет." Вопрос был решен и я послал телеграмму в Ереван К. С. Сараджеву, что буду в Ереване в первых числах июля.

Через несколько дней выяснилось, что Госкомиссия внесла в ректорат консерватории три предложения касательно меня. Первое — занесение на Мраморную доску, второе — участие в Международном Фестивале в Праге и

¹ Домбаев Григорий Савельевич (1905-1986) музыковед, пианист, муз.-обществ. деятель, педагог. Засл. деят. иск. РСФСР. в 1940-47 директор Армфилармонии. Проф., а в 1950-72 ректор Горьковской консерватории. С 1972 преп. в ин-те им. Гнесиных.

третье — сольное выступление в концерте на актовом вечере 30-го июня.

Первое предложение отпало, т.к. проверка показала, что у меня две тройки — по гармонии за первый курс и по немецкому языку за III курс. Второе тоже не получилось, т.к. к участию в фестивале допускались участники до 30 лет, а мне шел 32-ой год.

Осталось только третье — участие в концерте на актовом вечере в Большом зале консерватории.

После сдачи госэкзаменов по ансамблю и истории КПСС (по обоим "отличные" оценки) я начал репетировать с пианисткой первую часть концерта Пескина для выступления на актовом вечере.

Наконец наступил вечер 1-го июля 1947 г. Большой Зал Московской консерватории был переполнен лучшими музыкантами Москвы, ценителями исполнительского искусства, профессорами, студентами консерватории.

В начале была торжественная часть, ректор Шебалин вручал дипломы участникам концерта и мне посчастливилось получить диплом об окончании Московской консерватории из его рук.

Начались концертные номера. Выступали лучшие выпускники: скрипачи, вокалисты. Дошла моя очередь и я с большим волнением во второй раз за полгода вышел на сцену Большого зала.

Несмотря на волнение, я сыграл удачно. Мне хорошо аплодировали, после концерта многие знакомые и незнакомые подходили сердечно поздравляли, но я, конечно, понимал, что из-за волнения в некоторых трудных пассажах были случайности.

На этом торжественном вечере и закончилась моя учеба (к сожалению короткая) в Московской консерватории.

На следующее утро, второго июля, я самолетом отправился в Ереван.

С этого дня началась моя долгая трудовая деятельность в Ереванской консерватории, симфоническом оркестре Армфилармонии, позже в музыкальной десятилетке, в военно-музыкальной школе-интернате.

Через несколько дней после приезда из Москвы в филармонии я встретил свою знакомую Марго Брутян, которая сообщила мне, что получила газету "Советское искусство", в которой есть большая статья о выпускном концерте Московской консерватории, и что обо мне тоже кое-что написано.

Взяв газету я прочел обо мне следующее: "Лучшими представителями оркестровых специальностей были трубач М.Хачатурян и скрипач Э.Лейванд. Хачатурян, подобно большинству учеников маститого профессора М. Табакова обладает прекрасным поющим звуком и хорошим чувством музыкальной фразы." (Газета "Советское искусство", июль, 1947 г., автор статьи — И. Попов. Оригинал газеты находится в архиве Ереванской консерватории).

Однажды, летом 1947 г. в саду "Флора", в летнем зале Армфилармонии, мы репетировали фортепианный концерт Арама Хачатуряна. Солисткой была пианистка Марианна Арутюнян, дипломница фортепианного факультета. Мне очень понравилась ее игра и, когда в перерыве мы встретились в аллее сада, я подошел и искренне поздравил ее с хорошим исполнением.

Через несколько дней мы встретились с ней на улице Абовяна и ее подруга, моя знакомая, познакомила нас.

В консерватории в это время (до конца июля) еще шли госэкзамены, концерты, разные вечера, даже маскарады, где мы с Марианной часто встречались и близко узнали друг друга. Наши чувства постепенно росли... Но об этом позже...

В моей музыкантской жизни заметную роль сыграл ректор Ереванской консерватории К. С. Сараджев.

Будучи замечательным музыкантом, дирижером, он находил время бывать на всех экзаменах, закрытых вечерах пианистов, струнных инструментов, духовых инструментов, вокалистов. Принимая участие в обсуждениях, он делал очень ценные указания. Поэтому мы готовились к экзаменам и зачетам очень тщательно, чувствовали большую ответственность. Ко мне он относился особенно хорошо, высоко ценил и как исполнителя (мы часто под его руководством исполняли интересные симфонические программы) и как преподавателя, т.к. часто слушал моих учеников. Не случайно, что через семь лет моей работы (с 1947 по 1954 гг.) я удостоился ученого звания доцента. Так высоко ценил меня еще мой Учитель, профессор Табаков, о котором я же говорил. Когда я окончил консерваторию, он мне подарил свое фото с надписью: "Мише Хачатуряну, талантливому трубачу на память о БЛЕСТЯЩЕМ ОКОНЧАНИИ Московской консерватории. Проф. Табаков".

Через некоторое время он прислал мне свою новую изданную работу с надписью: "Любимому, талантливому ученику М. Хачатуряну от любящего профессора Табакова".

Через несколько лет я повез нескольких своих студентов, показал их ему в консерватории, они ему очень понравились и он написал очень лестную характеристику, в которой были для меня очень ценные слова: "Чрезвычайно талантливый, обладая прекрасным звуком, он проявил себя с самой лучшей стороны. Работа его с учениками дала блестящие результаты — он показал отличные данные как педагог."

Через год моей работы в консерватории, осенью 1948 г. мои старшие коллеги уговорили меня вступить в КПСС. Я долго обдумывал, тем более, что ни пионером, ни комсомольцем не был. Мое тяжелое детство и юность к этому не располагали, но в конце концов я согласился, тем более, что этого очень хотела Марианна, а она уже была членом

КПСС. Я подал заявление, а рекомендации дали — Елена Матвеевна (секретарь партбюро) и еще два старших товарища, и меня приняли кандидатом в члены, а через год членом КПСС.

За это время наши взаимные симпатии с Марианной переросли в любовь и мы решили пожениться.

12-го декабря 1949 г. днем мы с Марианной пошли в ЗАГС, оформили наш брак, а вечером объявили об этом присутствующим на дне ее рождения.

Так началась наша совместная жизнь с Марианной. И вот настал радостный, счастливый день, когда 5 октября 1950 г. родилась наша первая обожаемая дочка, которую в честь любимого профессора Айкануш Багдасаровны в Петербургской консерватории назвали Наташей.

Весной 1950 г. мне сообщили, что главный дирижер театра М. Тавризян просит меня зайти к нему. Я зашел к нему в театр, он мне рассказал, что Айказа сняли с работы, и предложил мне по совместительству работать в театре на очень выгодных условиях — три, четыре спектакля в неделю, кроме воскресенья, когда у меня концерт в Армфилармонии, и полную ставку.

Но я очень вежливо отказался, сказав, что если я не соглашусь, может быть его восстановят. В ответ Тавризян сказал: "Вы поступаете очень благородно, но я уверен, что он бы о Вас так не заботился".

Недели через две в филармонии, во время перерыва ко мне подошел Айказ и стал просить, чтобы я оставил работу в филармонии, уступил свое место ему, а сам пошел работать в театр.

Я решил помочь ему, согласился перейти на работу в театр, попросил директора симфонического оркестра оформить его на мое место. Но прошло время и я убедился, что он остался верен своему характеру.

Правда, когда позже я занимал ответственные долж-

ности, он всячески старался наладить отношения, хвалил меня и т.д., но я прекрасно знал, что это неискренне и не придавал значения его поступкам.

Но хватит об этом. Мне неприятно вспоминать, а еще больше писать о нем.

1950 г. был богат событиями и многие из них коснулись моей деятельности.

Так, на отчетно-выборном собрании парторганизации консерватории меня избрали в состав партбюро и первым заместителем секретаря. Я должен был заниматься учебно-воспитательской работой со студентами и преподавателями, а с 1951 по 1957 г. я ежегодно избирался первым секретарем и, естественно, должен был заниматься всеми вопросами.

В те годы секретарь парторганизации любого учреждения обладал большими правами, но и отвечал за все, наравне с руководителем любого учреждения.

С гордостью вспоминаю, что по всем вопросам я советовался с моим уважаемым ректором, К. С. Сараджевым и мы все вопросы решали совместно, в интересах нашей родной консерватории. Меня часто вызывали в отдел культуры ЦК (Роберт Хачатрян, Ким Погосян) и требовали объяснений по разным вопросам. С удовольствием вспоминаю, что мне удавалось логично, убедительно доказывать правильность и необходимость наших решений и поступков.

Работа секретаря партбюро помогла мне досконально изучить учебную, научно-исполнительскую, административную, воспитательную работы, которые мне очень пригодились в моей дальнейшей работе.

К великому сожалению в 1954 г. скончался К. С. Сараджев. На его место был назначен человек, который не только плохо знал учебный процесс, но и который часто попадал под влияние необъективных людей. Совершал ошибки, не пользовался уважением ни студентов, ни преподавате-

лей. Вначале я старался помочь ему, удерживать от ошибок, поднять его авторитет, но постепенно убедился, что это бесполезно.

*

* *

Весной 1956 г. состоялась вторая декада армянского искусства в Москве, а после декады оперный театр повезли на гастроли в Ленинград. И в Москве, и в Ленинграде, знакомые и незнакомые говорили мне много лестного о моей игре, что было очень приятно.

Вернувшись в Ереван, я еще продолжал работать в театре. Через некоторое время объявили указ Верховного Совета о награждении почетными званиями, в том числе многих солистов оркестра. Но моей фамилии опять не было. Многие знали, и я в том числе, кто вычеркивает мою фамилию из представленных театром списков и за что. Мелочная, личная месть недостойного, жалкого человека.

Мне все это уже надоело и я подал заявление об уходе с работы "по собственному желанию". Но и Тавризян, и другие понимали настоящую причину. С этого дня я бросил исполнительскую работу, которой занимался двадцать один год, и играл для своих студентов в консерватории, учеников музучилищ и военно-музыкальной школы, иногда записывался на радио. Моя преподавательская деятельность давала хорошие результаты, мои ученики радовали меня своими большими успехами.

Ко всеобщему удовольствию весной 1960 г. ректора консерватории Г. Егиазаряна сняли с работы и назначили на его место выпускника Московской консерватории, композитора, музыкального деятеля и прекрасного, порядочного человека Л. М. Сарьяна, который меня давно и хорошо знал.

Скоро я был назначен деканом всех факультетов. На этой должности я работал до 1967 г.

Обязанности декана я выполнял с удовольствием и уже с хорошим знанием дела. Бывал на заседаниях кафедр, на экзаменах и зачетах, участвовал в обсуждениях, оказывал необходимую помощь и поддержку.

И вот наступил счастливый, радостный для меня день. 9-го февраля 1963 г. родилась моя вторая любимая дочь, которую в честь двух бабушек назвали Айкануш. Она стала всеобщей радостью и счастьем для всей семьи и, в частности, для меня.

Через пару лет, в 1965 г. наконец оценили мою работу, я удостоился почетного звания Заслуженного деятеля искусств и еще через некоторое время, через одиннадцать лет после доцентуры — должности исполняющего обязанности профессора. Эта должность ничего не давала, но была необходимой ступенью к профессуре.

Весной 1967 г. меня назначили проректором по научной и учебной работе. К этой ответственной работе я приступил уже хорошо подготовленным, со знанием всего необходимого, а главное с большим желанием улучшить работу родной консерватории, не жалея сил и времени.

Но в начале июня 1970 г. по настойчивому предложению министра культуры Камо Удумяна и по требованию первого секретаря ЦК А. Е. Кочиняна, меня против моей воли, назначили художественным руководителем и директором театра оперы и балета им. Спендиарова.

Приступив к работе, я обнаружил, что в театре всего тринадцать названий опер и балетов, что очень мало для нормального репертуара, а я хорошо знал и помнил этот театр в те времена, когда дирижерами были М. Тавризян, С. Чарекян, Г. Будагян, Р. Степанян, режиссерами А. Гулакян, В. Аджемян и др.

Будучи солистом оркестра в течение десяти лет, я хоро-

шо помнил замечательных певцов, прекрасные постановки, переполненные залы, ежедневные спектакли. Я начал с того, что назначил встречи с солистами, с оркестром, с хором, с балетом, с постановочной частью и подробно обсудил со всеми коллективами театра положение дел, выслушал их пожелания об улучшении работы, качества спектаклей, дисциплины и т.д.

Одновременно я внимательно слушал, смотрел все спектакли и устраивал обсуждения после спектаклей, с участием дирижеров спектакля, хормейстера, балетмейстера, ведущим постановочной частью, а главное, со всеми солистами.

На этих обсуждениях я подробно говорил кто как пел, как играл оркестр, как пел хор, как танцевал балет, какие недостатки были у постановочной части и требовал объяснений.

Эти подробные обсуждения очень скоро дали заметные результаты. Люди начали относиться к своим обязанностям с большей ответственностью, качество спектаклей значительно улучшилось.

Я был вынужден снять с репертуара еще два названия - "Алмаст" и "Паяцы", которые не выдерживали никакой критики как по постановочной части, так и по исполнению. Осталось всего одиннадцать названий и надо было срочно заняться новыми качественными постановками. На первом же заседании я подробно доложил обо всем и к моему удовольствию подавляющее большинство художественного совета полностью поддержало мои предложения.

Надо было пригласить для новых постановок лучших дирижеров, режиссеров, балетмейстеров, художников и я принял срочные меры для исполнения этих задач.

На встречах с коллективом люди жаловались на то, что уже девять лет театр не ездил на гастроли.

Я взял на себя смелость связаться по телефону с ми-

нистром культуры СССР Екатериной Фурцевой. Она сказала, что в этом году уже поздно, все запланировано, но в будущем, 1971 г., в июле нам предоставят гастрольные спектакли в Сочи.

Мне очень хотелось начать новую постановку оперы "Алмаст" Ал. Спендиарова, имя которого носил наш театр. Эту оперу я любил и высоко ценил. Для постановки я пригласил замечательного режиссера Вартана Аджемяна. Оставалось найти подходящего дирижера, т.к. в театре, на мой взгляд, такого не было.

В это время вернулся после отъезда во Францию Оган Дурян¹ который до отъезда хорошо дирижировал оперу "Ануш" и за которого просил меня Э. Мирзоян, чтобы я его взял главным дирижером. Надо было просить разрешения ЦК и я отправился к секретарю ЦК по культуре Роберту Хачатрян. Он меня выслушал и сказал: "Если хочешь, возьми, но через три месяца пожалеешь об этом".

Действительно, я пожалел, но не через три месяца, а всего через месяц. Он оказался грубым, несдержанным, неуравновешенным человеком, ругался с артистами оркестра, хора, балета, грубил и оскорблял их. А однажды, после второго акта оперы "Аршак II" он поругался с одним из артистов оркестра, взял пальто и ушел домой. Мне стоило огромного труда найти дирижера, который знал бы эту оперу, чтобы избежать позора, т.к. переполненный зал, в том числе группа зарубежных гостей ждала продолжения оперы.

Таким дирижером оказался молодой Герман Тертерян, который очень хорошо провел III и IV акты "Аршак II" и заслужил полное одобрение оркестра, хора и всех солистов.

С таким сложным человеком, каким был Дурян, было

¹ Дурян Оган Хачатурович (р. 1922) дирижер и композитор. Ок. иерусалимскую конс. (1945). Уч. в Париже. Осн. и худ. рук. симф. орк. Арм. радио и телевидения. Работал и гастроллировал за рубежом. В разные годы был гл. дир. симф. орк. Армфилярмонии, оркестра Ер. гос. театра оп. и балета им. Спендиарова. Нар. арт. Арм. ССР

очень трудно работать, хоть он каждый раз после очередного проступка приходил извиняться, обещая что этого больше не повторится.

Тем временем в театре шла активная работа. Обязательные ежедневные спектакли, приглашения известных гастролеров дирижеров, певцов и певиц, знаменитых балетных артистов. Была организована коллективная продажа билетов.

Особенно хорошо отметили 100-летие армянской оперы, на которое я пригласил всех директоров оперных театров Советского Союза, познакомил их с историческими памятниками Армении, повез в гости к Католикосу всех армян Вазгену Первому, который, кстати, часто приезжал на наши хорошие спектакли. Я предоставлял ему и его свите директорскую ложу, и получал его благословения.

А однажды пришел на спектакль "Антуни" маршал Баграмян, один, без сопровождающих лиц и, по его просьбе, я сидел с ним в правительственной ложе, отвечал на интересные его вопросы, слушал его мнение о спектакле. Это была большая честь для меня. Вообще таких встреч в театре было немало. Например, когда 29-го ноября 1970 г. в Ереван на празднование пятидесятилетия установления Советской власти в Армении приехал Леонид Брежнев, в антракте между торжественной частью и концертами меня пригласили в специальное помещение, где были только Брежнев и Первый секретарь ЦК Армении А. Кочинян. Антон Ервандович представил меня и Брежнев сказал: "а, хозяин театра? Поздравляю вас с праздником, выпейте с нами". Мне налили бокал хорошего коньяка, мы чокнулись и выпили. Тогда это считалось огромной честью.

Еще в начале своей работы в театре в июне 1970 г. я провел совещание с участием дирижеров, режиссеров, руководителей хора, балета, а также зав. постановочной частью Осика и главного электрика Эдика, на котором мы наметили названия новых постановок, капитальных возоб-

новлений и их конкретные сроки. Решили осуществлять пять новых постановок и 2-3 капитальных возобновления в год.

Так, по строго намеченному плану и пошла активная работа. Особенно запомнились мне несколько очень хороших постановок, в том числе замечательная постановка балета "Лебединое озеро". Для этой постановки я пригласил известных мастеров балета — Н.М. Дудинскую и К.М. Сергеева. За два месяца кропотливой, неустанной работы они добились удивительных, блестящих успехов и перед самым отъездом на гастроли в Сочи, они показали изумительную премьеру, на которую я пригласил все руководство республики, представителей музыкальной общественности, театральных деятелей и т.д.

Все были в восторге от спектакля и назвали "столичным спектаклем".

Буквально через день после премьеры мы выехали в Сочи и целый месяц показывали наши лучшие спектакли, которые проходили с большим успехом. Местные газеты много писали о наших спектаклях, а в конце гастролей в торжественной обстановке наградили нас Почетной Грамотой сочинского горсовета.

Гастроли в Сочи так воодушевили коллектив театра, что я решил летом следующего 1972 г. организовать гастрольные спектакли в двух городах республики — Ленинакане и Кировакане.

С помощью министра культуры Камо Удумяна и руководством указанных городов еще весной мне удалось подготовить на местах все необходимое: гостиницы, помещения театров, декорации, разделение оркестра и хора на две части, т.к. в оркестровых ямах могло помещаться не более 30-35 человек, а на сценах по 25-30 хористов. Для этого мне пришлось дважды побывать в Ленинакане и Кировакане со своими помощниками, на месте решать все необходимые

вопросы и согласовывать их с руководством городов и театров.

С первого июля начались гастрольные спектакли одновременно и в Ленинкане, и в Кировкане. Народ ходил на спектакли с большим удовольствием, т.к. для них это было редким явлением и залы всегда были полны. Мне приходилось почти ежедневно бывать в обоих городах и решать вопросы не только творческие, но и административные, технические. Расстояние между городами было небольшое и я за 30-40 минут успевал из одного города в другой.

В итоге за июль месяц театр показал 60 спектаклей и получил почетные грамоты указанных городов.

И вот настал еще один счастливый радостный день для нас с Марианной. 20-го декабря 1971 г. родилась наша первая, любимая внучка — Джуди. Вернее не внучка, а дочка, т.к. со дня рождения она жила у нас, мы с Марианной ее вырастили, воспитали, дали образование. Она не случайно называет папой и мамой нас с Марианной.

*

* *

Тем временем в театре шла активная работа, каждодневные спектакли, полные залы. Работники зала относились с большой ответственностью к своей работе.

Однажды меня пригласили на заседание коллегии министерства культуры. Среди других вопросов обсуждались итоги выполнения планов на 1972 г. и начало 1973 г. Когда очередь дошла до оперного театра, начальник финансового отдела объявила: "В истории оперного театра впервые не только выполнен план по всем пунктам, но и значительно перевыполнен" и привела цифры. После заседания коллегии по моей просьбе мне дали эти цифры. Вот они:

Выполнение финансово-хозяйственного плана 1972 г.

Количество спектаклей по плану — 322, фактически — 368 (+ 46)

Количество зрителей - 292, фактически — 295.004 (+ 3.004)

Сумма сборов - 248.0 р., фактически — 301.312 (+ 53.312 р.)

Общие доходы - 290.0, фактически — 325.629 (+ 35.629)

Январь 1973 (Всего доходов — 28.0, фактически — 65.843)

Количество спектаклей по плану — 33, фактически — 79 (+ 66)

Количество зрителей - 30.100, фактически — 80.555 (+ 50.455)

Сумма сборов - 25.000 р. фактически — 65.456 (+ 40.456 р.)

Кроме этого мне удалось с помощью первого секретаря горкома Л.П. Гарибджаняна, через райком, распространить абонементы на весь 1973 г., что также дало очень большую пользу театру, обеспечив на весь год наличие необходимого количества зрителей.

К великому сожалению для всех, К. Удумяна перевели на должность министра иностранных дел, а на его место пришел Рубен Парсамян, который мало разбирался в музыке и в театре и обладал трудным характером.

Первая наша стычка состоялась, когда он мне запретил коллективную продажу билетов. Мои доводы, в том числе, то что и Большой театр, и Кремлевский Дворец, и все оперные театры Союза практикуют это, его не убедило, но несмотря на это я продолжал полезное для театра дело.

Вторая стычка состоялась, когда он потребовал снизить зарплату коллектива театра, т.е. аннулировать достигнутое решение Совмина и Минфина, которого добился бывший

министр культуры К. Удумян. Пришлось нам с К. Удумяном многократно ходить в указанные руководящие организации и защищать интересы коллектива театра, сохранить правильное постановление.

Третья и решающая для меня стычка состоялась, когда он меня вызвал и потребовал дать Огану Дуряну постановку спектакля Бородина "Князь Игорь" причем Дурян должен был быть не только дирижером, но и режиссером, т.к. Дурян "видел" постановку этой оперы в Германии.

Я решил поиздеваться над этим глупым предложением и сказал: "Весь второй акт этой оперы состоит из танцев, может быть Дуряну доверить еще и постановку танцев?" Он понял мою издевку, обиделся и на этом закончился наш разговор. Я хорошо знал, кто настраивает и министра и Дуряна против меня и что этот "друг" и "приятель" очень влиятельный человек в музыкальном мире.

Словом, это последнее глупейшее предложение Парсямяна доказало мне необходимость вовремя уйти из театра и, чтобы еще раз не встречаться с этими неприятностями, я написал заявление об уходе и послал его через моего водителя.

Итак, проработав два года и 10 месяцев и осуществив за это время двенадцать новых постановок и восемь капитальных возобновлений, я ушел из театра и вернулся на свою работу в консерваторию. Правда, для этого потребовалось настойчивое, решающее вмешательство тогдашнего министра Высшего образования Ашота Тиграновича Асланяна.

Вернувшись в консерваторию, я с удовольствием включился в любимое дело. Работа проректора и, конечно, работа со студентами доставляли мне полное удовлетворение, тем более, что и министр, и зам. министра Высшего образования были умными, порядочными людьми, и не мешали, а помогали в моей работе.

Вернувшись в консерваторию и ознакомившись с

состоянием учебного процесса, я обнаружил, что мой преемник (Н. Дероян) за три года упустил многое, в том числе учебную дисциплину, студентов и преподавателей.

Посоветовавшись с Л. М. Сарьяном, я обдумал новую систему, согласно которой преподаватель, явившись на работу, должен был в учебной части расписаться в специально составленных списках (день недели, фамилия преподавателя, номер класса, час явки и ухода) взять ключ от класса и журнал студентов. После окончания занятий он должен был вернуться в учебную часть, сдать ключ и журнал, расписаться об уходе.

За всем этим должны были следить секретарши учебной части, работавшие в две смены.

Окончив необходимую, обязательную работу, я созвал на совещание всех зав. кафедрами, деканов, подробно ознакомил их с новой системой и просил в ближайшие дни на заседаниях кафедр ознакомить всех преподавателей с новым порядком, а главное, обязать их следить за поведением своих студентов, их посещением других уроков и вообще отвечать за своих студентов, т.к. студенты консерватории безусловно больше уважали своих преподавателей по специальности, слушались их советов. Это я хорошо знал по своему опыту. Примерно через месяц после всех подготовительных работ мы начали применять новую систему. Очень скоро она дала замечательные результаты.

подавляющее большинство преподавателей честно и преданно работали, отлично выполняли свои обязанности.

Исключение составили несколько недостойных людей, которые приходили в учебную часть, расписывались сразу за приход и уход, не брали ни ключей, ни журналов и уходили домой. Кстати, их студенты все хорошо понимали и не испытывали к ним уважения.

Когда мне доложили о поведении этих людей, я был вынужден застать их "на месте преступления" и сделать им в

вежливой форме строгое замечание. Но эти отдельные случаи не могли помешать заметному улучшению всего учебного процесса и новая система дала замечательные результаты, что признавали все студенты и преподаватели нашей консерватории. Эта система полностью оправдала себя и продолжается до сих пор.

Хорошо помня о своих трудных, но очень приятных, незабываемых студенческих годах в Московской консерватории, я считал своим долгом заботиться о жизни, учебе, удобствах наших студентов, создать наиболее удобные условия для их учебы и быта, воспитывать любовь и уважение к своей специальности, самостоятельной работе. Я с возмущением отказывал деканам и отдельным преподавателям, требующих наказывать студентов снятием со стипендии, предпочитая воспитательные средства, т.к. считал, что и ректорат, и деканат, и кафедры созданы для обучения и воспитания студентов, и что в первую очередь мы все обязаны заботиться о них.

Именно эти мысли привели меня к одному очень важному на мой взгляд решению. Я был уверен, что самое лучшее время для индивидуальных домашних занятий студентов исполнительских факультетов — утренние часы, на свежую голову, и что лучше с утра заниматься три-четыре часа, чем, устав после шести часов лекций и групповых занятий, играть на инструменте 5-6 часов.

Посоветовавшись с лучшими, опытными профессорами, я убедился в правильности своей идеи и решил провести ее в жизнь.

Мне потребовался целый месяц своего отпускного времени, чтобы досконально продумать новое расписание так, чтобы оно было удобно не только для студентов, но и для преподавателей групповых занятий и лекторов, а также просчитать наличие необходимого количества классов и т.д.

С осени 1977 г. занятия пошли по новому расписанию,

согласно которому студенты теоретического, композиторского, хорового, дирижерского отделений занимались с девяти утра, а студенты исполнительского отделения начинали занятия с часу дня, имея возможность с 8-9 часов утра заниматься своей специальностью.

Уже на зимних экзаменах это нововведение дало отличные результаты и новая система оправдала себя. Она действует до сих пор.

*

* *

Вмоей памяти сильный след оставило несколько мероприятий, которые требовали много сил и времени.

Первое — это создание кабинета народного творчества. В этом деле мне очень помогла большой знаток народного творчества Марго Арамовна Брутян. Я обращался к министру Высшего образования (в эти годы им был Людвиг Гарибджанян), который с большим пониманием отнесся к моей просьбе выделить необходимое количество штатных единиц, а мне пришлось выделить два класса, частично переделать расписание занятий для нормальной работы кабинета народного творчества.

Работники кабинета ежегодно командировались для сбора народной музыки не только во все районы Армении, но и на побережье Черного моря, где много армянских деревень, а иногда и в зарубежные страны. Собранные материалы тщательно, со знанием дела обрабатывались работниками кабинета и часто издавались.

Словом, кабинет уже двадцать с лишним лет проводит очень полезную и интересную работу.

Второе — создание оперной студии при Ереванской консерватории. Это очень сложное, трудное мероприятие потребовало у меня полтора года напряженной работы. На-

до было сначала ознакомиться с уже существующими оперными студиями других консерваторий и, в первую очередь, с Московской, где без сомнения работа в оперной студии была поставлена лучше, чем где-либо. С этой целью мне пришлось на неделю поехать в Москву и подробно ознакомиться с коллективом, изучить штатное расписание, количество оркестрантов, хористов, солистов, руководителей, технического персонала и т.д.

Одновременно мне пришлось побывать в министерстве культуры и Высшего образования СССР, узнать что делать, чтобы получить их разрешение на создание студии, кто конкретно занимается этим и т.д.

Вернувшись в Ереван и имея в руках все необходимые документы, в том числе копию штатного расписания оперной студии Московской консерватории, я подробно ознакомил с ними ректора Л. М. Сарьяна, после чего, обсудив все вопросы, мы составили подробное, обоснованное письмо на имя председателя Совета министров и министра Высшего образования Армении, обосновав его документами и ссылками на Всесоюзные решения.

Согласно существующим нормам, мы потребовали 50 штатных единиц для оркестра, 30 для хора, 12 для солистов, 6 для артистов балета, а также 3 для администрации и 5 для одевальщиц и технических работников — всего 106 штатных единиц, с указанием размера зарплаты.

Наконец в сентябре 1981 г. постановлением Совмина Армении была создана оперная студия при Ереванской консерватории.

Проведя конкурсные приемы в оркестр, хор, и штат солистов, мы поручили кафедре оперной подготовки назначить дирижера и режиссера оперы, заранее утвержденной Ученым советом, и с 1 октября начать репетиции.

К великому сожалению, я очень скоро убедился, что эта кафедра не способна на серьезную работу. Члены кафедры

больше думали о каких-то несуществующих почетных должностях, положениях, званиях, чем о работе. Не было никакой дисциплины, никакой планированной работы, спектакли ставились с огромными сокращениями, качество исполнения было малопрофессиональным. Репетиции оркестра, хора, солистов шли неорганизованно, непрофессионально, не было никакой ответственности у так называемых руководителей и т.д.

Все это привело меня к огромному разочарованию и я искренне жалел, что мои долгие труды и старания пропали даром. Сегодня оперная студия существует, но требует серьезных усилий для улучшения качества работы.

Третье мероприятие, которым мне пришлось заняться — это создание музея консерватории.

Это мероприятие не потребовало особых усилий и средств. Я предоставил музею один небольшой класс и одну штатную единицу. Заведующим музея назначили Зару (Тер-Казарян), недавно окончившую теоретическое отделение, которая с большим рвением приступила к работе и за короткий срок проделала большую полезную работу, за что в дальнейшем была переведена на кафедру истории музыки. За несколько лет в музее было собрано много ценных исторических материалов и сейчас эта работа продолжается.

*

* *

Особое место в моих воспоминаниях занимают приглашения, показы моих студентов в Москве. Приглашения организовывало Всесоюзное общество духовиков при Центральном доме работников искусств (ЦДРИ). В комиссии на прослушиваниях входили профессора Московской консерватории, института имени Гнесиных, лучшие исполнители-духовики Большого театра, Госоркестра, БСО и др. оркестров.

За год до Всесоюзного конкурса, в 1962 г. я получил приглашение приехать в Москву на прослушивание концерта Гайдна. Я выбрал своего лучшего студента Ю. Баляна, который, на мой взгляд лучше, правильнее исполнял этот концерт. Но, когда он с опозданием явился в Зал ЦДРИ, оказалось, что он накануне вечером чем-то отравился, всю ночь не спал и выглядел ужасно. Я уже решил, что он не в состоянии играть, посадил его рядом с собой и он стал слушать участников прослушивания. Но, прослушав двух исполнителей, он как-будто пришел в себя и попросил разрешения выступить. Посоветовавшись с Тимофеем Докшицером я согласился и он вышел на сцену.

Я тоже очень волновался, но он сыграл очень удачно, выполнил все мои указания, касающиеся исполнения классической музыки. Когда он кончил, раздались бурные аплодисменты и я успокоился.

После исполнения всех участников началось подробное обсуждение. К моей радости и гордости, все члены комиссии единодушно отметили Ю. Баляна как лучшего исполнителя концерта Гайдна, подчеркивая правильность стиля, звучания, темпов и самой правильной трактовки. Начались поздравления, аплодисменты, и мы с Юрой были полностью удовлетворены.

Самый удачный, приятный и радостный для меня показ моих студентов был в 1966 г. Я отобрал из своего класса пять человек. Заранее послал программу исполняемых произведений каждого студента, фамилию концертмейстера Георгия Кузанова, т.е. все сведения, которые по телефону просил Т. Докшицер.

В первом отделении по программе должны были выступать Тигран Саркисян, Феликс Айрапетян и Гурген (Джоник) Саркисян, каждый из которых играл по 15-17 минут, а во втором отделении Грачик Потикян и Юрий Баян, каждый по 22-25 минут.

В назначенный день мы прилетели в Москву, остановились в небольшой, но очень удобной гостинице в Столешников переулке (5-6 минут ходьбы до ЦДРИ). Наш концерт состоялся на следующий день вечером в зале ЦДРИ.

Со вступительным словом выступил профессор Орвид, и мои ребята по установленной программе начали играть свои программы.

В переполненном зале ЦДРИ сидели лучшие духовики Москвы, профессора, доценты консерватории и института им. Гнесиных, солисты московских оркестров, студенты духовых отделений и т.д.

Этот вечер был одним из моих самых счастливых дней в моей педагогической жизни. Все мои ребята играли очень удачно, без случайностей, хорошо звучали, очень музыкально, грамотно. Зал принимал их очень тепло, бурными аплодисментами, криками "браво". После концерта опять выступил Г. А. Орвид с заключительным словом, высоко оценил игру моих ребят и мою педагогическую работу, а когда назвали меня "и.о. профессора" из зала раздались возмущенные крики: "убрать эти две буквы, он давно заслужил профессора".

После концерта меня окружило множество замечательных музыкантов, поздравляли, хвалили и я чувствовал что все это искренне и доброжелательно.

Я решил после такого удачного концерта пригласить на ужин в ресторан "Арагви" человек десять из моих коллег. Но об этом узнали армяне, солисты Московских оркестров Жора Саакян, Сергей Амедян, Ануш Григорян, Мимик Пештмаджян, Сурик Геворкян, они сказали мне "ты свое дело блестяще сделал, а приглашение в "Арагви" — это наше дело."

Мы пошли в ресторан и очень тепло и весело провели вечер. Мои старшие коллеги и друзья говорили много лестного обо мне и моих учениках, а Еремин, Орвид, Докшицер

признались, что они не смогли бы показать на открытом концерте пять студентов такого уровня.

Этот приятный вечер надолго остался в моей памяти, правда и до, и после у меня в Ереване было много классных концертов, мои ребята участвовали в открытых концертах кафедры и в общеконсерваторских концертах в Малом зале филармонии, в Доме камерной музыки и т.д. Но этот концерт в ЦДРИ для меня был особенным. Правда, пожелания из зала насчет "и.о.профессора" не скоро сбылись, мне пришлось ждать еще долгих десять лет, до мая 1976 г., когда я, наконец, был утвержден в ученном звании профессора. Причиной этого было то, что я больше заботился о работе, своих обязанностях проректора, преподавателя, чем о своих званиях. Так, что от доцента до профессора мне пришлось ждать долгих двадцать два года, с 1954 по 1976 год. А от начала работы в консерватории — с 1947 по 1976 гг. Несмотря на это я продолжал работать честно, преданно, в интересах моей родной консерватории, в которой тружусь уже пятьдесят лет.

Всем, чего я добился за свою долгую, трудную жизнь, я обязан своему упорному труду, занятиям, неплохим знаниям, честности, отсутствию зависти, стремлением к лучшему.

У меня не было влиятельных родителей или родственников, которые выдвигали бы, толкали вперед, помогали бы добиться успехов, как это делали многие из моих знакомых.

С детских лет я много читал, изучал историю, художественную литературу, биографии великих музыкантов, их творчество (симфонии, оперы, концерты и т.д.). Будучи солистом симфонического и оперного оркестров, посещал концерты лучших пианистов, скрипачей, певцов (в Ереване и в Москве). Все это очень помогало мне в моей профессиональной работе, в частности — в педагогической деятельности. Эти знания помогли мне и в работе декана (1960-67 гг.), и в работе проректора (1967-70; 1973-85 гг.), и в работе

руководителя оперного театра (1970-73. гг.), и в работе заведующего кафедрой духовых инструментов (1981-92 гг.).

Членом жюри Всесоюзного конкурса духовиков меня впервые пригласили в 1963 году. Конкурс проходил в Ленинграде, в зале Капеллы.

Заранее зная об отношении членов жюри к участникам из республик, я все же повез двух своих студентов - Ю. Баляна и Г. Потикяна, скорее для показа их членам жюри из Ленинграда и других городов, чем надеясь на премии.

Как я и полагал, москвичи и ленинградцы заранее договорились между собой и ставили высокие баллы только своим. В таких условиях мой Потикян, конечно, ничего не получил, а Балян стал только дипломантом.

После этого, хоть я и бывал на многих конкурсах в качестве члена жюри, но старался никого из своих ребят не брать на эти конкурсы, чтобы не разочаровывать их. Они ведь прекрасно разбирались в исполнениях и сами убеждались, что те участники, которые играли хуже их, но были москвичами или ленинградцами, получали высшие баллы.

Только в 1980 г. на Всесоюзном конкурсе в Таллинне я подготовил своего замечательного студента Артура Мхитаряна и в ноябре повез его в Таллинн. Как назло таллинские морозы подействовали на него, он сильно простудился, губы ужасно распухли и целых три дня он не мог заниматься. Пропустив свой день, он только за день до окончания первого тура начал заниматься. Накануне конца первого тура, поздно вечером, после прослушивания, мы с Тимофеем Докшицером послушали его и решили, что он на следующий день сможет играть.

По моей просьбе председатель разрешил Артуру в самом конце первого тура выступить с концертами Гайдна и Тамберга.

На следующий день, в самом конце первого тура, А. Мхитарян вышел, очень хорошо сыграл свою программу,

члены жюри вставали, пожимали мне руки, поздравляли. Зал бурно аплодировал, многие участники конкурса подходили к нему, говорили, что он играл лучше всех. Но вечером выяснилось, что председатель жюри и его два заместителя решили не допускать его ко второму туру, т.к. он играл не в свое время. Это несправедливое решение меня возмутило и я решил уехать в Ереван, тем более что накануне получил телеграмму от Л. М. Сарьяна, который просил ввиду неотложных дел скорее приехать.

После этого я твердо решил своих студентов больше не брать на Всесоюзные конкурсы, хотя меня опять приглашали членом жюри, даже однажды пригласили в Москву председателем жюри на Всесоюзном отборе для участия в Международном конкурсе, позже — в Саратов на Всесоюзный конкурс, в Минск и т.д.

В 1979 г. было решено, чтобы в Закавказском конкурсе участвовали и исполнители на духовых инструментах (до этого участвовали только пианисты, струнники и вокалисты).

По условиям конкурса в конкурсе могли участвовать всего три человека по каждой специальности. Вместе с зав. кафедрой, Г.В. Касабяном, мы организовали несколько прослушиваний по всем специальностям. Отобрали самых лучших студентов флейтистов, гобоистов, кларнетистов, фаготистов, валторнистов, трубачей — всего 21 человек.

В Баку нас встретили очень дружелюбно, предоставили все условия для занятий, гостиницу и другие удобства. Уже на первом туре выяснилось, что студенты Ереванской консерватории намного лучше подготовлены, их исполнительское искусство выше чем в Бакинской, а тем более в Тбилисской консерваториях.

Второй и третий тур прошли с явным преимуществом наших студентов. Они завоевали все первые места и вообще все 21 человек стали лауреатами конкурса. Бакинские

газеты писали много лестного, корреспонденты брали у меня интервью и т.д.

Из моих студентов первую премию получил Ашот Даллакян, вторую премию Игорь Евдокимов, а третью премию получил студент моего Ю. Баляна, Ашот Унджугулян; а на заключительном, торжественном концерте мой Ашот блестяще сыграл сложную, виртуозную пьесу Эжена Боццы.

Второй Закавказский конкурс состоялся в мае 1985 г. На сей раз отдельно для деревянных и медных инструментов, и снова в Баку.

Председателем жюри медных инструментов назначили меня. Я повез своих трех замечательных ребят Армена Арменяна, Артура Мхитаряна, Араика Хачатряна. Все они были подготовлены очень хорошо и когда они выступили на первом туре в Баку, все члены жюри выразили восторг, а слушатели в зале бурно аплодировали. Особенный восторг вызвал у всех Армен Арменян, который будучи скромным, тихим парнем, на сцене преображался в блестящего исполнителя. Второй и третий тур прошли еще лучше, все наши ребята — валторнисты, трубачи и тромбонисты заняли лучшие места и опять поразили всех слушателей.

Из моих ребят Армен и Артур заняли первые места, а Араик взял вторую премию.

Последовали восторженные поздравления, наилучшие пожелания и с большой победой мы вернулись в Ереван.

Без ложной скромности должен сказать, что моя кропотливая работа на должности проректора и заведующего кафедрой духовых инструментов в течении десяти лет, требовательность, строгая дисциплина и добросовестное отношение к студентам, забота о них, дали очень хорошие результаты.

До сих пор бывшие студенты духового отделения при встрече со мной с восторгом и благодарностью вспоминают те счастливые годы и мою работу с ними.

В моей исполнительской и, особенно, в педагогической деятельности особое место занимала работа над обработками, переложениями для трубы и фп. Еще будучи студентом я играл много произведений, переложенных для трубы (Бах "Ария" си бемоль минор, Гендель-Соната, Концерт, Чайковский "День ли царит", Рахманинов — "Весенние воды" и много других пьес) и мне хотелось продолжить это благородное дело и в какой-то мере обогатить нашу литературу, чтобы воспитывать студентов на музыке гениальных композиторов, развивать их музыкальный вкус, знакомить их со стилем классиков, романтиков, современных талантливых композиторов. Начал я с армянских композиторов, т.к. к началу моей педагогической деятельности для трубы никто еще ничего не писал, а в Ереванской консерватории студенты обязаны играть армянскую музыку.

Позже я начал изучать подходящие для трубы гениальные произведения Баха, Генделя, Гайдна, Моцарта. За многие годы кропотливой работы у меня накопилось значительное количество хороших обработок и переложений, которые исполняют не только мои студенты, но и студенты моих учеников Баляна и Мхитаряна.

Вот неполный список моих работ, которые остались у меня.

Неполный, потому что часть из них исчезла из моего сейфа вместе с большим количеством других нот, часть я давал студентам и обратно не получил, а некоторые были недостаточно удачны.

Долгое время я добивался издания моего учебного пособия и сборников пьес. С большим трудом удалось в 1970 г. издать первую часть учебного пособия и один сборник (12 пьес).

Вторая часть учебника была в рукописи, когда ее потребовали из ВАКа для присвоения ученого звания профессора и так и не вернули, несмотря на мои просьбы.

Так что у меня осталась примерно половина моих обработок и переложений, список которых я записал.

1. Бах — Ария из Кантаты № 202
2. Гендель — Ария "Ксеркс"
3. Гендель — Ария "Фест" (в 2-х томах)
4. Гендель — Ария израильтянки ("Самсон")
5. Гендель — Ария "Иисус Навин"
6. Гендель — Ария "Иуда Маккавей"
7. Гендель — "Канцона"
8. Вивальди — Ария из оперы "Гризельда"
9. Гайдн — "Канцонетта"
10. Гайдн — Ария "Сотворение мира"
11. Моцарт — Каватина графини "Свадьба Фигаро"
12. Моцарт — Соната № 5 для скрипки
13. Форте — "Пробуждение"
14. Мендельсон — "Песня"
15. Глазунов — "Восточный романс"
16. Пуленк — Концертный вокализ
17. Боцца — Вокальный этюд
18. Дуранте — Ариэтта
19. Доминго Денте — Ave Maria
20. Перголези — Канцона
21. Комитас-Асламазян — "Крунк"
22. Комитас — "Абрикосовое дерево"
23. Комитас — "Орор" и "Эрзрумский танец"
24. Спендиарян — "Колыбельная" (с каденцией)
25. Спендиарян — "Песня" (для скрипки)
26. Спендиарян — "Лесной кизил"
27. Спендиарян — "К возлюбленной"
28. Спендиарян — "Веселись, сердце"
29. Спендиарян — "Лирическая"
30. А. Хачатурян — Вальс
31. А. Хачатурян — "Танец Айше"
32. Бабаджанян — "Элегия"

33. Арутюнян — Концертный вокализ № 1
34. Арутюнян — Концертный вокализ № 2
35. Арутюнян — "Экспромт"
36. Арутюнян — "Дле яман"
37. Сарьян — "Серенада"
38. Егиазарян — "Скерцо"
39. Егиазарян — "Танец рыбки"
40. Егиазарян — "Увертюра"

С первых же дней моей работы проректором по научной и учебной работе я уделял большое внимание студенческому научному обществу (СНТО).

Вначале обществом руководили Г. Г. Тигранов, А. Барсамян, М. Арутюнян, М. Брутян. Позже, по моей просьбе, этой работой руководил А. Г. Будагян, которому за сравнительно короткий срок удалось достигнуть заметных успехов. Ежегодно в консерватории организовывались научные конференции, в которых участвовало большое количество студентов, в основном историков и теоретиков. Авторы лучших докладов командировались в Москву, Ленинград, Киев и др. города, где проходили межвузовские конференции.

В 1985 г. мне через Москву удалось провести межвузовскую конференцию в Ереванской консерватории. К нам приехали из многих городов Союза студенты и их руководители. Мы их очень хорошо приняли, показали исторические места Армении, Матенадаран и т.д.

Конференция прошла очень организованно, наши студенты отлично выступили и удостоились большой похвалы.

Недавно в своих архивах я нашел фотографию, где я сижу в президиуме этой конференции, а на обороте надпись: "Михаилу Вагановичу в знак искреннего уважения и благодарности на память о международной конференции "Проблемы западно-европейской музыки XVI-XVIII веков" от СНТО, апрель 1985 г."

Мне было очень приятно прочесть эти слова и вспомнить те замечательные дни.

К сожалению через пару лет наступили тяжелые времена для нашего народа и в частности для нашей консерватории, которая до сих пор переживает большой упадок.

Оглядываясь назад, на прошедшие пятьдесят лет моей работы в консерватории (1947-1997 гг.) я со всей ответственностью должен сказать, что лучшими годами безусловно были 1973-1985-е годы, когда преподаватели работали с полной отдачей, а студенты были полностью преданы своей учебе, занятиям, и это давало прекрасные результаты. Многие студенты за этот период стали лауреатами Международных конкурсов, еще больше Всесоюзных, не говоря о Закавказских конкурсах.

Атмосфера в консерватории была здоровой, все знали и выполняли свои обязанности, не жалея сил и времени. Об этом до сих пор вспоминают преподаватели, бывшие выпускники, работники библиотеки, лаборантки, работники учебной части и др.

Хорошую работу консерватории вынуждены были подтверждать и бесконечные проверки. Ежегодно, иногда два раза в год, приходили комиссии из вышестоящих партийных и советских органов, досконально проверяли нашу работу и вынуждены бывали отмечать положительную работу. В декабре 1977 г. неожиданно приехала большая комиссия (7-8 человек) из Москвы проверить работу консерватории. Мне тогда пришлось пережить очень трудные дни (около 2-х недель) чтобы документально, обоснованно и убедительно дать ответы на все предъявленные вопросы, которые ежедневно выдвигали отдельные члены комиссии, каждый по своей отрасли. В эти трудные для меня дни мне помогали только два моих друга — декан оркестрового факультета Арам Шамшян и зав. учебной частью Левон Брутян. Наконец, все обоснованные документы, ответы на вопросы были

готовы и вечером, накануне их представления членам комиссии из консерватории я пригласил домой Л. М. Сарьяна с просьбой придти ознакомиться, высказать свои соображения. Но он сказал, что очень занят и не может придти. На следующее утро вся комиссия собралась у меня в кабинете и я, подробно ознакомив их со всеми документами, вручил их председателю комиссии.

Через день председатель комиссии принес мне заключительное решение комиссии, в котором, к их чести должен признаться, была отмечена вся положительная работа, а дальше было отмечено: "Однако есть серьезные недостатки:

1. Нет звонка, оповещающего начало и конец занятий (хотя я им говорил, что в Московской консерватории тоже нет звонка, т.к. он мешает занятиям по специальности)

2. Расписание занятий, часы начала и конца занятий составлены неправильно: с 9-11, с 11-13, с 13-15, с 15-17 и т.д., а нужно написать с 9 — 9.45, с 9.45 — 10.40, с 10.40 — 11.30 и т.д."

Когда я показал заключение комиссии нашему министру Л.П. Гарибджаняну, он очень обрадовался положительной части, а прочитав о "серьезных недостатках", просто засмеялся. Когда он узнал, что мы хотим пригласить членов комиссии посмотреть Гарни и Гегард, он сказал, что с удовольствием поедет с нами.

Недавно в своем архиве увидел фотоснимок у храма Гарни, где присутствуют все члены комиссии, наш министр и несколько наших работников.

Так, несмотря на надежды парочки "доброжелателей", "друзей", ожидавших моего провала, закончилась эта трудная проверка. Они и на этот раз остались ни с чем.

В ноябре 1983 г. мы торжественно отметили 60-летие нашей консерватории. Организовали большое количество концертов со вступительным словом об истории консерватории во всех концертных залах Еревана, в музыкальных школах, училищах. Газеты и журналы посвятили этому юбилею много статей. Кстати, в моем архиве сохранилась газета "Ерекоян Ереван" от 16-го ноября 1983 г. с моей большой статьей с портретами Романоса Меликяна — основателя консерватории и К. С. Сараджева, который поднял профессиональный уровень нашей консерватории на должный уровень.

Кроме Еревана мы организовали концерты в районах. Лазарь Мартиросович повез многих участников концертов в Зангезур, а я — в Лениакан и Кировакан, заранее договорившись с секретарем горкома о дне и часе нашего приезда.

На подступах к Лениакану нас торжественно встретили руководители города, милицейские машины сопровождали нас до гостиницы, где были подготовлены номера для всех. Участников пригласили на обед и вообще обстановка была очень теплой и дружеской. Все это организовала Донара Арутюнян, первый секретарь горкома.

Вечером состоялся концерт, слушали прекрасные выступления, а публика принимала их удивительно тепло.

На следующее утро Донара нас опять пригласила в ресторан и проводила в Кировакан.

В Кировакане нас никто не встречал, более того, когда мы приехали в гостиницу, начались придирки (у двух участников концерта с собой не было паспорта) и вообще работники гостиницы вели себя довольно грубо.

Я понял, что секретарь горкома, с которым я говорил по телефону из Еревана, либо по халатности забыл о нашем

приезде, либо счел ниже своего достоинства заботиться о нас.

Убедившись в этом, я распорядился поехать в музыкальное училище, провести концерт и ночью уехать в Ереван. Так и сделали. Приехав домой в три часа ночи я узнал ужасную новость — скончался мой родственник и близкий друг - Арно Бабаджанян. За две недели до смерти он в последний раз был у нас дома, сел за рояль, бесподобно играл произведения Рахманинова и свои замечательные, гениальные сочинения, а через несколько дней ему стало плохо и его взяли в больницу.

Смерть Арно на меня страшно подействовала, всю ночь я не мог спать, думал, вспоминал наше детство, молодость, годы учебы в Московской консерватории, нашу дружбу. Я его считал гениальным пианистом и гениальным композитором, прекрасным шахматистом и вообще прекрасным человеком, каких мало.

Эти слова я сказал когда после похорон мы собрались в отдельном кабинете ресторана "Раздан", чтобы отметить это трагическое событие в кругу самых близких друзей Арно.

Тем временем шла подготовка торжественного заседания с концертным отделением в честь 60-летнего юбилея консерватории им.Комитаса, проводимого в оперном театре. Приехала масса гостей из Москвы, Ленинграда, Киева, из всех республик союза — ректоры, композиторы, выдающиеся музыкальные деятели.

В организации торжественного вечера и проведении концертного отделения мне очень помогли мои бывшие работники по театру — зав. постановочной частью, главный электрик, радист и др. и нам удалось предельно организованно провести этот вечер.

Но главное еще было впереди. По договоренности с Московской консерваторией мы должны были провести там, в Малом зале, два концерта: первый — силами студен-

тов, второй — силами наших признанных лауреатов международных конкурсов. Мне нужно было не только заняться отбором участников, прослушиванием, но и приобретением около ста авиабилетов, размещением в гостинице, репетициями в Малом зале Московской консерватории.

После тщательной подготовки мы вылетели в Москву, разместились в гостинице, а на следующий день провели репетицию в Малом зале.

Оба концерта прошли на высоком профессиональном уровне. В зале сидели видные музыканты Москвы, профессора, студенты консерватории, большое количество армян-москвичей, музыкантов, певцов и других деятелей культуры. Принимали наших студентов и преподавателей очень тепло, бурными аплодисментами.

После возвращения из Москвы мы узнали, что ректорат Московской консерватории прислал письмо Первому секретарю ЦК Армении, в котором очень высоко оценил профессиональный уровень наших студентов и преподавателей, участников концерта, тепло поздравляли руководство с огромным успехом. Так мы организовали и провели 60-летие нашей родной Ереванской консерватории в ноябре 1983 г.

Согласно существующему тогда порядку на руководящей должности можно было работать до 65 лет. Помня об этом, в январе 1981 г. я пришел к министру Высшего образования Л. П. Гарибджаняну с заявлением об освобождении меня от занимаемой должности проректора по НУР. Прочитав мое заявление, он сказал: "Тебе не 65, а 50 лет. Иди и работай дальше. Мы хорошо знаем кто в консерватории как работает"

Мне пришлось подчиниться, но после этого в конце каждого учебного года я приходил с новыми заявлениями. И вот в начале мая 1985 г. Гарибджанян позвонил мне и сказал, что есть распоряжение назначить проректором компо-

зителя Эдгара Оганесяна, которого недавно освободили от работы в Комитете радио и телевидения.

Через пару дней, на коллегии министерства прочли приказ министра об объявлении мне благодарности за долголетнюю работу, а другим приказом меня, согласно моему заявлению, освободили от должности проректора.

С этого дня до конца 1992 г. я только заведовал кафедрой духовых инструментов и попрощался с руководящей работой. Через год освободили от должности ректора Л. М. Сарьяна и на его место назначили Эдгара Оганесяна. Начался упадок консерватории. Если раньше на приемных экзаменах проводился тщательный отбор и в консерваторию поступали самые одаренные, способные люди, то теперь поступали все, кто подавал заявление. Например, если на духовое отделение мы раньше принимали 12-13 человек, то теперь начали принимать по 30 или 40 человек, т.е. всех, кто подал заявление. Естественно, для такого количества студентов надо было приглашать большое количество новых преподавателей. Пригласили в консерваторию массу посредственных людей, начался упадок в работе кафедр, разочарование, беспорядок и т.д. Удвоились штаты лаборантов, секретарей разных отделов и других ненужных работников, которые ничего не делали, только получали зарплату.

Положение стало еще хуже, когда на должности ректора Эдгара Оганесяна заменил Тигран Мансурян. Консерватория оказалась на дне пропасти, все разрушилось, везде беспорядок, непонимание, люди бесцеремонно достигают своих низких целей, зная, что за это не будет наказания.

Не случайно, что в консерватории сейчас подавляющее большинство преподавателей составляют "профессора", а качество преподавания, результаты их работы со студентами ничтожные.

Но слава Богу "царствование" Мансуряна длилось не

долго, года три. На должность ректора пришел Армен Смбатян. Надеюсь будет лучше.

Сегодняшняя нищенская зарплата профессора (около 10 долларов) хватает на килограмм хлеба в день, а стипендия студентов — гораздо меньше. В таких условиях смешно говорить о качественных занятиях. Естественно, и студенты, и преподаватели думают о дополнительных доходах, что иногда приводит к низким поступкам. Система платного обучения студентов и аспирантов окончательно погубила профессиональный уровень учебы. Поступают в консерваторию и аспирантуру посредством, у которых есть деньги, приобретенные неизвестно каким путем.

Следуя своему твердому решению, в середине июля 1997 г. после завершения учебного года, я подал заявление об уходе с работы. Через два дня мне сказали, что висит приказ ректора, где объявляется благодарность за долголетнюю, плодотворную работу (50 лет). Позже я узнал, что меня не освободили от работы, а назначили консультантом кафедры духовых инструментов, а также оставили членом Ученого совета.

Пришлось согласиться, тем более что один из моих выпускников 1997 г., очень талантливый студент Мушег Погосян поступил в аспирантуру и попросил меня руководить, помочь ему заниматься в аспирантуре.

Сейчас уже май 1998 г. и мы с Мушегом прошли успешно достаточное количество произведений и он уже два раза выступал с Симфоническим оркестром и исполнял программу первого года аспирантской учебы. Сейчас мы уже наметили программу второго года обучения и скоро приступим к занятиям.

Всю мою нотную библиотеку я подарил Баляну и Мхитаряну. Я присутствую на всех зачетах и экзаменах, в неделю два-три раза я бываю на занятиях моих талантливых учеников Ю. Баляна и А. Мхитаряна, и стараюсь помочь и студентам, и преподавателям.

Единственным радостным событием для меня за последние 7-8 лет было рождение моей второй внучки.

6-го сентября 1991 г. моя младшая дочка Айкануш (Аня) родила чудесную, очаровательную девочку, которую мы назвали Марианночкой. Это удивительная, талантливая для своего возраста, красивая девочка, которая доставляет огромную радость всем нам.

Ей сейчас около шести лет, но она успела окончить школу "Эрудит", ходит в школу танцев, на плавание, к няне, словом у нее мало свободного времени.

Недавно она на отлично сдала экзамен в подготовительный класс музыкальной школы им. Чайковского. Кстати, эту школу окончили и Наташа, и Аня, и Джуди. С первого сентября она будет ходить на занятия по фортепиано и сольфеджио по два раза в неделю и я уверен, что она будет хорошо заниматься и добьется больших успехов.

*От имени М.В. Хачатряна
пересказал Валентин Товмасян*

*Засл. деятель искусств,
Засл. артист республики,
проректор Ереванской государственной
консерватории им. Комитаса, профессор*

АРАМ ШАМШЯН

С Михаилом Вагановичем меня связывает совместная работа в консерватории им. Комитаса, которая продлилась целый ряд десятилетий.

Первое, что хочу сказать — это высокий профессионализм, и это не мои личные ощущения, это чувство всех, кто в течение этих десятилетий наблюдал за работой Михаила Вагановича. Это были годы расцвета, годы дисциплины и культуры кафедры духовых инструментов. По окончании Московской консерватории им. Чайковского ему удалось перенести сюда не только прекрасную школу, которую он получил в Москве, но и профессиональную и общечеловеческую культуру.

Михаил Ваганович — сильная натура, у него ясный и глубокий ум, он все прекрасно понимал и умел все поставить на свои места. Дисциплина на кафедре духовых инструментов была отличной, кафедра чувствовала руководителя не только профессионального, она чувствовала его чисто человеческие, высокие моральные качества.

Работая проректором в Ереванской консерватории, приходя на работу раньше всех, он оставался в консерватории до конца рабочего дня, но ни одной минуты из этого рабочего дня он не уделял своим профессиональным занятиям. Т.е. проводил уроки своего класса и занимался делами кафедры по вечерам. Его рабочий день таким образом составлял 14 часов в сутки.

В консерватории была железная дисциплина, с ним было бесполезно спорить, потому что он всегда был прав, это все знали и все чувствовали его моральное и профессиональное превосходство.

Михаил Ваганович получил прекрасное образование, он всесторонне развит, умен. У него была привычка, о которой я спорил с ним все время: как закон, он каждый вечер перед сном уделял часы для чтения и анализа прочитанных произведений. Прекрасно знает классиков мировой, русской и армянской литературы. У него ненасытный к знаниям мозг. Он вечно стремился пополнить свои знания. К сожалению это делалось за счет зрения, и его глаза раньше времени отказались ему служить.

Теперь чисто личное.

Это был Друг. Это был самый лучший Друг. Несколько десятилетий он всегда рядом, всегда рядом со мной. День начинался с того, что он ждал пока я приходил и мы садились пить кофе, потом в течение дня пили кофе еще раз. Эта привычка так укрепилась, что когда он временно ушел работать в оперный театр, я перестал пить кофе вообще, без него эту церемонию не с кем было разделить.

Общие мои впечатления: прекрасный, умный, все понимающий, замечательный профессионал, один из лучших учеников М.И.Табакова.

Я его очень люблю.

*Профессор Ереванской государственной
консерватории им. Комитаса,
Засл. артист Армении, гобоист*

ХРИСТОФОР БАБАЯН

СЛОВО О ПРОФЕССОРЕ МИХАИЛЕ ВАГАНОВИЧЕ ХАЧАТРЯНЕ

Конечно, очень жаль, что о таких людях как М.В.Хачатрян приходится писать в прошедшем времени, но ничего не поделаешь, это закон природы, диалектика жизни, которой ничего невозможно противопоставить. Люди приходят и уходят, надолго оставляя свои добрые или дурные следы в памяти и в сердцах последующего поколения.

Михаил Ваганович принадлежал к той категории людей, которые постоянно и благотворно влияют на отдельных личностей и на общество в целом. Они отличаются высокими моральными и творческими качествами: профессионализмом, интеллектом, добротой, задушевностью и потому уход из жизни таких людей как М.В.Хачатрян, причиняет огромное горе и печаль.

Он был прекрасным высокообразованным, интеллигентным музыкантом. После окончания с отличием Московской консерватории по классу проф. Табакова и работы в БСО, он переехал в Ереван, стал преподавать в консерватории, играл в оркестре оперного театра и Симфоническом оркестре, как солист-трубач, внося новую, свежую, могучую струю прогрессивной исполнительской манеры игры на трубе, которые он впитал за годы учебы в Москве.

Слушатели каждый раз восхищались его блестящим

владением инструментом, у него была виртуозная техника, большой диапазон и прекрасная кантилена.

Огромное место в деятельности М.В. Хачатряна занимала педагогика, которой он отдал более 55 лет жизни, воспитав не одно поколение блестящих музыкантов. Он привил им любовь к музыке, преданность избранной профессии. Под его руководством закончили консерваторию и аспирантуру многие первоклассные трубачи, в их числе лауреаты Всесоюзных и Закавказских конкурсов.

У Хачатряна бесчисленное множество научно-методических работ: статьи, доклады, очерки, "Школа игры на трубе", сборники транскрипций, этюдов, переложений для трубы пьес, армянских песен и т.д.

Можно смело сказать, что он создал настоящую академическую, по мировым стандартам, школу игры на трубе которой до него в Армении не было.

Кроме всего сказанного, он обладал отличными качествами администратора. Был директором театра оперы и балета им. Спендиарова, больше 15 лет руководил кафедрой духовых инструментов и на всех должностях был общительным, вежливым, добрым с сослуживцами, благодаря чему завоевал всеобщую симпатию, любовь, уважение коллег, друзей и студентов.

*Профессор Ереванской государственной
консерватории им. Комитаса,
Заслуженный артист РА, трубач*

ЮРИЙ БАЛЯН

ДРУГ, ПЕДАГОГ, НАСТАВНИК

Случилось так, что когда я пишу эти строки, Михаила Вагановича уже нет с нами. Не верится, но это так.

В 1960 г. я поступил в Ереванскую консерваторию в класс трубы М.В.Хачатряна. С первых дней учебы я понял, что наш педагог является одним из самых эрудированных, много знающих музыкантов, который щедро делился своими знаниями с нами, студентами. Как он радовался, когда мы все понимали и играли так как он от нас ожидал!

Будучи сам к себе очень требовательным, дисциплинированным, собранным, он старался привить и нам эти качества.

Мы знали, что Михаил Ваганович окончил Московскую консерваторию и был одним из лучших учеников М.И.Табачкова и эту школу, и эти знания он передавал нам.

Мне посчастливилось работать с ним в оркестре театра оперы и балета им.Спендиарова, где он играл партию первой трубы в таких спектаклях как "Алмаст", "Дон Паскуале", "Кармен" и многих других. Эти партии в его исполнении звучали бесподобно, ярко, красиво и чисто, с филигранной техникой.

Очень много сил он отдавал своим студентам, многие из которых стали солистами различных оркестров — духовых, эстрадных, симфонических. Помню как он радовался, когда

почти всем классом мы поехали в Москву, где он показал своих студентов. Все профессора Московской консерватории были восхищены уровнем исполнения и трактовкой произведений различных авторов, эпох и стилей. Выступление студентов-трубачей Ереванской консерватории было особо отмечено профессорами Г.А. Орвидом, С.Н. Ереминым и Т.А. Докшицером. Мы вернулись из Москвы с победой и большим вдохновением и с еще большим рвением стали заниматься под руководством нашего любимого педагога, готовясь к различным конкурсам.

Михаил Ваганович учил нас не только играть на трубе, он учил нас правильно жить, правильно дружить, уважая и помогая друг другу. Атмосфера в классе всегда была доброжелательной и творческой.

Михаил Ваганович ушел от нас, оставив нам светлые воспоминания о себе, свои знания, труды, школы, написанные для всех будущих трубачей. Не только все мы, его студенты, но и люди, которые когда-либо соприкасались с ним, благодарны ему и память о нем всегда будет с нами.

Заслуженный артист РА

НИКОЛАЙ ХАЧАТРЯН

Воспоминания о моем любимом педагоге напоминают мне о прекрасном человеке, великолепном трубаче и педагоге. До конца своей жизни со своими студентами он имел самые теплые отношения. Он для меня останется самым уважаемым и любимым педагогом.

ЛЮБИМЫЙ, ЛУЧШИЙ НА СВЕТЕ ПАПА

Родителей не выбирают. Значит, нам очень повезло, потому что нам достался самый лучший. Нам — это мне, моей сестре Ане и моей дочери Джуди. Как-то получилось, что никто из нас не понял — кого он любил больше всех и каждая из нас уверена, что ее.

Как ему хватало любви на нас всех? Он всю жизнь работал, напряженно, с полной отдачей, и все же никогда мы не чувствовали себя обделенными его заботой, вниманием и трогательной нежностью.

Он был очень сильной личностью — и физически, и духовно. И очень красивым. В детстве у меня была уверенность, что мой папа может все на свете, потом появилась уверенность, что мой папа знает все на свете. И эта гордость сохранилась навсегда. Он сумел вызвать это чувство в своих детях и не разочаровал их с годами.

Он никогда не требовал от нас каких-то невероятных усилий, чтобы быть лучшими, но, видимо, своим примером воспитал в нас чувство ответственности. Как-то само собой разумелось, что мы все должны были получить дипломы с отличием, заниматься любимым делом, отдавая ему все силы, потому что в нашей семье это было нормально. И мы знали, что каждая наша удача — общая радость. Папа обычно очень лаконично выражал свои чувства, когда я после удачной защиты диссертации позвонила из Москвы, рассказывая подробности, папа просто сказал — молодец. Но я знала как гордо у него сияют глаза, как всегда когда хвалили его детей, когда Аня хорошо играла, Джуди хорошо пела, Марианночка делала первые шаги в музыке. При этом в профессиональных вопросах он был очень требователен, в

особенности к нам. Прекрасный музыкант, он тонко разбирался и в пении, и в фортепианной игре. Он всегда слышал из других комнат доносящиеся из кабинета звуки и мягко, но твердо отмечал недостатки. Никто из нас не помнит случая, чтобы он был не прав. Когда произведение было готово, папу обязательно приглашали послушать, и очень волновались — что он скажет. И если он был доволен — больше всех радовалась мама. Когда она хотела сказать, что исполнение было действительно отличным, она говорила: "даже папе понравилось". Отношения моих родителей — тоже были удивительными по глубине и теплоте. Они не просто любили, они по-настоящему уважали друг в друге и личность, и музыканта. Я не помню, чтобы они ссорились, видимо мамина темпераментная натура разбивалась о папин сильный, спокойный, снисходительный к женским слабостям характер. Он баловал ее как нас, берег и поддерживал. Оба очень занятые работой, они успевали все обсудить, посоветоваться, посмеяться. У нас всегда дома было много смеха, много друзей, много знаменитостей, которых мы знаем как простых, веселых людей, которые играли со взрослыми в нарды или в преферанс, с нами — в детские игры, создавая атмосферу праздника, в которой прошло наше детство.

Я не музыкант и мои "деловые" отношения с папой имели другое — научное и административное направление. Он никогда не говорил: "ты не права", он предпочитал тактичное "тебе не кажется, что было бы лучше..." Я многому у него училась, прежде всего отношениям с людьми. Он очень не любил самодурства и особенно подчеркивал необходимость уважения к людям, особенно подчиненным. Я видела его отношение к шоферам, помню как он здоровался с техническим персоналом. Никогда не забуду, как по пути с кладбища он останавливался и подвозил до остановки старушек, бредущих по дороге. Но особенно важным он считал отношение к студентам, он их очень любил, всегда знал, у

кого нет отца, кто нуждается, кто подрался. Как-то он сказал фразу, которая стала для меня жизненным принципом: "Нельзя унижать человека, который моложе и не может тебе ответить. И вообще, нельзя унижать человека". При этом он умел говорить людям правду, даже самую нелицеприятную, но так, что они не обижались, понимая, что он прав.

Папа был действительно главой семьи, но никогда этого не подчеркивал, не требовал послушания, просто с ним невозможно было не считаться. Во всех наших семейных традициях ему отводилась главная роль. За несколько минут до наступления Нового года папа, сидя на своем месте во главе стола, поднимал бокал, подводил итог прошедшего года и благодарил Бога за все удачи, за здоровье всех членов своей семьи. Интересно, что хотя его отношение к религии всегда было уважительным и он хорошо знал Библию, с годами он стал больше¹ обращаться к Богу. В последние годы он часто ходил по балкону, один, и о чем-то думал, а потом как-то сказал нам: "все будет хорошо, я помолился". Тогда только мы поняли, о чем он думал. С тех пор Джуди перед спектаклями, из разных городов мира непременно звонила и напоминала: "Папочка, не забудь помолиться". Мы подшучивали над его "прямой связью" с Богом, но как-то верили, что все будет удачно. Мне кажется, что обращение папы к Богу было с его стороны каким-то переложением ответственности за семью. Может быть с годами он почувствовал, что уже не может быть такой же опорой, таким же крепким основанием для семьи, как раньше. Но он ошибался, до последнего дня своей жизни он оставался главой, связующим центром, с уходом которого мы, уже взрослые, стоящие на ногах люди, растерялись, не представляя — как жить без него. О папе я могу говорить бесконечно, но главное, как говорит мама — "он был такой один, таких больше нет".

Папа любил свой сад, виноград, из которого сам готовил вино, свои книги. Он любил вспоминать студенческие

годы в Московской консерватории, своего профессора, Табакова, и нас учил помнить и любить своих учителей, любил свою Ереванскую консерваторию, своих друзей. При этом о чувствах своих не распространялся, высшей похвалой у него было — "порядочный человек", а об исполнителях — "это музыкант". Он очень любил симфоническую музыку и получал явное удовольствие от хорошего исполнения. Особой любовью он любил свой Игдир, которого никогда не видел, Арарат, которым неизменно восхищался, Эчмиадзин, Севан, за судьбу которого очень переживал. Теперь я понимаю, как многое в жизни он любил, но уверена, что больше всего все же он любил нас, свою семью, своих дочерей и внуков. Хочу надеяться, что мы доставили ему больше радости, чем огорчений.

Он совершенно не выносил, когда кто-то из нас плакал, мы с сестрой это хорошо знали и в детстве этим, конечно, злоупотребляли. Впрочем, нам и так все прощалось. Хотя, когда родителей вызывали в школу после очередной нашей проделки, мы всегда просили пойти папу. Он сердился только если мы с Аней в детстве ссорились, при этом он никогда не кричал, не возмущался, просто поворачивался и уходил в свою комнату. Тогда оставалось через некоторое время зайти к нему, обнять и сказать "Папочка, прости, я больше не буду". Он тут же сдавался и все кончалось спасительным : "больше так не делай". У меня впечатление, что чтобы не случилось, главным для него было — не расстраивать нас. Когда его ночью увозили на операцию аппендицита, он мне, маленькой тогда, говорил: "ты не бойся, все будет хорошо". Когда он упал с лестницы в саду и Аня заплакала, увидев его неестественно вывернутую сломанную руку, он ее утешал, говоря, что ничего страшного нет, все пройдет. Как бы ему ни было больно, он мужественно держался, лишь бы не расстроить нас.

Хуже было во взрослой жизни, когда мы плакали от

обида, от какой-то несправедливости или неудачи. Папа это переживал острее и больнее, чем мы, это мы поняли позже и в последние годы не делились своими неприятностями, рассказывая только о своих успехах. Но случались, конечно, и слезы, и всегда крепкая папина рука ложилась на плечо, и ласковое "не плачь, балик джан, все пройдет" утешало, возвращало в надежное детство и в уверенность, что все, действительно, наладится. Мой мудрый папа понимал, что наша семья была очень счастливой, что подлинно глубокого горя мы тогда еще не пережили, а все остальное — проходяще и исправимо.

И сейчас, когда неудержимо текут слезы, я слышу его голос: не плачь, балик джан, все пройдет.

Наташа, Анна, Джуги Хачатряны

Վալենտին Թովմասյան

Ծնվել է 1937թ. Երևանում: Սովորել և ավարտել է Ռ.Մելիքյանի անվան երաժշտական ուսումնարանը (1954-58), որից հետո աշխատանքի է անցել Մեղրու երաժշտական դպրոցում, որպես երաժշտական տեսական առարկաների և դաշնամուրի ուսուցման դասատու:

1962-67թթ. սովորել և ավարտել է Կոմիտասի անվան պետկոմսերվատորիան, միաժամանակ աշխատել՝ 1964-68թթ. «Երևան» փո-

ղային նվագախմբում (շեփոհար), գործուն մասնակցություն ունեցել նրա ստեղծմանը և համերգային գործունեությանը (շուրջ 100 համերգ):

1962-68թթ. երգ երաժշտություն է դասավանդել և երգչախմբեր ղեկավարել թիվ 73 և 32 Հովհաննես Թումանյանի անվան դպրոցներում, մասնակցելով հանրապետական և քաղաքային երաժշտական փառատոների: Նվագել է նաև «Նաիրի» կինոթատրոնի էստրադային նվագախմբում (շեփոհար):

1977-1987թթ. աշխատելով ՀՀ Ռադիոյի և հեռուստատեսության պետական կոմիտեի սիմֆոնիկ նվագախմբում, որպես շեփոհար, գործուն մասնակցություն է ունեցել նվագախմբի հանրապետական և համամիութենական հյուրախաղային համերգներին՝ Մոսկվայում, Թբիլիսիում, Լիտվայում, Լատվիայում, Էստոնիայում: Մասնակցել է նաև Մոսկվայի և Երևանի ռադիոկայանների ձայնագրման ստուդիաներում նվագախմբի կատարած ֆոնդային ձայնագրություններին, շուրջ 3000 թույն, որոնք այսօր Հայաստանի հանրային ռադիոյի ոսկե ֆոնդի, ինչպես նաև Մոսկվայի ռադիոյի երաժշտական ֆոնդի մաս են կազմում և պարբերաբար եթեր հեռարձակվում:

1978-89 ուսումնական տարիներին դասավանդել է Խ.Աբովյանի

անվան մանկավարժական ինստիտուտում («Կատարողական արվեստի պատմություն» և «Փողային գործիքների ուսուցման մեթոդիկա» առարկաները):

1977-2003թթ. որպես երաժշտական մեկնաբան և քննադատ աշխատել է Հայաստանի ազգային ռադիոյի երաժշտական խմբագրությունում, պատրաստել և եթեր է հեռարձակել շուրջ 4000 ակնարկ, ռեպորտաժ, հարցազրույց, մեկնաբանություն, հաղորդում, դիմանկար, կոմպոզիչիա, արժարժեղով հանրապետության երաժշտական կյանքն ամբողջությամբ և ողջ տարողականությամբ: Հաղորդումներ է պատրաստել Մոսկվայի ռադիոյի առաջին ծրագրի համար:

1993 թվականից Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի Նվագախմբային ֆակուլտետի փողային ամբիոնում դասավանդում է «Կատարողական արվեստի պատմություն» և «Փողային գործիքների ուսուցման մեթոդիկա» առարկաները: Դասախոսությունների հիման վրա դասագրքերի երկու ձեռնարկ է կազմել, որոնք երաշխավորված են կոնսերվատորիայի փողային ամբիոնի և գիտական խորհրդի կողմից, որպես ուսումնական ձեռնարկ և օգտագործվում են ուսումնական գործընթացում:

Կատարողական արվեստին ընդհանրապես և փողային գործիքների կատարողական մեթոդիկային, ինչպես նաև հանրապետության երաժշտական կյանքին, անցուղարձին նվիրված բազմաթիվ հոդվածներ է տպագրել Հայաստանի հանրապետության թերթերում և ամսագրերում և հատկապես կոնսերվատորիայի կողմից հրատարակվող «Երաժշտական Հայաստան» ամսագրում, որի պատասխանատու քարտուղարն է:

Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի դոցենտ (1999), Խորհրդային միության և Հայաստանի հանրապետության Ժուռնալիստների միությունների անդամ (1981) Վալենտին Թովմասյանը երրորդ տարին է երաժշտական հաղորդումներ է պատրաստում «ՎԷՄ» ռադիոկայանի համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինակից	5
Կյանքի առաջին փուլ	11
Մոսկովյան շրջան	18
Աշխատանքային գործունեություն	37
Օպերային թատրոնի գեղարվեստական ղեկավար	49
Վերադարձ կոնսերվատորիա	60
Գործընկերների և ընկերների հուշեր	
Մարիաննա Հարությունյան	91
Գեղունի Չքչյան	95
Լևոն Բրուտյան	96
Արամ Շամշյան	98
Արթուր Մխիթարյան	100
Յուրի Դավթյան	101

СОДЕРЖАНИЕ

От автора	105
Начало пути. Московский период (учеба)	107
Начало трудовой деятельности	122
Художественный руководитель оперного театра им. Ал. Спендиарова	129
Возвращение в консерваторию	135
Воспоминания товарищей и соратников	
Арам Шамшян	160
Христофор Бабаян	162
Юрий Баян	164
Николай Хачатрян	165
Любимый, лучший на свете папа	166

ՎԱԼԵՆՏԻՆ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

**ԿՅԱՆՔԻ ՈՒՐՎԱԳԻԾ
ՄԻՔԱՅԵԼ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ**

ВАЛЕНТИН ТОВМАСЯН

КОНТУР ЖИЗНИ

МИКАЕЛ ХАЧАТРЯН

Տպագրությունը օֆսեթ, թուղթը օֆսեթ, չափսը 60x84,
1/16, ծավալը 13 տպ. մանուկ: Տպարանակը 300 հատ:

Տպագրվել է «ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ» ՍՊԸ-ի տպարանում:
ԵՐԵՎԱՆ ~ 2004